

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Міністерство освіти і науки України

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ЗАГРЕБЕЛЬНА ДАР'Я ІГОРІВНА

УДК 341.3:339.727.22-049.65]#39;#39;364#39;#39;(045)

ДИСЕРТАЦІЯ

ЗАХИСТ ПРАВ ІНВЕСТОРІВ ПІД ЧАС МІЖНАРОДНОГО ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ

Спеціальність 293 «Міжнародне право»

Галузь знань 29 «Міжнародні відносини»

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії.

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

Загребельна Д.І. _____

Науковий керівник: Тропін Захар Володимирович, кандидат юридичних наук,
доцент

КИЇВ - 2025

АНОТАЦІЯ

Загребельна Дар'я Ігорівна. Захист прав інвесторів під час міжнародного збройного конфлікту. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 293 «Міжнародне право» (29 – «Міжнародні відносини»). – Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – Київ, 2026.

Дисертаційне дослідження присвячене аналізу міжнародно-правових механізмів захисту прав іноземних інвесторів у період міжнародних збройних конфліктів.

У роботі проаналізовано особливості правового захисту іноземних інвестицій у період збройних конфліктів крізь призму взаємодії норм міжнародного інвестиційного та міжнародного гуманітарного права. Встановлено, що ефективний захист інвестицій можливий лише за умови їх узгодженого застосування, оскільки міжнародне інвестиційне право гарантує стабільність і непорушність прав інвесторів, тоді як міжнародне гуманітарне право допускає втручання у приватну власність з урахуванням воєнної необхідності.

Обґрунтовано необхідність застосування контекстуального підходу з урахуванням характеру конфлікту, статусу інвестиційного об'єкта та поведінки держави для уникнення колізій між двома міжнародно-правовими режимами.

Визначено, що ключова проблема полягає не лише у формальному закріпленні гарантій, а й у створенні дієвого механізму захисту інвестицій в умовах міжнародного збройного конфлікту, коли звичні правові інструменти втрачають ефективність. Для цього необхідна гнучка інтеграція норм міжнародного інвестиційного та гуманітарного права.

Установлено, що міжнародне інвестиційне право визначає основні стандарти захисту – «повний захист і безпека», справедливий та рівноправний режим, захист від експропріації та воєнні застереження, які формують мінімальні зобов'язання держав щодо стабільності інвестиційного середовища.

Підтверджено, що стандарт «повний захист та безпека» охоплює фізичний і правовий захист інвестицій, проте під час міжнародних збройних конфліктів його застосування обмежується нормами міжнародного гуманітарного права. У неміжнародних конфліктах держава зберігає повну відповідальність за безпеку інвестицій навіть у разі втрати контролю над територією.

Встановлено, що стандарт справедливого та рівноправного режиму гарантує правову передбачуваність, стабільність і захист від дискримінаційних дій держави, що має особливе значення під час збройних конфліктів.

Проаналізовано застосування положення про захист від експропріації, зокрема випадки реквізиції, конфіскації, вилучення відповідно до норм гуманітарного права та спеціальної (санкційної) конфіскації.

Проаналізовано специфіку застосування воєнних застережень, які гарантують інвесторам компенсацію збитків у разі війни, повстання або надзвичайних обставин.

Визначено, що характер конфлікту прямо впливає на обсяг наданих гарантій. Так, у випадку міжнародного конфлікту діють ширші міжнародно-правові механізми захисту, тоді як при неміжнародному – значна частина захисту реалізується у межах національної юрисдикції.

Розроблено класифікацію форм захисту інвестицій, яка базується на часовому критерії: превентивні (страхування, самооборона) та реактивні (ад'юдикація, компенсаційні механізми).

Надано характеристику реактивних і превентивних форм захисту інвестицій. Визначено, що ад'юдикація є провідною формою відновлення порушених прав через міжнародні арбітражі, які забезпечують неупереджене та обов'язкове вирішення спорів, на відміну від малоефективних у воєнних умовах національних судів. Компенсаційні механізми діють позасудово через спеціальні комісії чи фонди, мають здебільшого постконфліктний характер і залежать від політичної волі.

До превентивних засобів віднесено страхування від воєнних ризиків та самооборону, яка передбачає захист активів, як самостійно, так і із залученням

приватних військових та охоронних компаній. Порівняльний аналіз засвідчив, що жоден із механізмів не є універсальним, адже арбітраж забезпечує правову визначеність, але процес тривалий; компенсаційні засоби – політично залежні; страхування – обмежене; самооборона – крайній та ризикований захід.

Охарактеризовано стандарти захисту іноземних інвестицій всіх 66 ДІД за участі України та Договорі до Енергетичної Хартії. Стандарт «повний захист та безпека» варіюється за формулюванням і може мати різне тлумачення в арбітражній практиці. Стандарт «справедливий та рівноправний режим» переважно забезпечує недискримінацію та рівний доступ до правосуддя, проте різні формулювання відкривають можливості для різного тлумачення у практиці арбітражів. Положення про захист від експропріації передбачають обов'язковість компенсації та запобігання порушенню прав інвесторів, однак варіації методів оцінки не знижують загальний рівень захисту, а воєнні застереження гарантують компенсацію збитків під час війни, збройного конфлікту чи надзвичайних ситуацій. Найпоширенішими є положення про режим найбільшого сприяння чи національний режим, а розширені формулювання забезпечують додаткові гарантії справедливого відшкодування.

Охарактеризовано реактивні та превентивні форми захисту інвестицій, доступні іноземним інвесторам в Україні. Реактивні механізми включають звернення до міжнародних і національних судових установ та компенсаційний механізм, який буде створений у зв'язку з агресією РФ, що передбачає формування Реєстру збитків, хоча правовий статус майна та джерела фінансування залишаються відкритими. Превентивні засоби включають страхування воєнних ризиків, де найефективнішими є міжнародні моделі гарантування. Встановлено, що щодо самозахисту існують правові обмеження, що потребує вдосконалення нормативної бази.

Доведено, що кожен із трьох етапів агресії Російської Федерації проти України вирізняється специфікою правового регулювання захисту інвестицій та формами реалізації інвесторами своїх прав.

Особливу увагу приділено аналізу арбітражної практики у справах, пов'язаних із збройною агресією РФ проти України. Досліджено «кримські справи» як прецедент застосування двосторонніх інвестиційних договорів у контексті окупації територій, а також новітні кейси, що стосуються інвестицій на території Донецької та Луганської областей у період повномасштабного вторгнення 2022 року.

Ключові слова: захист прав інвесторів; захист права власності; інвестиційні спори; арбітраж; міжнародне гуманітарне право; міжнародне інвестиційне право; збройний конфлікт.

ANNOTATION

Zahrebelna D.I. Protection of Investors' Rights during an International Armed Conflict. – Qualifying scientific work on the rights of a manuscript.

Thesis for the degree of Doctor of Philosophy in the specialty of 293 “International Law” (29 – “International Relations”). – Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, 2026.

The dissertation research is devoted to the analysis of international legal mechanisms for protecting the rights of foreign investors during international armed conflicts.

The study examines the specifics of legal protection of foreign investments during armed conflicts through the lens of the interaction between international investment law and international humanitarian law.

It is established that effective investment protection is possible only under their coordinated application, as international investment law guarantees the stability and inviolability of investors' rights, whereas international humanitarian law allows for interference with private property based on military necessity.

The necessity of applying a contextual approach is substantiated, taking into account the nature of the conflict, the status of the investment object, and the conduct of the state to avoid collisions between the two international legal regimes.

It is determined that the key problem lies not only in the formal enshrinement of guarantees but also in the creation of an effective mechanism for investment protection in the context of an international armed conflict, when conventional legal instruments lose their effectiveness. Achieving this requires a flexible integration of the norms of international investment law and humanitarian law.

It is established that international investment law defines the main standards of protection – full protection and security, fair and equitable treatment, protection against expropriation, and war-related safeguards, which constitute the minimum obligations of states regarding the stability of the investment environment. It has been confirmed that the standard of “full protection and security” encompasses both the physical and legal

protection of investments; however, during international armed conflicts, its application is limited by the norms of international humanitarian law. In non-international conflicts, the state retains full responsibility for the security of investments, even in cases of loss of control over the territory.

It has been established that the standard of fair and equitable treatment guarantees legal predictability, stability, and protection against discriminatory actions by the state, which is of particular importance during armed conflicts.

The application of provisions on protection against expropriation has been analyzed, including cases of requisition, confiscation, and seizure under humanitarian law norms, as well as under special (sanction-based) confiscation.

The specifics of applying war-related safeguards have been examined, which guarantee investors compensation for losses in the event of war, uprising, or other extraordinary circumstances.

It has been determined that the nature of the conflict directly affects the scope of guarantees provided. In the case of an international conflict, broader international legal protection mechanisms operate, whereas in a non-international conflict, a significant portion of protection is implemented within the framework of national jurisdiction.

A classification of investment protection measures has been developed based on a temporal criterion: preventive measures (insurance, self-protection) and reactive measures (adjudication, compensation mechanisms).

Reactive and preventive forms of investment protection have been characterized. It has been established that adjudication is the primary form of restoring violated rights through international arbitration, which provides impartial and binding dispute resolution, unlike national courts, which are largely ineffective under wartime conditions. Compensation mechanisms operate extrajudicially through special commissions or funds, are primarily post-conflict in nature, and depend on political will.

Preventive measures include war-risk insurance and self-protection, which involves safeguarding assets either independently or with the assistance of private military and security companies. Comparative analysis shows that no single mechanism

is universal: arbitration provides legal certainty but is time-consuming; compensation mechanisms are politically dependent; insurance is limited; and self-protection is a last-resort and high-risk measure.

The standards of protection of foreign investments under all 66 bilateral investment treaties involving Ukraine and the Energy Charter Treaty have been characterized. The “full protection and security” standard varies in formulation and may have different interpretations in arbitral practice. The “fair and equitable treatment” standard primarily ensures non-discrimination and equal access to justice, although differing formulations allow for interpretative variability in arbitration practice. Provisions on protection against expropriation guarantee mandatory compensation and the prevention of investor rights violations; variations in valuation methods do not reduce the overall level of protection. War-related safeguards ensure compensation for losses during war, armed conflict, or emergencies. The most common provisions concern the most-favored-nation or national treatment, while extended formulations provide additional guarantees for fair compensation.

Reactive and preventive investment protection measures available to foreign investors in Ukraine have been characterized. Reactive mechanisms include recourse to international and national judicial bodies and a compensation mechanism to be established in response to Russian aggression, which involves creating a Register of Losses, although the legal status of property and funding sources remain unresolved. Preventive measures include war-risk insurance, where international guarantee models are most effective. It has been established that self-protection is subject to legal limitations, highlighting the need to improve the regulatory framework.

It has been demonstrated that each of the three stages of the Russian Federation’s aggression against Ukraine is distinguished by specific legal regulation of investment protection and the forms in which investors exercise their rights.

Particular attention has been paid to the analysis of arbitral practice in cases related to Russia’s armed aggression against Ukraine. The “Crimea cases” have been examined as precedents for the application of bilateral investment treaties in the context

of territorial occupation, as well as recent cases concerning investments in the territories of Donetsk and Luhansk regions during the full-scale invasion of 2022.

Keywords: protection of investors' rights; property rights protection; investment disputes; arbitration; international humanitarian law; international investment law; armed conflict.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА

Статті у наукових фахових виданнях:

1. Zahrebelna D. I. Peculiarities of applying the 'full protection and security of investments' standard during armed conflicts in the practice of international investment arbitration. *Scientific Journal of Public and Private Law*. 2025. No. 1. P. 215–220. URL: <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2025.1.36> (date of access: 08.07.2025).
2. Загребельна Д. Статус та повноваження приватних військових та охоронних компаній при захисті іноземних інвестицій. *Український часопис міжнародного права*. 2023. № 3. С. 46–53.
3. Загребельна Д. Воєнні застереження в інвестиційних договорах у контексті створення компенсаційного механізму за наслідками російської агресії. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. No 7. С. 496–499.

Статті в інших виданнях:

4. Загребельна Д. Дотримання прав людини приватними військовими компаніями: світовий досвід та виклики для України. Збірник матеріалів III-го Всеукраїнського конкурсу наукових робіт здобувачів вищої освіти та молодих вчених з нагоди 75-річчя Загальної декларації прав людини «Бізнес і права людини в Україні: проблеми та рішення під час війни й повоєнного відновлення». 2024. С. 310–315.

Тези доповідей, матеріалів науково-практичних конференцій

5. Zahrebelna D. Features of the application of self-defence as a form of investment protection during armed conflicts. *Modern Perspectives on Global Scientific Solutions* : Collection of Scientific Papers of the 6th International Scientific and Practical Conference, 29 December 2025. Bergen, 2025. P. 260–265.
6. Zahrebelna D. Peculiarities of investment protection against expropriation during armed conflicts. *Теорія модернізації в контексті сучасної світової науки* : збірник наукових праць з матеріалами міжнародної наукової конференції, 26 груд. 2025. Вінниця, 2025. С. 99–105.

7. Загребельна Д. І. Особливості захисту іноземних інвестицій шляхом страхування під час збройної агресії РФ проти України. *Збірник наукових статей за матеріалами їх-х харківських міжнародно-правових читань до 100-ліття з дня народження професора В. С. Семенова* : зб. наук. ст., м. Харків, 24 трав. 2024 р. Харків, 2024. С. 100–104.
8. Загребельна Д. Двосторонні безпекові угоди як засіб реагування на безпекові виклики сьогодення. «Україна-НАТО: спільні безпекові виклики (до 75-ї річниці підписання Північноатлантичного договору)» матеріали міжнар. науково-практ. конф., м. Ужгород, 9 квітня. 2024 р. С. 60–65.
9. Загребельна Д. Зобов'язання держав перед іноземними інвесторами під час військової окупації. *«Актуальні проблеми міжнародного та європейського права. погляд молодих вчених»* : Матеріали студент. науково-практ. конф., м. Львів, 19 жовт. 2023 р. С. 112–116.
10. Загребельна Д. Поняття «самооборони» як способу захисту прав іноземних інвесторів. *Шевченківська весна – 2023* : Матеріали Міжнар. науково-практ. конф. студентів, аспірантів та молодих вчен., м. Київ, 26 квіт. 2023 р. С. 72–75.
11. Тропін З., Загребельна Д. Особливості формування правових позицій держав у міжнародних інвестиційних арбітражах на підставі ДЕХ. *Збірник тез доповідей Міжнародної науково-практичної конференції «Економіка, фінанси, облік та право: актуальні проблеми теорії та практики»*, м. Полтава, 14 трав. 2022 р. С. 69–70.
Прийняті до друку в наукових фахових виданнях України:
12. Тропін З., Загребельна Д. Підходи до врегулювання конфлікту правових режимів при захисті інвестицій у період збройних конфліктів. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2025 р.

ЗМІСТ

СПИСОК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	14
ВСТУП	15
РОЗДІЛ 1 СПІВВІДНОШЕННЯ МІЖНАРОДНОГО ІНВЕСТИЦІЙНОГО ПРАВА ТА МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА	22
1.1. Захист інвестицій принципами міжнародного інвестиційного права	22
1.2. Правовий режим інвестицій у період збройних конфліктів	28
1.3. Теоретичні підходи до врегулювання конфлікту міжнародно-правових режимів захисту інвестицій	39
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1	49
РОЗДІЛ 2 ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ЗАХИСТУ ПРАВ ІНВЕТОРІВ ПІД ЧАС ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ	52
2.1. Застосування стандартів захисту інвестицій у контексті збройних конфліктів	52
2.1.1. Стандарт повного захисту та безпеки	53
2.1.2. Стандарт справедливого та рівноправного режиму	58
2.1.3. Захист від експропріації	61
2.1.4. Воєнні застереження	67
2.1.5. Особливості реалізації стандартів у контексті збройних конфліктів	69
2.2. Форми захисту інвестицій	73
2.2.1 Форми реактивного захисту	74
2.2.1.1. Ад'юдикаційні механізми	74
2.2.1.2. Компенсаційні механізми	78
2.2.2. Форми превентивного захисту	84
2.2.2.1. Страхування інвестицій	84
2.2.2.2. Самооборона	87
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 2	92
РОЗДІЛ 3 СТАНДАРТИ ЗАХИСТУ ПРАВ ІНОЗЕМНИХ ІНВЕТОРІВ ПІД ЧАС МІЖНАРОДНОГО ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ В УКРАЇНІ	98
3.1. Специфіка застосування стандартів захисту	98
3.1.1. Стандарт повного захисту та безпеки	98
3.1.2. Стандарт справедливого та рівноправного режиму	100
3.1.3. Стандарт захисту від експропріації	103
3.1.4. Воєнні застереження	107
3.2 Форми захисту інвестицій під час міжнародного збройного конфлікту в Україні	109
3.2.1 Форми реактивного захисту	110

	13
3.2.1.1. Ад'юдикаційні механізми	110
3.2.1.2. Компенсаційний механізм	111
3.2.2.1. Страхування	118
3.2.2.2. Самооборона	121
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 3	124
РОЗДІЛ 4 АНАЛІЗ ПРАКТИКИ ЗАХИСТУ ІНВЕСТИЦІЙ ПІД ЧАС МІЖНАРОДНОГО ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ	129
4.1 Особливості ад'юдикаційного захисту прав інвесторів у зв'язку зі збройною агресією РФ на території України	129
4.2. Специфіка захисту інвестицій у зв'язку з анексією Автономної Республіки Крим	131
4.3. Специфіка захисту інвестицій на території Донецької та Луганської областей	153
4.4 Специфіка захисту інвестицій під час та після повномасштабного вторгнення РФ	157
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 4	161
ВИСНОВКИ	166
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:	175

СПИСОК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

БАГІ	Багатостороння агенція з гарантування інвестицій
ДІД	Двосторонній інвестиційний договір
ДЕХ	Договір до Енергетичної Хартії
ЄСПЛ	Європейський суд з прав людини
МЦВІС	Міжнародний Центр з Врегулювання Інвестиційних Спорів
ПВОК	Приватні військові та охоронні компанії

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Міжнародні збройні конфлікти зазвичай супроводжуються масштабними руйнуваннями, значними збитками та втратами людських життів, а також ставлять перед державами низку викликів. Одним із ключових завдань у таких умовах, з точки зору держави, є збереження економічної стабільності держави. Одним із можливих способів вирішення цього питання є залучення іноземних інвестицій. Зазвичай держави, що знаходяться у стані конфлікту, створюють привабливі умови для інвесторів задля залучення якомога більшої кількості інвестицій. Втім існує високий ризик втрати активів, обмеження правового захисту та порушення міжнародних норм. У зв'язку з цим виникає необхідність ефективного захисту прав іноземних інвесторів.

У цьому контексті особливої ваги набуває питання міжнародно-правової відповідальності держав за порушення зобов'язань щодо захисту інвестицій під час збройного конфлікту. Мова йде як про державу, на території якої відбуваються воєнні дії, так і про державу-агресора. Відповідно до норм міжнародного інвестиційного права, у випадку порушення державою стандартів захисту інвестор має право вимагати компенсації завданої шкоди. Зокрема, можуть мати місце порушення стандарту справедливого і рівноправного режиму, повного захисту та безпеки, незаконної експропріації тощо. Окрему увагу слід приділяти й можливості покладення міжнародно-правової відповідальності на державу-агресора за руйнування, завдані іноземним інвестиціям на окупованій території або внаслідок бойових дій.

У сучасних реаліях, зокрема у контексті збройної агресії РФ проти України, питання забезпечення сприятливого інвестиційного клімату набуває особливого значення. Враховуючи важливість підтримки економіки України, зі сторони держави, отримання прибутку – зі сторони іноземного інвестора, Україна має не лише надати відповідний захист інвесторам, а й створити позитивний інвестиційний імідж, з огляду на необхідність повоєнного відновлення.

Вибір теми обумовлений необхідністю комплексного дослідження форм та стандартів захисту інвестицій у контексті міжнародних збройних конфліктів.

Теоретичну основу дисертаційного дослідження склали наукові праці закордонних та українських науковців.

Теоретичним аспектам захисту прав іноземних інвесторів присвячені дослідження таких авторів, як Сораджан М. [1], Сабахі Б., Рубінс Н. та Воллес Д [2].

Що стосується наукових праць, які розкривають окремі аспекти захисту інвестицій в умовах збройного конфлікту, варто відзначити роботи Спірса С. та Фогдестам Агіуса М. [3], Шройер К. [4] та Акерманна Т. [5].

Повномасштабне вторгнення на територію України зумовило появу в українському науковому дискурсі комплексу наукових праць, присвячених особливостям та проблемним питанням відшкодування шкоди за зруйноване майно. До таких праць варто віднести статті науковців Голубенко І. та Шпака К.[6], Загоруй Л. та Загоруй І. [7], Ковержнева В. та Пономарьова С. [8], Легкової В. [9], Медведєвої М. [10], Мудрої І. [11], Тропіна З. [12].

Метою дисертаційного дослідження є науково-теоретичний аналіз стандартів та форм захисту прав інвесторів під час міжнародних збройних конфліктів, а також розробка рекомендацій щодо їх застосування.

Для досягнення поставленої мети необхідно виконати наступні **завдання**:

- проаналізувати особливості правового захисту іноземних інвестицій у період збройних конфліктів крізь призму взаємодії норм міжнародного інвестиційного та міжнародного гуманітарного права;
- визначити співвідношення правових режимів міжнародного інвестиційного права та міжнародного гуманітарного права в контексті збройних конфліктів, а також з'ясувати межі їх взаємодії та можливі колізії;
- визначити особливості застосування основних стандартів захисту інвестицій у міжнародному інвестиційному праві (справедливий і рівноправний режим, повний захист та безпека, захист від експропріації, воєнні застереження) під час міжнародних та неміжнародних збройних конфліктів;

- надати характеристику змісту та специфіці застосування воєнних застережень у двосторонніх і багатосторонніх інвестиційних договорах, класифікувати їх типи та визначити умови застосування;
- розробити класифікацію форм захисту інвестицій;
- охарактеризувати форми захисту прав інвесторів у період збройних конфліктів (ад'юдикація, компенсаційний механізм, страхування, самооборона), визначити їх ефективність, переваги та обмеження;
- проаналізувати арбітражну практику у справах, пов'язаних із збройною агресією Російської Федерації проти України, зокрема «кримські справи»;
- оцінити можливості використання форм захисту інвестицій під час 3 періодів збройної агресії Російської Федерації проти України.

Об'єктом дисертаційного дослідження є правовідносини між державами та іноземними інвесторами в умовах міжнародного збройного конфлікту.

Предметом дисертаційного дослідження є міжнародно-правові механізми та норми, що регулюють захист прав інвесторів під час міжнародного збройного конфлікту.

Методологія дослідження. Під час дослідження використовувався комплекс загальнонаукових та спеціальних методів:

- *метод аналізу, синтезу, індукції, систематизації та аналогії* було використано для пошуку схожостей та відмінностей між положеннями двосторонніх інвестиційних договорів, які були укладені між Україною та іншими державами, зокрема положеннями «повний захист та безпека» та «воєнні застереження»;
- *статистичний* метод було використано для визначення загальної тенденції щодо формулювання положень двосторонніх інвестиційних договорів;
- *абстрактно-логічний метод* був використаний для узагальнення;
- *історико-правовий метод* було застосовано для дослідження розвитку положень про захист права власності в умовах збройного конфлікту;

- *формально-юридичний метод* було використано для аналізу положень міжнародних та національних нормативно-правових документів, рішень міжнародних арбітражів;

- *порівняльно-правовий метод* було використано для порівняння підходів до створення компенсаційного механізму.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами.

Дисертаційне дослідження було виконано на кафедрі міжнародного права Навчально-наукового інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Тема дисертації відповідає переліку пріоритетних тематичних напрямів наукових досліджень і науково-технічних розробок на період до 31 грудня року, наступного після припинення або скасування воєнного стану в Україні, що затверджено Постановою Кабінету Міністрів України №476 від 30 квітня 2024 року. Дисертаційне дослідження виконано в межах наукової теми Навчально-наукового Інституту міжнародних відносин № 23БФ048-01 «Міжнародні механізми забезпечення ресурсами стратегічного значення для підвищення обороноздатності України», яка є частинами комплексної наукової програми Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Наукова новизна отриманих результатів. Дисертаційне дослідження є оригінальною системною роботою, присвяченою особливостям захисту інвесторів у контексті міжнародного збройного конфлікту. У проведеному дослідженні:

Уперше у вітчизняній науці міжнародного права:

1. Проаналізовано лінгвістичні варіації формулювань стандарту «повний захист та безпека» у всіх 66 інвестиційних договорах за участі України та встановлено, що різниця у словесних формулюваннях безпосередньо впливає на обсяг наданих гарантій інвесторам, їхню правову передбачуваність та можливість ефективного застосування стандарту в умовах міжнародного та неміжнародного збройного конфлікту.
2. Проаналізовано текст положень щодо стандарту «повний захист та безпека» усіх інвестиційних договорів за участі України. Визначено, що під час

міжнародного конфлікту його реалізація обмежується нормами міжнародного гуманітарного права, тоді як у неміжнародних конфліктах держава несе повну відповідальність за безпеку інвестицій.

3. Визначено специфіку підходів до захисту прав інвесторів у контексті збройної агресії РФ проти України. Зокрема, встановлено, що під час окупації територій традиційні механізми арбітражного захисту утруднені, що зумовило необхідність запровадження міжнародних компенсаційних механізмів і використання функціонального підходу до тлумачення поняття «територія» в договорах.
4. Здійснено аналіз усіх існуючих форм захисту (ад'юдикація, компенсаційний механізм, страхування, самооборона) на предмет доцільності їх застосування під час міжнародного збройного конфлікту. Встановлено, що жодна форма не є універсальною: арбітраж є тривалим, компенсаційні механізми залежать від політичної волі та створюються після завершення конфлікту, страхування обмежене умовами покриття та політичною волею, а самооборона пов'язана з високим ризиком порушення міжнародного гуманітарного права та обмеженнями національного законодавства.
5. Розроблено класифікацію форм захисту інвестицій під час збройних конфліктів, яка базується на часовому критерії: превентивні (страхування, самооборона) та реактивні (ад'юдикація, компенсаційні механізми).

Удосконалено:

- практичні рекомендації для інвесторів задля захисту їх прав шляхом застосування засобів ад'юдикації;
- підходи до застосування форм захисту під час міжнародного збройного конфлікту;

Набуло подальшого розвитку

- підходи до врегулювання конфлікту норм міжнародного гуманітарного права та міжнародного інвестиційного права.

Практичне значення отриманих результатів.

Отримані результати дослідження можуть бути використані:

- у науково-дослідній сфері результати дослідження сприяють подальшому вивченню та розвитку питань міжнародного інвестиційного права та міжнародного гуманітарного права, зокрема у контексті міжнародного збройного конфлікту;
- у правотворчості результати можуть бути корисними для внутрішньодержавній правотворчої діяльності, зокрема для удосконалення існуючих нормативно-правових актів, що регулюють питання захисту інвестицій;
- у правозастосовній діяльності використання отриманих результатів дозволить інвесторам побудувати найбільш ефективну стратегію захисту прав, майна та компенсації збитків під час міжнародного збройного конфлікту;
- у навчальному процесі результати можуть бути використані при викладанні дисциплін, таких як «Міжнародне інвестиційне право», «Міжнародне гуманітарне право» та інших.

Особистий внесок здобувача. Дисертаційне дослідження є самостійною, завершеною науковою роботою, що виконана автором особисто з урахуванням фундаментальних досягнень науки міжнародного права. Усі сформульовані положення та висновки, які складають наукову новизну, отримані та обґрунтовані автором у результаті самостійного дослідження. Усі позиції, думки науковців, про які згадується у роботі мають відповідні посилання, і використані виключно для підкріплення ідей дисертанта. Публікації, виконані у співавторстві, містять значний особистий внесок автора, який полягає у зборі та аналізі даних, а також у підготовці тексту публікацій.

Апробація результатів дисертації. Основні результати дисертаційного дослідження були висвітлені у форматі виступів та публікацій на наукових, науково-практичних конференціях та читаннях, зокрема, на IX харківських міжнародно-правових читань (до 100-ліття з дня народження професора В. С. Семенова), Міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих вчених «Шевченківська весна – 2023», науково-практичній конференції «Актуальні проблеми міжнародного та європейського права. погляд молодих вчених», Міжнародній науковій конференції студентів та аспірантів:

«Україна-НАТО: спільні безпекові виклики (до 75-ї річниці підписання Північноатлантичного Договору)».

Публікації. Основні положення, результати та висновки дисертаційного дослідження, було висвітлено в 3 статтях у періодичних наукових фахових виданнях України, 1 стаття прийнята до публікації. Окрім того, деякі аспекти дисертаційного дослідження висвітлено у статті «Дотримання прав людини приватними військовими компаніями: світовий досвід та виклики для України» (у збірнику матеріалів «Бізнес і права людини в Україні: проблеми та рішення під час війни й повоєнного відновлення»), за яку було отримано відзнаку за успішну наукову роботу у III-му Всеукраїнському конкурсі наукових робіт здобувачів вищої освіти та молодих вчених з нагоди 75-річчя Загальної декларації прав людини.

Структура дисертаційного дослідження. Робота складається з переліку умовних скорочень, вступу, чотирьох розділів (Перший розділ включає три підрозділи, другий розділ містить два підрозділи, третій розділ складається з двох підрозділів, четвертий розділ складається з чотирьох підрозділів), висновків, списку використаних джерел (233 найменувань) та двох додатків. Загальний обсяг дисертації – 206 сторінок, з яких обсяг загального тексту 163 сторінки.

РОЗДІЛ 1

СПІВВІДНОШЕННЯ МІЖНАРОДНОГО ІНВЕСТИЦІЙНОГО ПРАВА ТА МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА

1.1. Захист інвестицій принципами міжнародного інвестиційного права

Розгляд питання захисту інвестицій під час міжнародних збройних конфліктів неможливий без детального аналізу особливостей і співвідношення між міжнародним інвестиційним правом та міжнародним гуманітарним правом.

Міжнародне інвестиційне право не лише визначає рамкові умови для здійснення інвестицій, але й виконує базову функцію забезпечення їх захисту в умовах як мирного часу, так і нестабільного безпекового середовища, що є характерним для конфліктів. Міжнародне інвестиційне право розвивалося як реакція на потребу встановити справедливі, передбачувані та юридично зобов'язуючі правила для інвесторів і приймаючих держав. У цьому контексті міжнародне інвестиційне право формує підґрунтя для інвестиційних відносин у сучасному міжнародному праві, гарантуючи застосування ключових стандартів, серед яких справедливий та рівноправний режим, захист від експропріації, повний захист і безпека, незалежно від стану міжнародної безпеки.

Водночас, у ситуаціях збройного конфлікту на перший план виходить саме міжнародне гуманітарне право, що встановлює обмеження щодо застосування сили, захисту цивільних об'єктів, зокрема майна приватних осіб, до яких слушно буде відносити інвестиції. Саме тому без інтеграції міжнародного інвестиційного права та міжнародного гуманітарного права неможливо створити цілісну систему захисту іноземних інвесторів у періоди збройних протистоянь. Таке поєднання вимагає не лише комплексного правового аналізу, але й арбітражного та судового осмислення, яке враховує сучасні виклики, пов'язані з гібридними конфліктами, транснаціональним бізнесом та фрагментарністю міжнародного права.

З огляду на критику надмірної пріоритизації інтересів інвесторів над регуляторними та гуманітарними обов'язками держав, сучасна доктрина також

визнає необхідність перегляду ролі міжнародного інвестиційного права у воєнний час. Наприклад, роботи таких авторів, як Шилл С. [13], Сорандж М. [1], Альварес Ж. [14] та Яннака-Смолл К. [15], демонструють, що міжнародне інвестиційне право не може бути розглянутим у відриві від ширшого контексту міжнародного публічного права, особливо в умовах конфліктів.

Міжнародне інвестиційне право є основою для забезпечення захисту іноземних інвестицій. Головною метою є врегулювання відносин між державами та іноземними інвесторами, при цьому захищаючи інтереси останніх від політичних, економічних та інших можливих ризиків, що можуть виникнути під час здійснення капіталовкладення [16].

Ідея захисту іноземних інвестицій спирається на кілька фундаментальних принципів міжнародного права, зокрема принцип поваги до суверенітету держав, принцип правової визначеності та принцип справедливого ставлення до інвесторів [1].

З одного боку, суверенні держави мають право контролювати економічну діяльність на своїй території, зокрема встановлювати обмеження на вхід і функціонування іноземних компаній. З іншого боку, необхідність залучення іноземного капіталу сприяє формуванню механізмів міжнародного захисту інвестицій, які зменшують ризики, пов'язані з політичною нестабільністю, дискримінаційним законодавством або недобросовісним регулюванням [17].

Центральною категорією міжнародного інвестиційного права є поняття «іноземних інвестицій», під яким зазвичай розуміють матеріальні та нематеріальні активи, вкладені інвестором на території приймаючої держави. У межах інвестиційних договорів інвестиції можуть включати акції, облігації, права інтелектуальної власності, ліцензії, концесії тощо. Важливим є те, що більшість двосторонніх інвестиційних договорів (далі по тексту – ДІД) зазначають, що такий перелік не є вичерпним, що дає підстави для застосування стандартів захисту і до видів майна, які можуть виникнути у майбутньому. У цьому контексті міжнародне інвестиційне право виконує дві основні функції: по-перше, воно

захищає інвесторів від неправомірних дій приймаючої держави, по-друге – гарантує дотримання принципів добросовісного ведення бізнесу [18].

Однією з характерних рис сучасного режиму інвестиційного захисту є так зване «діагональне» вирішення спорів (англійською - diagonal dispute resolution). Таке вирішення спорів передбачає, що інвестор, діючи як приватна особа, має право напяму ініціювати арбітражне провадження проти приймаючої держави без необхідності звернення до держави свого походження. Така модель не лише зміцнює індивідуалізований характер захисту прав інвесторів, а й посилює роль інвестиційних арбітражів як інституцій контролю за дотриманням міжнародно-правових зобов'язань у сфері інвестицій.

У цьому контексті ключовим інструментом реалізації положень міжнародного інвестиційного права є міжнародні інвестиційні договори, які закріплюють юридичні зобов'язання держав щодо захисту іноземних інвестицій. Саме через ці договори конкретизуються базові принципи інвесторського захисту, а також визначаються процесуальні механізми вирішення інвестиційних спорів. З огляду на різноманітність конфліктних ситуацій, з якими можуть стикатися інвестори, у тому числі під час збройних конфліктів, аналіз змісту та практики застосування інвестиційних договорів є необхідною передумовою для подальшого розуміння того, наскільки ефективно міжнародне інвестиційне право виконує захисну функцію в умовах нестабільного безпекового середовища.

Інвестиційні договори є основними міжнародно-правовими документами [19], які здійснюють регулювання всіх питань щодо інвестицій.

Історично прийнято розподіляти такі договори на двосторонні та багатосторонні [20]. Найпоширенішою формою є ДІД, що укладаються між двома державами з метою сприяння та взаємного захисту інвестицій у цих державах.

Багатосторонні інвестиційні договори, у свою чергу, охоплюють більшу кількість держав-учасниць і здійснюють регулювання інвестиційних відносин за сферою діяльності інвесторів, або за регіональним принципом. Одним із найвідоміших прикладів багатостороннього регіонального інвестиційного договору є НАФТА (Угода про Північноамериканську зону вільної торгівлі від

англійської версії «The North American Free Trade Agreement») [21], а щодо договорів за сферою діяльності інвесторів, то варто згадати про Договір до Енергетичної Хартії (далі по тексту – ДЕХ) 1994 року [22], який містить положення щодо захисту та заохочення інвестицій в енергетичному секторі [23].

Багатосторонні угоди, зокрема їх структура та зміст, значною мірою, повторюють структуру ДІД, адже також містять розмежування понять, визначення стандартів захисту, положення щодо вирішення спорів тощо.

Двосторонні інвестиційні договори зазвичай мають повну назву як «Agreement for the promotion and reciprocal protection of investments between the government of [state 1] and the government of the [state 2]» [24], українською це звучить як «Договір між [держава 1] та [держава 2] про заохочення та взаємний захист інвестицій». Із самої назви інвестиційного договору можна зробити висновок, що інвестиційне право спрямоване на всебічний захист та просування інвестицій. До того ж, така уніфікованість у формулюванні може свідчити про усталену міжнародну практику, яка визнає центральність ДІД у формуванні інституційного середовища інвестиційного захисту.

За своїм змістом та структурою ДІД схожі між собою [25], однак кожен містить свої особливості, залежно від специфіки правових, економічних та політичних умов держав, що укладають договір. Наприклад, різні ДІД можуть передбачати різні обставини, за яких надається більший чи менший захист інвестиціям.

Структурно кожен ДІД можна поділити на 4 частини:

1. Частина, присвячена визначенню термінів, зокрема термінів «інвестор», «інвестиція», «територія», «доходи».

Здебільшого, термін «інвестиція» ДІД пояснюють як активи, вкладені інвестором на території приймаючої держави.

Щодо терміну «інвестор», то більшість ДІД узагальнено визначають його як юридичну або фізичну особу, яка здійснила капіталовкладення на території іншої держави. Однак арбітражна практика показує, що важливим аспектом є мета, з

якою ця особа робить капіталовкладення, і має бути сформульована як отримання прибутку [26; 27; 28].

Під терміном «територія» ДІД розуміють зони держав, на які розповсюджуються стандарти захисту іноземних інвестицій. До таких зон відносять сухопутні, морські та підводні зони (в межах державного кордону держави). Втім, деякі ДІД розширюють дію ДІД на континентальний шельф та виключну економічну зону (що виходять за межі територіальних вод).

2. Положення щодо стандартів захисту. Сучасна практика укладання інвестиційних угод демонструє посилення стандартів захисту інвесторів [29]. За загальним правилом, до таких стандартів відносять: стандарт повного захисту та безпеки, справедливий та рівноправний режим, режим найбільшого сприяння, національний режим, захист від експропріації [1]. Втім, у контексті даної роботи варто також зазначити і про воєнні застереження, яким присвячений підрозділ 2.1.4.

Ці стандарти гарантують, що інвестори будуть захищені від свавільних дій з боку приймаючої держави та мають право очікувати на стабільні умови ведення інвестиційної діяльності.

3. Положення щодо вирішення спорів. Зазвичай, всі спори та розбіжності між інвестором та приймаючою державою мають врегульовуватись без залучення судових чи арбітражних установ [30]. Це є загальним принципом у всіх ДІД, і сформульовано, що сторони будуть вирішувати спори, наскільки це є можливим, дружнім шляхом. Деякі ДІД також зазначають про можливість залучення дипломатичних каналів для врегулювання спору. Такий спосіб вирішення спорів є важливим з точки зору формування позитивного інвестиційного іміджу приймаючої держави. Таким шляхом держава може не допустити розголошення про наявність спору, а при наявності порушення зі сторони держави права інвестора (наприклад, зміни в законодавстві, що призвели до того, що очікування інвестора не справдились) необхідним чином відреагувати на це.

Однак, у випадку неможливості чи небажання зі сторони приймаючої держави врегулювати мирним способом спір, міжнародне інвестиційне право

надає інвесторам унікальну можливість безпосереднього звернення до міжнародних арбітражних трибуналів без необхідності залучення національних судів. У такий спосіб, інвестори уникають необхідності звернення до національних судових систем, які можуть бути політично залежними чи корумпованими. Тому інвестори мають можливість звернення до Міжнародного Центру для Вирішення Інвестиційних Спорів (далі по тексту – МЦВІС), або ініціювати врегулювання спору арбітражем ad hoc.

Варто зауважити, що деякі ДІД також передбачають можливість звернення до національних судів як одну із форм захисту прав інвестора.

4. Інші положення, які стосуються тривалості ДІД, умов припинення, тощо. Ця частина встановлює тривалість, за якої буде в силі ДІД, як він може бути змінений або припинений за ініціативою однієї зі сторін. Зазвичай, тривалість угоди визначається конкретним періодом (наприклад, 5 або 10 років) із можливістю автоматичного продовження, якщо жодна зі сторін не висловила бажання припинити дію ДІД.

Положення щодо припинення угоди зазвичай включають умови, за яких одна зі сторін може ініціювати припинення договору, як правило, із наданням попереднього повідомлення протягом визначеного терміну. Однак навіть після припинення договору положення про захист інвестицій зазвичай продовжують діяти ще протягом певного періоду, що забезпечує захист прав інвесторів щодо інвестицій, які були зроблені до моменту припинення угоди.

Одним із найбільш обговорюваних аспектів міжнародного інвестиційного права є питання балансу між суверенними правами держав і захистом приватних інтересів інвесторів [31]. Хоча більшість сучасних ДІД включають положення про повагу до регуляторних прав держав, міжнародні арбітражі продовжують тлумачити такі положення у світлі захисту законних очікувань інвесторів. У мирний час такі очікування часто пов'язані з передбачуваністю правового режиму та неможливістю односторонніх змін у правилах ведення бізнесу, які можуть негативно вплинути на інвестиції [14].

Однак варто зазначити, що у мирний час ключові ризики для інвесторів не є пов'язаними з військовими діями або конфіскацією майна, а частіше за все з несподіваними змінами законодавства, обмеженнями на репатріацію прибутку та непрозорими регуляторними процедурами. Саме тому сучасні міжнародні угоди все більше включають положення про стабільність правового режиму та захист від політично мотивованих економічних рішень [15].

Отже, міжнародне інвестиційне право створює ефективну модель регулювання інвестиційних відносин у мирний час, з урахуванням балансу між суверенними правами держав і правами приватних інвесторів. Проте ця модель має істотні обмеження в умовах збройного конфлікту, коли правовий режим змінюється – починають діяти норми міжнародного гуманітарного права, які не завжди сумісні з логікою інвестиційного захисту. Саме тому виникає проблема прогалини правового регулювання інвестицій у періоди збройних протистоянь.

1.2. Правовий режим інвестицій у період збройних конфліктів

Першим важливим питанням, яке виникає при розгляді міжнародного інвестиційного права під призмою збройного конфлікту, є питання дії ДІД. Попри численну кількість конфліктів, на міжнародному рівні досі відсутній юридично обов'язковий документ, який би встановлював чіткий порядок дій держав у контексті дії міжнародних договорів під час або після конфлікту. Цю відсутність регулювання можна пояснити тим, що єдиним документом доволі важко врегулювати порядок дій з договорами у різних сферах економічної діяльності.

Втім, однією зі спроб створити документ, який би враховував особливості правового захисту договорів під час збройних конфліктів, є Проект статей «Про вплив збройних конфліктів на договори» [32], що був розроблений Комісією міжнародного права ООН. Згідно зі статтею 3 Проекту, наявність збройного конфлікту *ipso facto* не зупиняє та не припиняє дію договорів, завдяки чому забезпечується правова стабільність та безперервність [32]. Виходячи з цього, у випадку збройного конфлікту, інвестиційні договори будуть продовжувати свою

дію. Такої позиції дотримується і більшість науковців [33]. У той же час, як зауважує український дослідник В. Останський, хоча загалом інвестиційні договори не припиняють своєї дії під час збройного конфлікту, окремі їхні положення можуть бути тимчасово призупинені у зв'язку з неможливістю їх реалізації або через наявність застережень щодо надзвичайних обставин. Зокрема, це може стосуватися зобов'язань щодо безперешкодного переказу коштів або застосування положень про національний режим у випадках, коли це прямо пов'язано з державним примусом, воєнним станом чи іншими надзвичайними заходами, що не дозволяють їх повного виконання [34].

У цьому контексті важливим є розмежування міжнародних та неміжнародних збройних конфліктів, адже їхній вплив на інвестиції та їхній захист значною мірою відрізняються. У випадку міжнародного збройного конфлікту, міждержавний характер війни дає підстави для застосування ширшого масиву міжнародно-правових механізмів, таких як міжнародне гуманітарне право, Женевські та Гаазькі конвенції, а також механізми міждержавної відповідальності. Натомість неміжнародні збройні конфлікти часто характеризуються фрагментованістю правового регулювання, оскільки вони переважно підпадають під внутрішнє законодавство держави, на території якої відбуваються, хоча й можуть регулюватися деякими нормами міжнародного гуманітарного права, зокрема статтею 3, спільною для Женевських конвенцій.

Іншим важливим аспектом, про який було б доцільно згадати, є те, що міжнародний збройний конфлікт призводить до погіршення дипломатичних та консульських відносин між державами-сторонами конфлікту, а іноді навіть до їхнього повного розриву. Однак, статтею 63 Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 року передбачено, що збройний конфлікт або розрив дипломатичних чи консульських відносин між державами не є підставою для припинення чи призупинення дії міжнародного договору, якщо інше не передбачено самим договором або не впливає із його природи [35]. Таким чином, такі обставини не впливають на зобов'язання, які держави взяли на себе, укладаючи міжнародні договори, зокрема й у сфері захисту інвестицій.

Варто зауважити, що хоча головною метою міжнародного інвестиційного права не є забезпечення захисту інвестицій під час збройних конфліктів [36], майже кожен інвестиційний договір містить воєнне застереження. Це положення встановлює умови, за яких держава зобов'язана компенсувати збитки інвесторам, які настали внаслідок військових дій.

У практиці міжнародного арбітражу також зустрічалися випадки, коли інвестори намагалися отримати компенсацію за шкоду, заподіяну їхнім активам у зонах збройного конфлікту. Наприклад, у справі «СМЕ Czech Republic B.V. v. The Czech Republic» [81] було розглянуто питання непрямой експропріації у контексті нестабільності та ризиків, пов'язаних із втручанням держави в економічну діяльність. Хоча ця справа прямо не стосувалась збройного конфлікту, вона демонструє, що трибунали можуть розглядати аргументи щодо порушення справедливого та рівноправного режиму в умовах нестабільності.

Таким чином, міжнародне інвестиційне право, хоч і не спрямоване безпосередньо на врегулювання наслідків збройних конфліктів, створює правову основу для захисту інвестицій навіть у таких складних умовах.

Якщо говорити про неміжнародні збройні конфлікти, то їхній вплив на інвестиції може бути ще складнішим через відсутність міждержавного елемента, що ускладнює застосування міжнародно-правових механізмів захисту. Наприклад, у разі громадянської війни або збройного повстання інвестори часто залишаються без ефективного міжнародного захисту, оскільки відповідальність за шкоду, заподіяну внаслідок конфлікту, важко покласти на конкретну сторону.

Неміжнародні збройні конфлікти, як правило, складають більшість усіх збройних конфліктів у світі [37]. Втім, повномасштабне вторгнення РФ на територію України [38; 39], зростаюча напруженість у відносинах між Китаєм і Тайванем [40], КНДР та Південною Кореєю [41], періодичні загострення між росією та Грузією [42], а також тривала війна між Ізраїлем та Палестиною [43] можуть свідчити про те, що міжнародні збройні конфлікти попри засудження міжнародних інституцій [44; 45], залишаються на порядку денному. До того ж, міжнародні збройні конфлікти, на відміну від неміжнародних, зазвичай мають

значно масштабніші наслідки для безпосередньо залучених держав. Це обумовлено участю регулярних армій як мінімум двох держав, а також широкомасштабним використанням важкої військової техніки, авіаційних ударів та бомб великої потужності, застосуванням озброєння масового виробництва.

Міжнародне гуманітарне право не керується такими дефініціями, як «інвестиції» чи «інвестор» і не передбачає спеціального захисту для інвестиційних об'єктів, такого як позначення особливою символікою чи додаткові заходи захисту. Оскільки метою міжнародного гуманітарного права є захист під час збройних конфліктів цивільного населення та об'єктів, які прямо не залучені до конфлікту [46], то інвестиції можуть розглядатись як цивільні об'єкти під призмою захисту права власності.

Якщо звернутися до історії розвитку міжнародного права, то першим документом, який вніс ясність щодо захисту приватної власності під час збройного конфлікту, стала Гаазька конвенція 1907 року про закони і звичаї війни на суходолі [47].

Так, статтею 23 цієї Конвенції встановлюється заборона захоплення та знищення власності ворога [47]. Втім застереження щодо «військової необхідності» створює простір для неоднозначного трактування та потенційних зловживань.

У контексті міжнародних збройних конфліктів, які зазвичай супроводжуються високою інтенсивністю активних бойових дій [48], постає логічне питання щодо кваліфікації такої власності як державної. Більшість об'єктів нерухомості можуть мати позначення (наприклад, вивіски), але навряд чи вони будуть розміщені з усіх сторін будівлі для чіткої ідентифікації усіма сторонами конфлікту. У зв'язку з цим аргумент «військової необхідності» буде переважати, що ставить під загрозу захист власності, зокрема інвестиційних об'єктів.

Також доцільно згадати про статтю 25, згідно з якою забороняються атаки та бомбардування незахищених споруд, до яких цілком справедливо можна віднести інвестиційні об'єкти.

Статтею 46 Гаазької конвенції встановлюється, що приватна власність на окупованій території повинна поважатися і її конфіскація не допускається, окрім випадків військової необхідності. Це положення створює правовий захист для приватної власності, до якої можуть бути віднесені й інвестиційні об'єкти, якщо вони опиняються під окупацією. Таким чином, інвестиційні активи, які перебувають на окупованій території, повинні бути захищені від експропріації або умисного знищення, крім випадків, коли їх використання виправдане з військової точки зору.

Водночас необхідно чітко розмежовувати особливості захисту власності у межах міжнародних та неміжнародних збройних конфліктів, адже характер цих конфліктів прямо впливає як на доступні правові механізми, так і на наявність міжнародної відповідальності.

У випадку неміжнародного збройного конфлікту, з огляду на те, що юрисдикція залишається в межах однієї держави, саме на неї покладається основний обов'язок із забезпечення правового захисту інвестицій. У цьому випадку відсутній механізм міжнародної відповідальності іншої держави, тому відшкодування шкоди, заподіяної інвестору, значною мірою залежить від внутрішньої правової системи країни, на території якої ведуться бойові дії. Зазвичай це ускладнює процес компенсації, оскільки державні інституції можуть бути недієздатними або ж безпосередньо залучені до конфлікту. Проблеми правозастосування та обмеженість доступу до правосуддя у таких умовах створюють додаткові виклики для інвесторів.

Натомість у разі міжнародного збройного конфлікту ситуація ускладнюється через наявність кількох державних юрисдикцій, збройне протистояння яких породжує міждержавні претензії, у тому числі й щодо захисту інвестицій. Саме у такому контексті проявляється конфлікт між правовими режимами міжнародного інвестиційного права та міжнародного гуманітарного права. Якщо перше орієнтується на захист прав інвестора в мирний час і передбачає компенсацію за експропріацію, то друге – на регулювання поведінки сторін конфлікту у воєнний

час та обмежене втручання у приватну власність задля досягнення військової мети.

До того ж, другим реченням цієї ж статті встановлюється, що приватна власність не підлягає конфіскації. Це положення прямо забороняє примусове вилучення приватних активів на окупованій території. Таким чином, інвестиційні об'єкти, які знаходяться на території, окупованій противником, формально повинні залишатися недоторканими, якщо немає особливих обставин, що виправдовують їх тимчасове використання чи реквізицію для військових потреб.

Окрім того, стаття 47 Гаазької конвенції встановлює також заборону мародерства [47]. Це положення, в теорії, має захистити інвесторів від незаконного привласнення їхнього майна, включаючи транспортні засоби, будівлі та інші активи, які можуть вважатися інвестиціями зі сторони інших цивільних або особами зі складу армії.

Також важливою є стаття 53, яка призначена врегулювати види майна, які можуть бути експропрійовані окупаційною армією задля військових дій [47]. До таких видів майна віднесено гроші, державні фонди та цінні папери, склади зі зброєю, транспортні засоби, виробничі запаси та рухоме майно. Таке положення має логічне пояснення у контексті військової стратегії. Лінія фронту під час бойових дій є мінливою, і для ефективного виконання тактичних завдань збройні сили часто змушені оперативно змінювати своє розташування [49]. У таких умовах використання захопленого майна для забезпечення військових потреб є необхідним для досягнення тактичних і стратегічних цілей [50]. Відсутність необхідних ресурсів, наприклад, транспортних засобів або виробничих запасів, може суттєво ускладнити логістичну підтримку, тому захоплення такого майна виправдане з точки зору військової необхідності. Однак зі сторони інвестора подібні дії створюють значні ризики для збереження їхнього майна.

Цікавим є положення, яке міститься у другому абзаці цієї статті, а саме про обов'язок окупаційної армії повернути захоплене військоове спорядження, транспорт чи техніку для передачі новин із задалегідь визначеним відшкодуванням після укладення миру. Важливо, що дане положення буде

застосовуватись не лише для державного, а й майна приватних осіб. Оскільки діяльність інвестора може стосуватись виробництва товарів чи обладнання військового чи подвійного призначення, то захоплення такого інвестиційного об'єкту буде цілком законним. З одного боку, положення про повернення та відшкодування, передбачене статтею 53, може розглядатися як своєрідний механізм захисту інвестора від втрат, спричинених примусовим вилученням його майна окупаційною армією. Однак з точки зору практичного застосування, використання майна інвестора окупаційною армією, навіть без його згоди, може бути інтерпретовано як непряме сприяння збройному конфлікту. Таке використання може призвести до звинувачень інвестора у колабораціонізмі або як висловлення політичної позиції інвестора. Це створює певні репутаційні ризики та загрозу правових переслідувань з боку приймаючої держави.

Статтею 55 цієї Конвенції встановлюються обов'язок держави-окупанта зберегти капітальну цілісність державного майна, яке знаходиться на тимчасово окупованій території та здійснювати управління таким майном у відповідності до правил узуфрукту. При розгляді цієї статті у контексті практичного застосування виникає питання щодо дій держави-окупанта, щодо об'єктів, які є спільною власністю держави та інвестора. Можемо припустити, що таке майно має розглядатись як приватна власність, втім аргументації щодо військової необхідності буде достатньо для використання його державою-окупантом чи її силами.

Іншим важливим аспектом є те, що дії держави-окупанта можуть перешкоджати продовженню ефективної господарської діяльності інвестора, у випадках, коли державна власність має значення для інвестиційної діяльності (наприклад, орендована земля, яка використовується для сільського господарства). Отже, за Гаазькою конвенцією будь-яке цивільне майно може бути захищене, втім, за винятком - військової необхідності.

Наступним етапом розвитку міжнародного гуманітарного права, у контексті захисту права власності під час міжнародного збройного конфлікту, варто назвати появу Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни

(Женевська конвенція IV від 12 серпня 1949 року) [51]. Дана Конвенція є частиною комплексу Женевських конвенцій, спрямованих на обмеження наслідків збройних конфліктів для цивільного населення та осіб, які не беруть безпосередньої участі у воєнних діях.

Основною нормою щодо захисту приватної власності у межах цієї Конвенції є стаття 53, яка встановлює загальну заборону знищення майна незалежно від володаря (держава; приватна особа; громадська, соціальна, кооперативна організація) [51]. Ця заборона поширюється як на рухоме, так і на нерухоме майно, незалежно від його форми власності – приватної, публічної, кооперативної тощо. Таке положення спрямоване на мінімізацію шкоди цивільному населенню та збереження соціальної, економічної та культурної інфраструктури окупованої території.

Однак дана норма містить істотне застереження: знищення майна допускається лише у випадках, коли воно є «необхідним у зв'язку з воєнними операціями». Таким чином, Конвенція визнає принцип військової необхідності як виняток із загальної заборони. Тому в умовах активного бойового зіткнення або у випадку, коли залишення майна у цілісному стані прямо загрожує безпеці збройних сил сторони конфлікту, допускається його знищення чи пошкодження. Проте така необхідність повинна бути обґрунтованою, об'єктивною та відповідати принципу пропорційності, закріпленому у звичайному міжнародному гуманітарному праві.

Наступним кроком у розвитку захисту права власності в умовах міжнародного збройного конфлікту стала розробка Додаткового протоколу до Женевських конвенцій, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів 1977 року (Протокол I) [52]. Цей документ був покликаний конкретизувати та розширити положення Женевських конвенцій 1949 року, зокрема в аспекті захисту цивільного населення, цивільної інфраструктури та об'єктів, які не є воєнними цілями.

Статтею 48 Протоколу I закріплено основоположний принцип міжнародного гуманітарного права – принцип розрізнення [52]. Згідно з ним, сторони збройного

конфлікту зобов'язані в усіх обставинах розрізняти цивільних осіб і комбатантів, а також цивільні об'єкти й військові цілі, з метою спрямування своїх дій лише проти останніх. Такий підхід покликаний мінімізувати шкоду для цивільного населення та запобігати невивірковим нападам, які є порушенням гуманітарного права.

У цьому контексті, відповідно до статті 52 Протоколу I, всі об'єкти, які не є військовими цілями за своєю природою, розташуванням, призначенням або використанням, повинні вважатися цивільними [52]. Інвестиційні об'єкти, зокрема промислові підприємства, офісні будівлі, готелі, об'єкти логістики та інфраструктурні проекти, *prima facie* підпадають під категорію цивільних об'єктів. За умови, що вони не використовуються для військових потреб або не сприяють веденню воєнних дій, такі об'єкти мають бути захищеними від нападів або знищення.

Це положення створює фундамент для міжнародно-правового захисту інвестиційних активів у збройних конфліктах. Воно має особливу вагу для держав, що приймають іноземні інвестиції, а також для інвесторів, які здійснюють господарську діяльність на територіях, що можуть бути або стали зоною міжнародного збройного конфлікту. Умови правової визначеності статусу таких об'єктів безпосередньо впливають на стабільність економічної діяльності та інвестиційного клімату в довгостроковій перспективі.

Водночас зазначене нормативне положення має потенційно двозначний характер, коли йдеться про об'єкти подвійного призначення або такі, що здійснюють діяльність, результати якої прямо чи опосередковано можуть бути використані у воєнних цілях. Наприклад, заводи з виробництва хімікатів, енергетичні підприємства, будівельні компанії, логістичні вузли або телекомунікаційні центри – за певних обставин можуть бути кваліфіковані як такі, що «ефективно сприяють військовим діям», що робить їх потенційно легітимними цілями для військових операцій.

У зв'язку з цим, підхід міжнародного гуманітарного права до захисту цивільних об'єктів ґрунтується не лише на формальній ознаці їхньої діяльності, а й на аналізі функціонального контексту їх використання під час конфлікту. Це

створює ризик для безперервного функціонування економічної діяльності та безпеки активів навіть у випадках, коли первинно вони не призначалися для воєнного застосування.

Можна припустити, що при роботі над цим положенням передбачалося, що перед атакою держава має зібрати розвідувальні дані задля класифікації об'єкта нападу як військової цілі. Втім, сучасні засоби ведення війни, зокрема використання високотехнологічної зброї та систем спостереження, дозволяють сторонам швидко реагувати на потенційні військові загрози, нерідко без детального аналізу або підтвердження статусу об'єкта.

Багато інвестиційних проєктів, таких як: промислові підприємства, енергетична інфраструктура, логістичні хаби, транспортні вузли, комерційні центри тощо, належать до категорії цивільних об'єктів і, відповідно до міжнародного гуманітарного права, мають бути захищені від невибіркових атак. Зокрема, стаття 57 Додаткового протоколу I до Женевських конвенцій містить норми, що встановлюють загальні заходи обережності під час нападів [52]. Вона прямо зобов'язує сторони збройного конфлікту вживати всіх можливих заходів для уникнення або мінімізації шкоди, що може бути заподіяна цивільним особам або цивільним об'єктам.

У контексті інвестиційної діяльності це положення набуває особливого значення, оскільки створює юридичні передумови для врахування специфіки економічної інфраструктури при плануванні та здійсненні воєнних операцій. Стаття 57(2)(a)(iii) прямо забороняє проведення нападів, унаслідок яких очікується випадкова шкода цивільним об'єктам, яка буде надмірною порівняно з очікуваною конкретно та безпосередньою воєнною перевагою. Цей принцип пропорційності передбачає не лише кількісну оцінку потенційної шкоди, але й необхідність ретельного зважування цілей нападу, з огляду на загальний вплив на цивільну інфраструктуру.

До того ж, стаття 57 також встановлює обов'язок для держави здійснювати запобіжні заходи, які теоретично могли б забезпечити додатковий рівень гарантій для інвестиційних об'єктів [52]. Наприклад, якщо цивільний об'єкт розташований

поблизу військової цілі, держава повинна уникати завдання шкоди такому об'єкту шляхом вибору відповідних методів і засобів атаки, які дозволили б уникнути або зменшити ризик ураження захищених об'єктів.

Окремо слід звернути увагу на статтю 91 Додаткового протоколу I до Женевських конвенцій 1949 року, яка встановлює міжнародно-правову відповідальність держави за порушення норм міжнародного гуманітарного права. Згідно з цим положенням, «висока договірنا сторона, яка порушує положення Конвенцій або цього Протоколу, несе відповідальність у разі спричинення шкоди і повинна виплатити компенсацію, якщо це буде необхідно» [52]. Цей підхід базується на принципі державної відповідальності за міжнародно-протиправні діяння, що охоплює дії, здійснені як під час активної фази бойових дій, так і під час воєнної окупації.

Стаття 91 прямо покладає відповідальність на державу за дії осіб або збройних формувань, які належать до її збройних сил або діють під контролем такої держави. Для захисту майнових прав цивільних осіб і юридичних осіб, зокрема іноземних інвесторів, це положення має ключове значення, адже створює правову основу для висування вимог щодо компенсації у випадках, коли інвестиційні об'єкти були знищені внаслідок невибіркових або непропорційних атак, або пошкоджені внаслідок недотримання принципів обережності під час бойових дій, або захоплені, або експропрійовані без законних підстав у період окупації.

Отже, міжнародне гуманітарне право не містить положень стосовно захисту інвесторів, як окремої категорії, під час міжнародного збройного конфлікту. За загальним принципом, інвестиційні об'єкти будуть прирівнюватись до цивільних об'єктів, якщо вони не мають прямого військового призначення або не використовуються для підтримки воєнних дій. З огляду на це, їхній захист залежить від загальних норм, спрямованих на забезпечення безпеки цивільних об'єктів. Однак у випадку, коли інвестиційний об'єкт здійснює діяльність, пов'язану з військовими діями, він втрачає статус цивільного об'єкта та перестає користуватися захистом, передбаченим міжнародним гуманітарним правом.

Можна висновувати, що міжнародне гуманітарне право встановлює окремий правовий режим, що регулює поведінку з цивільною власністю під час збройного конфлікту. Цей режим, у поєднанні з нормами міжнародного інвестиційного права, створює простір для конфлікту правових режимів, оскільки міжнародне інвестиційне право гарантує стабільність і захист інвестора, а міжнародне гуманітарне право допускає обмеження або навіть знищення приватного майна в рамках військової необхідності. Відповідно, виникає потреба у розробці спеціальних підходів до захисту інвесторів під час збройних конфліктів, які враховували б специфіку дії обох правових режимів.

1.3. Теоретичні підходи до врегулювання конфлікту міжнародно-правових режимів захисту інвестицій

Беручи до уваги викладене у попередніх підрозділах, можна зробити висновок, що міжнародне інвестиційне право спрямоване на всебічний захист прав інвесторів та їхніх активів. Воно забезпечує такі гарантії, як захист від незаконної експропріації, справедливе і рівноправне ставлення, а також передбачає ефективні механізми врегулювання спорів між інвесторами і державами. Водночас міжнародне гуманітарне право має за мету встановити стандарти захисту для цивільного населення та цивільних об'єктів під час збройних конфліктів. Серед таких цивільних об'єктів можуть бути й інвестиції, які розташовані у зоні бойових дій і, відповідно, потребують захисту.

Проте міжнародне гуманітарне право містить певні винятки, що передбачають можливість обмеження або навіть знищення приватного майна у випадках, коли це виправдано військовою необхідністю. Це означає, що в умовах збройного конфлікту інвестиційні активи можуть опинитися під загрозою внаслідок дій, спрямованих на досягнення воєнних цілей, що суперечить загальним принципам захисту інвестицій у мирний час.

Варто зазначити, що колізії між різними галузями міжнародного права – зокрема, між нормами міжнародного інвестиційного права та міжнародного

гуманітарного права, вирішуються за аналогією до того, як у міжнародному праві врегульовуються суперечності між нормами міжнародного гуманітарного та міжнародного права з прав людини. У науковій дискусії щодо взаємодії міжнародного права прав людини та міжнародного гуманітарного права під час збройних конфліктів сформувалося щонайменше три ключові позиції, які відображають різні підходи до застосування цих правових режимів.

Одним із підходів є визнання переваги міжнародного права прав людини навіть в умовах війни. Як зазначає Цероне Дж. [53], під час збройних конфліктів міжнародне право прав людини не тільки зберігає свою чинність, але й може мати пріоритет у певних випадках. На його думку, міжнародні органи з прав людини, включно з Європейським судом з прав людини, неодноразово визнавали юрисдикцію держав і їхні зобов'язання у відповідності до міжнародного права прав людини навіть у періоди бойових дій, особливо щодо права на життя, заборони катувань і доступу до правосуддя.

Іншим підходом є пріоритет міжнародного гуманітарного права. Такої думки дотримується Дроге С. [54], яка вважає, що у ситуаціях збройного конфлікту саме міжнародне гуманітарне право має переважне застосування. Вона підкреслює, що положення міжнародного гуманітарного права є спеціальними нормами («*lex specialis*»), які замінюють або обмежують дію загальних норм міжнародного права прав людини у воєнний період. Відповідно до рішення Міжнародного Суду ООН у справі «Збройні дії в Конго» [55], застосування міжнародного права прав людини може бути обмежене у випадках, коли відповідні аспекти конфлікту вже детально врегульовані міжнародним гуманітарним правом.

Третім підходом є контекстуальний підхід, який визначає, що все залежить від ситуації. Так, наприклад, Гатавей О. [66] наголошують, що жоден із правових режимів не має автоматичної переваги. Застосування міжнародного права прав людини або міжнародного гуманітарного права залежить від конкретного контексту, типу збройного конфлікту (міжнародний чи не міжнародний), статусу осіб (цивільні, комбатанти, затримані тощо), а також від територіального фактора.

Вони пропонують динамічний підхід до визначення того, яка норма має пріоритет в залежності від правової прогалини, захисного потенціалу та цілей обох галузей.

Саме контекстуальний підхід виглядає найбільш обґрунтованим і гнучким у сучасних умовах збройних конфліктів. На відміну від підходів, які надають пріоритет одній із галузей: чи то міжнародному праву прав людини, чи міжнародному гуманітарному праву, контекстуальна модель дозволяє враховувати специфіку кожної ситуації, не створюючи при цьому штучної ієрархії норм. Таким чином, жоден правовий режим не є універсально домінуючим, а ефективний захист прав людини під час війни потребує гнучкого, цілеспрямованого застосування правових інструментів. Такий підхід краще відповідає складності сучасних конфліктів, у яких межі між зонами бойових дій, статусами осіб і формами насильства доволі часто є розмитими. Відтак, саме динамічне поєднання норм обох галузей, в залежності від конкретних обставин, забезпечує найбільш повний і адаптивний механізм захисту людської гідності в умовах війни.

Аналогічно до контекстуального підходу у взаємодії між міжнародним гуманітарним правом і правами людини, норми міжнародного інвестиційного права також мають бути здатними адаптуватися до реалій збройного конфлікту. Це означає, що інвестиційне право не повинно залишатися осторонь воєнного контексту, а має враховувати вимоги гуманітарного права – зокрема ті обмеження, які накладаються на державу для захисту цивільного населення, забезпечення безпеки чи виконання інших критичних функцій під час війни [57].

Такий підхід дозволяє забезпечити більш комплексний і справедливий захист інвестицій. З одного боку, він визнає право інвесторів на захист своїх економічних інтересів, а з іншого – не ігнорує обов'язки держави перед міжнародним гуманітарним правом, яке регулює поведінку під час збройних конфліктів. Наприклад, коли держава змушена зруйнувати інфраструктуру, щоб запобігти загрозі для цивільного населення або відбити напад, така дія може бути виправдана з погляду гуманітарного права, навіть якщо вона зачіпає іноземні інвестиції [58, 59].

Однак ця взаємодія породжує правову напругу. У зв'язку з чим постає питання щодо визначення пріоритету для держави: зобов'язання перед інвестором чи обов'язки за гуманітарним правом. Це особливо важливо в ситуаціях, де йдеться про експропріацію, знищення або пошкодження майна, визначення військової необхідності та обсяг відповідальності держави щодо компенсації. Арбітражна практика не дає однозначної відповіді, а тому виникає потреба в розвитку підходів, які враховують не тільки текст інвестиційних угод, але й ширший контекст – включаючи норми гуманітарного права, фактичну ситуацію та цілі обох правових режимів.

Цікавим є підхід Баєтенс Ф, яка стверджує, що нормами *lex specialis* будуть вважатись норми міжнародного гуманітарного права, аргументуючи свою думку тим, що під час конфліктів держави відходять від деяких основоположних прав людини [60]. Подібний підхід спостерігається й на практиці. Прикладом може слугувати відхід від деяких основоположних прав Україною у зв'язку з повномасштабним вторгненням РФ на територію України [61].

У мирному житті норми міжнародного інвестиційного права вважались би спеціальними. Однак, під час збройного конфлікту вважаємо, що визначення норм *lex specialis* залежить від конкретних обставин і характеру ситуації. Наприклад, у залежності від того, чи йдеться про захист інвестиційного об'єкта як цивільного або про його участь у військових діях, *lex specialis* буде змінюватися, враховуючи пріоритетність гуманітарних чи інвестиційних норм у конкретній ситуації.

Водночас варто зазначити, що в умовах мирного часу або у випадках, коли інвестиції не перебувають під прямою загрозою з боку військових дій, норми міжнародного інвестиційного права можуть вважатися *lex specialis*. Наприклад, у справі «Cengiz v. Libya» [62], арбітражний трибунал визнав, що хоча збройний конфлікт справді мав місце, норми інвестиційного договору не втрачають чинності автоматично і можуть застосовуватися паралельно з міжнародним гуманітарним правом, залежно від характеру порушення.

Таким чином, у контексті збройного конфлікту визначення *lex specialis* є ситуаційним і залежить від обставин конкретної справи. Якщо мова йде,

наприклад, про пошкодження інвестиційного об'єкта, що не має військового призначення і таке пошкодження сталося всупереч нормам міжнародного гуманітарного права (наприклад, через невибіркові обстріли), то саме гуманітарне право може мати пріоритет як спеціальне. Водночас, у випадках, коли йдеться про захист прав інвестора щодо обмеження доступу до об'єкта або дискримінаційних дій держави-гаранта, пріоритет може надаватись нормам міжнародного інвестиційного права.

Однак важливо зазначити, що, хоча між нормами цих двох галузей права існує певна паралель, є обставини, коли одне з цих прав може мати перевагу над іншим залежно від ситуації, зокрема, під час міжнародного збройного конфлікту міжнародне гуманітарне право зазвичай має пріоритет, тоді як у мирний час чи в умовах неміжнародного конфлікту більшу роль відіграють норми міжнародного інвестиційного права.

Іншим же ключовим питанням є визначення міжнародного договору про заохочення та захист інвестицій (ДІД), який підлягає застосуванню у випадку, коли інвестиція була здійснена на території, що в подальшому опинилася під окупацією третьої держави.

Наприклад, інвестор, який має громадянство держави А, здійснив капіталовкладення у державі Б. Через певний час між державою Б і державою В розпочався міжнародний збройний конфлікт, у результаті якого частина території держави Б, зокрема регіон, де було реалізовано інвестиційний проєкт, опинилася під ефективним контролем держави В (див. Додаток А). За нормами міжнародного гуманітарного права, а саме відповідно до статті 43 Положення про закони і звичаї сухопутної війни (Додаток до Гаазької конвенції IV 1907 року) [47] та статті 43 IV Женевської конвенції 1949 року [51], окупаційна держава зобов'язана вживати всіх можливих заходів для забезпечення громадського порядку та безпеки на окупованій території, «діючи при цьому, наскільки можливо, відповідно до чинного на цій території законодавства». Під цим законодавством слід розуміти як внутрішнє право держави Б, так і міжнародні договори, ратифіковані нею, зокрема й ДІД, які були чинними до початку конфлікту.

Отже, навіть у випадку фактичної зміни контролю над територією, відповідний ДІД між державою А та Б не втрачає чинності *ex proprio vigore* і продовжує діяти щодо інвестицій, розміщених на окупованій території. Відповідно, держава-окупант, у нашому прикладі держава В, зобов'язана забезпечити дотримання відповідних положень ДІД, включаючи гарантії захисту інвестицій, недискримінаційного режиму, справедливого та рівного ставлення, а також захисту від експропріації без належної компенсації. Водночас варто враховувати і сформульоване в статті 43 обмеження «за виключенням, коли це абсолютно неможливо», що створює простір для тлумачень і потенційних спорів щодо меж відповідальності держави-окупанта.

Ще складнішу правову конфігурацію викликають ситуації, у яких інвестор, формально залишаючись внутрішнім суб'єктом, де-факто набуває статусу іноземного інвестора внаслідок окупації території. Наприклад, якщо інвестор з держави А інвестував на території своєї ж держави, але згодом у результаті міжнародного збройного конфлікту частина цієї території перейшла під ефективний контроль держави В, то за умов, коли буде доведено стабільний і тривалий характер цього контролю, можливо поставити питання про надання інвестору статусу «іноземного» щодо держави В. Іншими словами, не змінюючи громадянства або резиденції, інвестор де-факто взаємодіє з новою владною юрисдикцією, яка не є його державою походження. У такому випадку інвестор має підстави претендувати на захист своїх прав відповідно до міжнародних інвестиційних стандартів, якщо такі є чинними для держави-окупанта або можуть застосовуватися за аналогією через принцип фактичного контролю (*doctrine of effective control*).

Таким чином, в умовах окупації виникає багатопланова правова ситуація, в якій може бути виправданим застосування ДІД, чинного між інвестором та державою, що де-юре має суверенітет над відповідною територією, за умови, що цей договір є частиною внутрішнього правопорядку. При цьому, держава-окупант, фактично здійснюючи публічну владу, зобов'язана поважати ці правові

зобов'язання, якщо інше не виправдано обставинами, що роблять їх виконання об'єктивно неможливим.

Ще одним важливим питанням є визначення статусу інвестиційного об'єкта в умовах збройного конфлікту, зокрема, визначення об'єкта цивільним, або ж законною військовою ціллю. За загальним правилом, інвестиції, як і підприємства, що залучені до цивільної економіки, розглядаються як цивільні об'єкти, тобто такі, що не беруть безпосередньої участі у бойових діях. Відповідно, вони підпадають під захист міжнародного гуманітарного права. Знищення або пошкодження таких об'єктів, якщо вони не становлять військової цілі, є порушенням норм права війни.

Однак у практиці виникають ситуації, коли інвестиційний об'єкт втрачає статус цивільного і може вважатися законною військовою ціллю. Це трапляється, наприклад, якщо інвестор вкладає кошти у виробництво озброєння, військової техніки чи інших засобів ведення війни. У такому разі підприємство прямо або опосередковано сприяє військовим зусиллям держави, тому може бути визнане об'єктом, який підлягає атаці згідно з нормами міжнародного гуманітарного права.

Нерідко держави, які перебувають у стані збройного конфлікту, зацікавлені в тому, щоб такі виробництва розміщувалися саме на їх територіях – з огляду на зручну логістику, контроль, випробування військової продукції (якщо мова йде про засоби ведення військових дій) та стабільні державні замовлення. Відповідно, такі держави можуть створювати сприятливі умови для інвесторів у військову або суміжну сферу – наприклад, через податкові пільги або спрощення дозвільних процедур.

Окремої уваги необхідно інвестиціям у виробництво товарів подвійного призначення. Йдеться про продукцію, яка може використовуватись як у цивільних, так і у військових цілях. Наприклад, це можуть бути GPS-навігаційні системи, програмне забезпечення для безпілотників, засоби зв'язку, радіолокаційні пристрої тощо. Навіть якщо первинна мета інвестора – комерційна, в умовах війни така продукція може бути переорієнтована на військове застосування.

У випадку, якщо є докази або обґрунтовані припущення, що об'єкт пов'язаний з виробництвом військової техніки, обладнання або інфраструктури, яка прямо використовується у збройному конфлікті, супротивник має право, відповідно до міжнародного гуманітарного права, визнати цей об'єкт законною військовою ціллю. Це означає, що його ураження (наприклад, ракетним ударом) може вважатися виправданим з точки зору військової необхідності, за умови дотримання принципів розрізнення, пропорційності та необхідності.

Таким чином, у воєнний час навіть іноземні інвестиції можуть втратити свій захист, якщо пов'язані з об'єктами, що виконують військову функцію. Це створює додаткові ризики як для інвестора, так і для держави, яка приймає такі інвестиції. Тому важливо чітко розмежовувати цивільні та військові об'єкти і враховувати потенційні наслідки залучення інвесторів до оборонного виробництва.

Наступним важливим аспектом у дослідженні взаємодії правових режимів є розуміння терміну «міжнародний збройний конфлікт» як форс-мажорної обставини в контексті міжнародного інвестиційного права.

У міжнародному праві поняття форс-мажору має різне значення залежно від галузі. З точки зору міжнародного гуманітарного права, збройний конфлікт не розглядається як надзвичайна подія, що виправдовує невиконання зобов'язань. Навпаки, це нормативно врегульований стан (один із можливих станів), під час якого держави зобов'язані дотримуватись чітко визначених правил, зокрема, забезпечувати захист цивільного населення, цивільної інфраструктури, майна та загальний правопорядок [54]. Іншими словами, гуманітарне право сприймає збройний конфлікт як ситуацію, до якої потрібно бути юридично готовим, а не як обставину, що автоматично звільняє від відповідальності.

У той же час міжнародне інвестиційне право доволі часто трактує збройний конфлікт як форс-мажорну обставину, тобто як подію, що не залежить від волі держави та унеможливорює виконання певних зобов'язань. Якщо держава може довести, що втрата інвестицій, пошкодження майна або призупинення господарської діяльності стали результатом бойових дій чи пов'язаних із ними подій, вона потенційно може уникнути відповідальності за невиконання своїх

зобов'язань перед інвестором [63; 1]. Це особливо актуально у випадках, коли дії держави не були довільними чи дискримінаційними, а зумовлені необхідністю реагування на військову загрозу або забезпечення національної безпеки.

Таким чином, один і той самий стан, а саме збройний конфлікт, трактується по-різному в межах двох галузей міжнародного права. Для гуманітарного права це регулярний правовий режим, для інвестиційного – можлива підстава для звільнення від відповідальності, якщо буде доведено наявність обставин непереборної сили [64; 65].

Це, своєю чергою, підтверджує, що визначення того, яка норма є спеціальною (*lex specialis*), не є автоматичним і залежить від характеру правовідносин, типу порушення, сторін спору та обставин справи [66]. У випадках, коли дії держави водночас охоплюються нормами гуманітарного та інвестиційного права, ключовим стає контекст: саме він дозволяє встановити межі відповідальності держави, наявність прав інвестора на компенсацію, а також пріоритет того чи іншого правового режиму. У певних ситуаціях інвестори можуть навіть шукати захист не лише в межах інвестиційного арбітражу, а й за нормами міжнародного гуманітарного права – особливо якщо мова йде про порушення, що торкаються їхнього майна як об'єкта цивільного призначення [67; 68].

Іншим питанням є заморожені конфлікти. Міжнародні збройні конфлікти іноді не завершуються остаточним врегулюванням спору між державами, а переходять у фазу так званого «замороженого конфлікту». У таких випадках сторони можуть формально оголосити припинення вогню, однак ключові аспекти конфлікту залишаються невирішеними. Подібна ситуація характерна, зокрема, для Нагірного Карабаху, Придністров'я, Південної Осетії, Абхазії та Криму. У цих обставинах виникає низка складних правових питань, зокрема щодо захисту прав іноземних інвесторів на спірних або окупованих територіях.

Замороження конфлікту нерідко спричиняє тривалу територіальну та правову невизначеність. Це призводить до правового вакууму або ж до конфлікту норм між правовими системами сторін конфлікту – державою, що втратила ефективний контроль над територією, та державою-окупантом або фактичним

режимом, що здійснює контроль. Відповідно, забезпечення інвестиційного захисту в таких умовах суттєво ускладнюється. Зазвичай інвестиційні договори не містять спеціальних положень, які б безпосередньо врегульовували ситуації, пов'язані з замороженими конфліктами або тривалими окупаціями. Як зауважує Шойлева, «міжнародно-правові інструменти, призначені для захисту інвесторів, часто не здатні адаптуватися до специфіки ситуацій, що виникають у зонах невизнаного або тимчасового контролю» [69].

Особливої уваги заслуговують випадки, коли на території, охопленій конфліктом, утворюються самопроголошені або невизнані суб'єкти, які прагнуть укласти інвестиційні угоди та залучати капітал, проте не мають міжнародної правосуб'єктності. Такі обставини створюють додаткові ризики для інвесторів, які не можуть бути впевнені у можливості захисту своїх прав у межах міжнародного інвестиційного арбітражу чи в рамках міждержавної відповідальності. Як зазначає Dolzer, у таких випадках існує значний ризик, що інвестиції будуть позбавлені ефективного юридичного захисту, оскільки «статус території і суб'єкта, який її контролює, може не відповідати вимогам щодо легітимності у межах інвестиційного права» [33].

Крім правової невизначеності, інвестори також наражаються на ризик експропріації їхніх активів або їх використання без належної компенсації з боку однієї зі сторін конфлікту. В умовах відсутності ефективного контролю з боку держави, з якою укладено інвестиційний договір, інвестор фактично втрачає захист, передбачений таким договором. У деяких випадках навіть міжнародні інституції обмежені у своїй юрисдикції через політичну чутливість статусу спірної території. Як зазначає Reinisch, «правова природа територіального контролю має ключове значення для визначення юрисдикції інвестиційних арбітражів» [70].

Таким чином, заморожені конфлікти створюють численні та системні ризики для іноземних інвесторів. Серед них – правова невизначеність, відсутність гарантій від незаконної експропріації, обмежений доступ до міжнародних механізмів захисту, а також можливість втрати контрольованості над активами. Це зумовлює необхідність перегляду підходів до укладення інвестиційних договорів

та розробки спеціальних механізмів захисту інвестицій, здійснених у зонах із нестабільним правовим статусом.

Отже, ключова проблема полягає не лише в самому захисті інвестицій, а в забезпеченні їхнього ефективного захисту саме в умовах міжнародного збройного конфлікту, адже у таких обставинах правові механізми, які діють у мирний час, можуть стикатися з низкою унікальних викликів і обмежень.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1

У ході наукового дослідження, здійсненого в рамках Розділу 1, проведено комплексний аналіз співвідношення норм міжнародного гуманітарного права та міжнародного інвестиційного права.

Захист інвестицій у період збройних конфліктів потребує врахування взаємодії міжнародного інвестиційного права та міжнародного гуманітарного права. Міжнародне інвестиційне право встановлює базові стандарти, зокрема справедливий та рівноправний режим, захист від експропріації, повний захист і безпеку, які діють незалежно від стану міжнародної безпеки. Натомість міжнародне гуманітарне право забезпечує охорону цивільних об'єктів, до яких цілком справедливо відносити інвестиції, і встановлює обмеження під час воєнних дій. Їх інтеграція є необхідною для створення цілісної системи захисту іноземних інвесторів у конфліктних умовах.

Міжнародне інвестиційне право історично розвивалося як система правил для зменшення ризиків, пов'язаних із політичною нестабільністю та свавільними діями держав. Основу його механізму становлять міжнародні інвестиційні договори – двосторонні та багатосторонні (наприклад, НАФТА, Договір до Енергетичної Хартії). Вони визначають поняття «інвестиції», «інвестор», «територія», закріплюють стандарти захисту й процедури вирішення спорів.

Особливістю сучасного режиму є «діагональне» вирішення спорів, коли інвестор може напряму ініціювати арбітраж проти приймаючої держави,

омінаючи дипломатичний захист чи національні суди. Це підвищує роль арбітражних трибуналів у контролі за дотриманням державами міжнародно-правових зобов'язань. Механізми включають МЦВІС, арбітражі ad hoc за регламентом ЮНСІТРАЛ, інколи національні суди.

Ключовим викликом залишається баланс між суверенітетом держав і захистом приватних інвесторів. Держави прагнуть зберегти право регулювати економіку, особливо в умовах війни, але арбітражі нерідко надають перевагу законним очікуванням інвесторів. Якщо у мирний час основними ризиками є непередбачувані законодавчі зміни чи фінансові обмеження, то у період конфліктів такими ризиками є експропріація, руйнування чи навіть знищення інвестицій. Це робить міжнародне інвестиційне право важливим інструментом мінімізації ризиків і водночас об'єктом критики за пріоритизацію приватних інтересів над публічними та гуманітарними обов'язками держав.

Міжнародне інвестиційне право не має спеціального універсального механізму регулювання під час збройних конфліктів, однак інвестиційні договори продовжують діяти навіть у воєнний час, з певними обмеженнями окремих положень. Для визначення впливу розмежування між міжнародними та неміжнародними конфліктами є ключовим, адже у першому випадку застосовується ширший спектр міжнародно-правових гарантій, тоді як у другому – захист інвесторів значною мірою залежить від національної юрисдикції. Міжнародне гуманітарне право розглядає інвестиції як цивільні об'єкти, які підлягають захисту від невибіркових атак і експропріації, за винятком випадків військової необхідності. Водночас практика показує, що навіть попри наявність норм захисту, реальні умови війни створюють високі ризики для інвестицій, а компенсація часто залежить від складних механізмів міжнародної чи внутрішньої відповідальності держав.

Міжнародне інвестиційне право та міжнародне гуманітарне право по-різному регулюють питання захисту інвестицій у період збройних конфліктів: перше гарантує захист інвесторів, тоді як друге допускає обмеження чи знищення майна з міркувань військової необхідності.

Що стосується підходу до визначення, яка норма є *lex specialis*, то дане питання може вирішуватись за аналогією з тим, як у міжнародному праві врегульовуються суперечності між нормами міжнародного гуманітарного права та міжнародного права з прав людини. Визначено, що найбільш гнучким та доцільним для використання є контекстуальний підхід. Такий підхід встановлює, що визначення норми *lex specialis* залежить від конкретних обставин, а саме характеру конфлікту, статусу об'єкта інвестицій та дій держави.

В умовах окупації або заморожених конфліктів інвестиційні угоди продовжують діяти, але їх виконання суттєво ускладнюється, що створює простір для правової невизначеності та спорів. Особливі ризики виникають у випадках, коли інвестиції пов'язані з військовими цілями чи здійснені на територіях із невизнаним або спірним статусом, адже це може призвести до втрати захисту та компенсації. Отже, необхідним є більш гнучкий і контекстуальний підхід до поєднання норм обох правових режимів для забезпечення балансу між захистом інвестицій та дотриманням гуманітарних стандартів.

Водночас вказано на те, що міжнародне інвестиційне право не існує у вакуумі і має враховувати інші галузі міжнародного права, зокрема міжнародне гуманітарне право.

Таким чином, підтверджується необхідність комплексного підходу під час розгляду кожної окремої справи, з урахуванням контексту збройного конфлікту, сфери діяльності інвестора, статусу інвестиційного об'єкту.

Отже, основна проблема полягає не стільки у факті захисту інвестицій, скільки у забезпеченні їхнього дієвого захисту в умовах міжнародного збройного конфлікту, коли правові інструменти, ефективні в мирний час, стикаються з низкою специфічних викликів та обмежень.

РОЗДІЛ 2

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ЗАХИСТУ ПРАВ ІНВЕСТИТОРІВ ПІД ЧАС ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ

2.1. Застосування стандартів захисту інвестицій у контексті збройних конфліктів

Збройні конфлікти створюють специфічні виклики для застосування та тлумачення норм міжнародного інвестиційного права, зокрема тих стандартів захисту іноземних інвестицій, що закріплені в інвестиційних угодах. У таких умовах особливого значення набувають положення про справедливий та рівноправний режим, повний захист і безпеку, заборону незаконної експропріації, а також так звані «воєнні застереження», які зазвичай передбачають обмеження відповідальності держави за дії, вчинені під час воєнного стану, збройного конфлікту або надзвичайного становища.

У процесі арбітражного розгляду таких справ виникає необхідність визначити межі відповідальності держави, яка, діючи в умовах збройного конфлікту, може обґрунтовувати свої дії імперативними міркуваннями безпеки або самозахисту. Як зазначає Z. Douglas, арбітражні трибунали дедалі частіше опиняються перед складним завданням – знайти баланс між суверенним правом держави на забезпечення національної безпеки та обов'язком поважати міжнародно-правові зобов'язання щодо захисту іноземних інвестицій [71]. При цьому підкреслюється, що остаточне вирішення подібних конфліктів норм залишається відкритим і часто залежить від конкретних обставин справи, що відображено як у практиці арбітражних рішень, так і в наукових дискусіях [72].

Ще однією ключовою особливістю є необхідність урахування норм міжнародного гуманітарного права при оцінці правомірності дій держави, що впливають на іноземні інвестиції в умовах збройного конфлікту. Згідно з підходом G. Abi-Saab, подібні ситуації потребують взаємодії двох автономних, але взаємопов'язаних правових режимів – інвестиційного та гуманітарного – задля

забезпечення справедливого і легітимного співвідношення між інтересами держави та правами інвестора [73]. Такий підхід відображає тенденцію до гармонізації норм міжнародного публічного права, що спрямований на запобігання правовому вакууму або конфлікту зобов'язань держави.

Таким чином, специфіка застосування стандартів захисту іноземних інвестицій в умовах збройного конфлікту вимагає комплексного аналізу, який охоплює не лише положення міжнародних інвестиційних угод, але й релевантні норми міжнародного гуманітарного права, принципи державного суверенітету та доктрини про надзвичайний стан. У результаті формується новий міждисциплінарний підхід до тлумачення міжнародно-правових зобов'язань держав у кризових умовах, що потребує подальшого теоретичного осмислення та розвитку практики.

2.1.1. Стандарт повного захисту та безпеки

Положення «повний захист та безпека» є одним із ключових стандартів захисту інвесторів у міжнародному інвестиційному праві. Воно міститься у двосторонніх та багатосторонніх інвестиційних угодах і покладає на державу-реципієнта обов'язок забезпечити інвесторам та їхнім активам відповідний рівень захисту від фізичних загроз, адміністративного свавілля та інших порушень. Доктринальне тлумачення цього стандарту зазнало суттєвого розвитку завдяки правозастосовній практиці міжнародних арбітражних трибуналів, а також численним дослідженням, присвяченим його змістовному наповненню.

Традиційно стандарт «повний захист та безпека» розглядається як гарантія захисту інвесторів від фізичних загроз, зокрема від насильницьких дій з боку третіх осіб або державних органів. У справі «Asian Agricultural Products Ltd. v. Sri Lanka» (ICSID Case No. ARB/87/3) трибунал дійшов висновку, що стандарт «повний захист та безпека» передбачає позитивний обов'язок держави запобігати шкоді, яку може бути завдано інвестору [74]. Водночас у більш пізніх справах,

таких як «Biwater Gauff v. Tanzania» (ICSID Case No. ARB/05/22) [75], «Simens v. Аргентина, Toto Costruzioni Generali S.p.A. v. Lebanon» [76] арбітражні трибунали почали ширше трактувати цей стандарт, включаючи до його змісту також правовий захист і стабільність регуляторного середовища.

Відмінність між «повним захистом та безпекою» та іншими стандартами захисту інвесторів, такими як справедливий та рівноправний режим та захист від експропріації, полягає в обсязі обов'язків держави. Так, стандарт справедливого та рівноправного поводження, який розглядався у справі «Тесмед v. Мехіко» [77], зосереджений на справедливості адміністративних рішень, прозорості державної політики та стабільності інвестиційного середовища, тоді як стандарт «повний захист та безпека» вимагає від держави активних заходів із забезпечення фізичної безпеки інвестицій. Окрім цього, захист від експропріації передбачає заборону незаконного вилучення активів інвестора без належної компенсації, як це було визначено у справі «Metalclad v. Мехіко» [79].

Повний захист та безпека також має важливий взаємозв'язок із загальним міжнародним правом, зокрема з нормами міжнародного гуманітарного права та правами людини. У випадках, коли інвестиційні спори виникають у контексті збройних конфліктів, як це було у справі «Ampal-American Israel Corporation v. Египт» [79], арбітражні трибунали враховують загальні міжнародно-правові зобов'язання держави щодо захисту прав інвесторів. Це підкреслює тенденцію до розширення трактування стандарт «повний захист та безпека» та його інтеграції з іншими сферами міжнародного права.

Більшість науковців сходяться на думці, що ключовим стандартом захисту іноземних інвестицій у періоди нестабільності є стандарт повного захисту та безпеки. Зокрема, Долцер і Шрюер підкреслюють, що цей стандарт включає не лише фізичний захист інвестицій, але й забезпечення правового середовища, яке дозволяє їх нормальне функціонування, навіть за умов нестабільності чи конфлікту [33]. Ця позиція також знаходить підтвердження в арбітражній практиці. Наприклад, у рішенні по справі «Asian Agricultural Products Ltd. v. Sri Lanka» [74] трибунал визнав, що обов'язок держави забезпечувати стандарт

«повний захист та безпека» поширюється навіть на ситуації внутрішніх заворушень та воєнних дій². Подібного висновку дійшов трибунал у справі «Ampal-American Israel Corp. v. Egypt», наголошуючи, що навіть за умов внутрішньої нестабільності держава повинна вживати всіх доступних заходів для захисту інвестицій [79].

Теоретичне підґрунтя цієї концепції розвивають також Потеста М., який акцентує увагу на взаємозв'язку між стандартом «повний захист та безпека» та позитивними зобов'язаннями держави щодо забезпечення безпеки інвестицій [80]. На думку Штаута, ефективна імплементація цього стандарту вимагає від держав не лише реактивних, але й проактивних заходів із запобігання загрозам для іноземних інвесторів [81].

Втім Шроєр С. у своїй праці *Investment Protection in Times of Armed Conflict* наголошує, що захист іноземних інвестицій під час збройних конфліктів не є первинною метою стандарту «повний захист та безпека», адже він розроблений передусім для забезпечення стабільності інвестиційного середовища в умовах нормального функціонування держави [4]. Втім, цей стандарт залишається чинним і під час збройного конфлікту, що підтверджується арбітражною практикою. В основі стандарту лежить зобов'язання держави забезпечити належний рівень фізичної безпеки інвестицій, розташованих на її території, та вжити заходів для їхнього захисту від руйнування, експропріації чи незаконного привласнення третіми особами. У цьому контексті особливу роль відіграє принцип належної обачності (*due diligence*), згідно з яким держава зобов'язана докладати максимальних зусиль для мінімізації ризиків, навіть якщо вона не має повного контролю над усією своєю територією.

Застосування стандарту повного захисту та безпеки під час міжнародного та неміжнародного збройного конфлікту суттєво відрізняється у зв'язку з особливостями правового режиму, що регулює такі ситуації. У контексті міжнародного збройного конфлікту застосування стандарту «повний захист та безпека» наштовхується на норми міжнародного гуманітарного права, які регламентують поведінку з іноземними активами під час воєнних дій. Так, IV

Женевська конвенція 1949 року передбачає, що під час окупації держава-окупант не може незаконно експропріювати приватну власність та повинна забезпечити її захист, проте реальна можливість виконання цього обов'язку залежить від ситуації на місцях [51]. Окрім того, Гаазькі конвенції 1907 року встановлюють принципи поводження з майном у зонах активних бойових дій, що може впливати на тлумачення зобов'язань приймаючої держави щодо інвесторів [46].

Арбітражна практика демонструє, що у випадку міжнародного збройного конфлікту держава не може бути автоматично звільнена від відповідальності за невиконання стандарту «повний захист та безпека». У справі «*CME v. Czech Republic*» трибунал встановив, що навіть за умови нестабільності та обмеженого контролю над територією держава має вживати всіх можливих заходів для мінімізації шкоди інвесторам [81]. Аналогічна позиція простежується у справі «*AMT v. Zaire*», де арбітраж визнав відповідальність держави за неспроможність захистити інвестиції від дій військових та місцевих збройних угруповань [82]. Однак у контексті міжнародного збройного конфлікту межі відповідальності держави звужуються, якщо шкода інвестиціям спричинена діями третьої сторони або збройними силами іншої держави, що унеможливує застосування стандарту «повний захист та безпека» через пріоритетність норм міжнародного гуманітарного права.

Аналогічна ситуація розглядалась у справі «*AAPL v. Sri Lanka*», де трибунал визначив, що навіть у контексті громадянської війни (що за своєю природою є неміжнародним збройним конфліктом) уряд Шрі-Ланки несе відповідальність за знищення інвестицій тайванської компанії внаслідок військової операції проти збройних повстанців [73]. Суд визнав, що держава несе обов'язок забезпечувати захист інвестицій на всій території, яку вона контролює, і невиконання цього обов'язку є порушенням стандарту «повний захист та безпека».

У справі «*European American Investment Bank AG (Austria) v. Slovak Republic*» трибунал підтвердив, що навіть у разі політичних заворушень та нестабільності уряд зобов'язаний вживати заходів для забезпечення стабільності інвестиційного середовища [83]. Це положення є важливим у контексті

неміжнародних збройних конфліктів, оскільки встановлює жорсткі зобов'язання для держави щодо підтримки безпеки інвесторів навіть за умов внутрішньої нестабільності.

Ще один показовий випадок – справа «Petrobart v. Kyrgyzstan», де трибунал ухвалив рішення, що уряд Киргизстану порушив стандарт «повний захист та безпека», не забезпечивши належний захист інвестицій у період політичних заворушень [84]. Хоча ситуація не була класичним збройним конфліктом, рішення підкреслило загальний принцип: якщо держава має можливість захистити інвестиції, вона несе відповідальність за бездіяльність.

У випадку неміжнародного збройного конфлікту стандарт «повний захист та безпека» покладає значно жорсткіші зобов'язання на приймаючу інвестиції державу, оскільки вона залишається єдиним суб'єктом, відповідальним за виконання норм міжнародного інвестиційного права. На відміну від міжнародного конфлікту, де відповідальність може бути поділена між воюючими сторонами, у внутрішньому збройному конфлікті вся відповідальність за захист інвестицій лежить на державі, навіть якщо вона втратила контроль над частиною території. Це було підтверджено у справі «Ampal-American v. Egypt», де трибунал дійшов висновку, що єгипетська влада несе відповідальність за руйнування газопроводу, оскільки не забезпечила належний рівень безпеки для об'єкта критичної інфраструктури.

Аналіз арбітражної практики дозволяє дійти висновку, що у випадку міжнародного збройного конфлікту стандарт повного захисту та безпеки застосовується лише в тих аспектах, де не діє міжнародне гуманітарне право, оскільки останнє має пріоритет у регулюванні відносин між державами у воєнний час. Водночас у випадку неміжнародного збройного конфлікту відповідальність за виконання стандарту «повний захист та безпека» повністю покладається на приймаючу інвестиції державу, що зобов'язує її забезпечувати їх захист незалежно від рівня контролю над територією та обставин конфлікту. Це підкреслює ключову роль інвестиційних арбітражів у встановленні відповідальності держав за порушення інвестиційних договорів навіть в умовах збройного протистояння.

Отже, стандарт «повний захист та безпека» є важливим елементом захисту іноземних інвестицій у періоди нестабільності, проте його застосування у збройних конфліктах є обмеженим та диференційованим залежно від конкретних обставин. У випадку міжнародного збройного конфлікту виконання цього стандарту обмежується нормами міжнародного гуманітарного права, яке регулює поведінку з іноземними інвестиціями та приватною власністю під час воєнних дій. Водночас арбітражна практика підтверджує, що навіть за умов воєнного протистояння держави зобов'язані докладати максимальних зусиль для захисту інвестицій, якщо це є можливим.

У контексті неміжнародного збройного конфлікту обов'язки приймаючої держави щодо виконання стандарту «повний захист та безпека» є значно суворішими, оскільки саме вона залишається єдиним суб'єктом, відповідальним за дотримання міжнародного інвестиційного права.

2.1.2. Стандарт справедливого та рівноправного режиму

Стандарт справедливого та рівноправного режиму є одним із ключових стандартів захисту іноземних інвесторів, який гарантує належний рівень правової передбачуваності та стабільності середовища для ведення бізнесу. Науковці, зокрема Шройєр та Долцер, зазначають, що стандарт справедливого та рівноправного режиму охоплює захист від свавільного чи дискримінаційного втручання держави, забезпечення стабільності правового режиму, а також повагу до законних очікувань інвесторів [33].

У контексті збройного конфлікту, незалежно від його характеру – міжнародного чи неміжнародного, країни-учасниці мають обов'язок дотримуватися мінімальних стандартів захисту інвестицій, включаючи зобов'язання надавати іноземним інвесторам справедливий та рівноправний режим. Відповідно до позиції Потести М., застосування стандарту справедливого та рівноправного режиму у періоди кризи набуває особливої ваги, оскільки

інвестори можуть стикатися з непередбачуваними правовими змінами, політично мотивованими рішеннями та порушеннями законних очікувань [80].

Під час міжнародного збройного конфлікту держава має подвійний обов'язок: з одного боку, забезпечити захист інвесторів відповідно до міжнародних інвестиційних угод, а з іншого – виконувати зобов'язання за міжнародним гуманітарним правом. Як зазначає Вільямс Р., у випадках окупації чи воєнних дій стандарт справедливого та рівноправного режиму може порушуватися через дискримінаційні заходи щодо інвесторів з держави, що є стороною конфлікту [86].

Практика арбітражних трибуналів підтверджує, що під час міжнародного збройного конфлікту інвестори можуть вимагати компенсації за порушення справедливого та рівноправного режиму. Наприклад, у справі «СМЕ v. Czech Republic» трибунал визнав, що навіть за умов політичної нестабільності держава не може вдаватися до заходів, які суттєво підривають законні очікування інвесторів [81]. Аналогічний підхід спостерігався у справі «Rumeli Telekom v. Kazakhstan», де трибунал визначив, що зміна правового режиму, яка мала негативний вплив на інвесторів, є порушенням стандарту справедливого та рівноправного режиму [87].

Ще одним аспектом порушення стандарту під час міжнародного збройного конфлікту є випадки вибіркового надання державної підтримки. Якщо держава під час воєнного стану надає пільговий режим лише певним інвесторам, наприклад, у сфері оборонної промисловості чи енергетики, це може вважатися дискримінацією щодо інших інвесторів. Як наголошує Райх, така практика суперечить принципу недискримінаційного режиму і може бути підставою для звернення до арбітражу [89].

У випадку неміжнародного збройного конфлікту особливість застосування стандарту справедливого та рівноправного режиму полягає в тому, що держава може посилатися на надзвичайні обставини для виправдання певних заходів. Проте трибунали неодноразово зазначали, що навіть в умовах внутрішніх заворушень держава не може свавільно змінювати правила для інвесторів.

Зокрема, у справі «Occidental Petroleum v. Ecuador» трибунал визнав, що навіть за умов політичної нестабільності держава зобов'язана забезпечити правову передбачуваність для інвесторів [90]. Інший показовий приклад – справа «Biwater Gauff v. Tanzania», де трибунал зазначив, що одностороннє розірвання договору державою під час внутрішньої кризи є порушенням стандарту справедливого та рівноправного режиму [74].

Особливо важливим є принцип рівноправності, який передбачає, що всі інвестори мають мати рівний доступ до правосуддя та рівні можливості для захисту своїх прав. Наприклад, якщо держава під час міжнародного збройного конфлікту надає преференції локальним інвесторам за рахунок іноземних, це може вважатися порушенням стандарту справедливого та рівноправного режиму. Як зазначає Шенкер, особливу загрозу для стандарту справедливого та рівноправного режиму становлять ситуації, коли внаслідок воєнного конфлікту держава змінює правові норми та створює нерівні умови для різних категорій інвесторів.

Під час збройних конфліктів порушення стандарту справедливого та рівноправного режиму часто відбувається в комплексі з порушенням стандарту повного захисту та безпеки. Зокрема, якщо держава не вживає заходів для захисту інвесторів від насильницьких дій або конфіскації майна, це може бути розглянуто як одночасне порушення обох стандартів.

У справі «AAPL v. Sri Lanka» трибунал встановив, що держава несла відповідальність за знищення інвестиційного об'єкта під час громадянської війни, оскільки не забезпечила належного рівня захисту [73]. Аналогічне рішення було ухвалене у справі «Ampal-American Israel Corp. v. Egypt», де трибунал наголосив, що навіть в умовах внутрішньої нестабільності держава повинна докладати зусиль для забезпечення захисту інвестицій [78].

Таким чином, стандарт справедливого та рівноправного режиму залишається ключовим гарантом захисту інвесторів як у міжнародних, так і міжнародних збройних конфліктах. Держава не може виправдовувати порушення стандарту справедливого та рівноправного режиму лише посиланням на конфлікт, особливо коли йдеться про дискримінаційне ставлення, порушення

законних очікувань чи відмову у правосудді. Практика міжнародного арбітражу підтверджує, що навіть у кризові періоди інвестори можуть очікувати від держави мінімального рівня стабільності та недискримінації.

2.1.3. Захист від експропріації

Під час збройного конфлікту інвестиційні об'єкти нерідко стають об'єктами експропріації, реквізиції або конфіскації. Важливо розрізнити ці три поняття, оскільки вони мають різне правове регулювання в міжнародному праві.

Експропріація означає примусове вилучення майна приватних осіб державою без їхньої згоди, що, як правило, здійснюється в мирний час для суспільних потреб, але також може мати місце під час збройного конфлікту. У мирний період міжнародне інвестиційне право передбачає низку гарантій для інвесторів від експропріації, зокрема положення про справедливу компенсацію відповідно до міжнародно-правового стандарту «справедливої, адекватної та своєчасної» компенсації.

Реквізиція, на відміну від експропріації, передбачає тимчасове вилучення майна державою (зокрема, збройними силами) для військових потреб під час збройного конфлікту, і, згідно з міжнародним гуманітарним правом, може бути законною за умови дотримання принципів військової необхідності, пропорційності та компенсації власникам. Наприклад, стаття 52 IV Женевської конвенції 1949 року дозволяє реквізицію приватної власності за умови, що вона необхідна для збройних сил окупаційної держави, але передбачає зобов'язання виплатити компенсацію після завершення конфлікту [51].

Конфіскація передбачає примусове, безкомпенсаційне вилучення державою майна, що перебуває на її території або під її контролем у власності іноземних держав, юридичних чи фізичних осіб. Цей правовий механізм перебуває на перетині кількох галузей права: кримінального, міжнародного гуманітарного, а також спеціального публічного права, що регулює санкційні режими. Відповідно, конфіскація як правовий інститут має кілька форм, кожна з яких застосовується у

власному нормативному контексті. Зокрема, розрізняють кримінальну конфіскацію, конфіскацію в межах міжнародного гуманітарного права, а також спеціальну конфіскацію.

Кримінальна конфіскація застосовується як вид покарання за вчинення злочину. У такому випадку йдеться про вилучення майна, яке було набуто злочинним шляхом або використовувалося для вчинення злочину, на підставі судового рішення. Така конфіскація передбачає дотримання процесуальних гарантій та здійснюється в межах національного кримінального законодавства. Вона є поширеною у боротьбі з корупцією, організованою злочинністю та відмиванням коштів, відповідно до міжнародних зобов'язань держав, зокрема, за конвенцією ООН проти корупції (UNCAC) [91] та конвенцією Ради Європи про відмивання, виявлення та конфіскацію доходів від злочинної діяльності [92].

Вилучення в межах міжнародного гуманітарного права передбачає вилучення майна противника в період збройного конфлікту. Воно базується на нормах Гаазьких конвенцій 1907 року, зокрема IV Гаазької конвенції, яка регулює поводження з державним і приватним майном на окупованій території [47]. Таке вилучення зазвичай застосовується до майна, що має воєнну цінність, наприклад, техніки, обладнання або об'єктів інфраструктури. Відповідно до положень Гаазьких правил, держава-окупант не може вилучити приватне майно, за винятком випадків воєнної необхідності, хоча державне майно противника може бути вилучене без компенсації. Як зазначають дослідники, таке вилучення має бути пропорційним, виправданим та відповідати загальним принципам міжнародного гуманітарного права.

Спеціальна (санкційна) конфіскація має особливий характер, адже прямо пов'язана із запровадженням санкцій, надзвичайних або екстраординарних заходів як відповідь на загрозу міжнародному миру, акти агресії чи серйозні порушення міжнародного права. Її правова природа є гібридною, адже вона може здійснюватися в межах кримінального чи адміністративного процесу або ж взагалі поза межами звичайної судової процедури, на підставі спеціальних законів або виконавчих указів. Такі заходи часто передбачають спочатку замороження активів,

а потім – рішення про їх безкомпенсаційне вилучення. На практиці механізм конфіскації майна іноземців вперше був широко застосований у Сполучених Штатах Америки, ґрунтуючись на положеннях Trading with the Enemy Act 1917 року [93]. У період Другої світової війни США активно застосовували цей акт для заморожування і конфіскації майна громадян ворожих держав, зокрема Німеччини, Японії та Італії. Указом Президента США № 9095 від 11 березня 1942 року було створено Office of the Alien Property Custodian (Управління з управління іноземним майном), яке здійснювало адміністративне управління та конфіскацію відповідних активів [94]. У подальшому подібні механізми були розвинені в рамках International Emergency Economic Powers Act (IEEPA, 1977), що надає Президенту США повноваження вводити санкції, заморожувати або конфісковувати майно у відповідь на надзвичайну загрозу національній безпеці.

Особливої актуальності спеціальна конфіскація набула після початку збройної агресії Російської Федерації проти України у 2022 році. У цьому контексті активно обговорюється можливість конфіскації заморожених російських державних активів, що перебувають у юрисдикції США та інших держав, з метою їх подальшого використання для фінансування відновлення України та компенсації завданої шкоди.

У літературі, зокрема у працях Брабандере Е., підкреслюється, що санкційна конфіскація становить потенційний виклик для міжнародного інвестиційного права. Вона створює напругу між правом держави на здійснення суверенітету (включно із захистом національної безпеки) та міжнародними зобов'язаннями щодо захисту прав інвесторів. Брабандере Е. також зазначає, що необхідно переосмислити класичні підходи до експропріації в умовах, коли конфіскація активів здійснюється не в економічних цілях, а в межах політико-санкційних заходів. Такі дії можуть кваліфікуватися як непряма експропріація, що порушує стандарти справедливого й рівного ставлення до інвестора відповідно до двосторонніх інвестиційних угод [95; 96].

Міжнародне гуманітарне право передбачає суворі обмеження щодо вилучення майна під час збройного конфлікту. Варто зауважити, що пряма

експропріація цивільного майна без військової необхідності може бути кваліфікована як воєнний злочин відповідно до ст. 8(2)(b)(xiii) Римського статуту Міжнародного кримінального суду, яка забороняє «знищення або привласнення майна, не виправдане воєнною необхідністю та здійснене незаконно і безглуздо» [97]. У цьому контексті ключовими стають принципи необхідності та пропорційності.

Принцип необхідності означає, що вилучення майна повинно бути виправдане нагальними військовими цілями, наприклад, використанням будівель для розміщення військових сил або запобіганням використанню їх противником.

Принцип пропорційності вимагає, щоб шкода, завдана цивільному населенню внаслідок експропріації, не перевищувала військової переваги, яку отримує сторона конфлікту. Наприклад, руйнування промислових об'єктів, що можуть мати стратегічне значення, є допустимим лише за умови, що воно є необхідним для досягнення конкретних військових цілей і не завдає надмірної шкоди цивільному населенню [98].

Під час міжнародного збройного конфлікту окупаційна держава не має права конфісковувати приватну власність, за винятком тимчасового використання відповідно до правил військової реквізиції. Це положення закріплене в Гаазькій конвенції 1907 року (ст. 46, 47, 52) [46] та IV Женевській конвенції (ст. 53) [51]. Незаконна експропріація може розглядатися як порушення норм міжнародного гуманітарного права та законів і звичаїв війни.

У контексті неміжнародного збройного конфлікту ситуація є складнішою, оскільки сторони конфлікту, особливо недержавні актори, можуть не визнавати міжнародні інвестиційні договори або інші міжнародно-правові зобов'язання щодо захисту інвесторів, адже незаконна експропріація цивільного майна без військової необхідності може бути кваліфікована як порушення міжнародного права, навіть у випадку неміжнародного збройного конфлікту.

У науковій літературі зазначається, що проблема експропріації в умовах збройного конфлікту безпосередньо пов'язана зі співвідношенням міжнародного гуманітарного та міжнародного інвестиційного права [99]. З одного боку,

міжнародне інвестиційне право гарантує захист від незаконної експропріації, з іншого – міжнародне гуманітарне право допускає вилучення майна за умови воєнної необхідності [100].

Якщо говорити про інвестиційні договори, то захист від експропріації є одним з основоположних аспектів правового регулювання іноземних інвестицій. Саме тому кожен двосторонній інвестиційний договір, як правило, містить положення, яке гарантує захист від як прямої (явної та такої, що не потребує додаткового підтвердження, оскільки передбачає фактичне вилучення або заходів з націоналізації активів), так і повзучої (неявної, поступової, що проявляється через заходи, які обмежують або знецінюють інвестиції). Це може відбуватися через офіційні рішення державних органів, коли власність інвестора переходить у власність держави безпосередньо та очевидно. Наприклад, державні укази, що наказують конфіскацію підприємства чи земельної ділянки, є характерним прикладом як прямої експропріації), так і непрямой експропріації (менш очевидної, що може включати різні заходи з боку держави, які суттєво обмежують права власника, або створюють перешкоди для ефективної інвестиційної діяльності, що призводить до втрати) [101], та повзучої (поступовим, поетапним вилученням контролю або зменшенням вартості активів інвестора через послідовні дії держави. На відміну від прямої експропріації, коли власність вилучається разово й очевидно, повзуча експропріація відбувається через кроки, які поступово знижують можливість ефективного користування та управління активами).

Як показує практика, у мирний час держави найчастіше вдаються до опосередкованої експропріації, оскільки цей підхід дозволяє уникнути прямих дій, що могли б підпадати під чітке визначення експропріації та, як наслідок, уникнути правових наслідків [63]. Говорячи про експропріацію в умовах збройного конфлікту, слід зазначити, що вона може набувати як прямої, так і непрямой форми, залежно від характеру втручання держави у права інвестора.

Пряма експропріація в умовах збройного конфлікту може мати форму реквізиції майна, його конфіскації чи націоналізації. Наприклад, у справі «Sedco

Inc. v. National Iranian Oil Company» [102], трибунал визнав експропріацію, здійснену під час Ісламської революції, оскільки вона була безпосереднім вилученням власності іноземного інвестора. У контексті сучасних збройних конфліктів експропріація може здійснюватися не лише безпосередньо, а й шляхом введення нормативних актів, що обмежують доступ до активів або встановлюють контроль над ними.

Непряма експропріація у період збройного конфлікту найчастіше виражається в заходах, які призводять до втрати контролю над інвестиціями, знецінення активів або втрати економічної вигоди. Так, у справі «Toto Costruzioni Generali S.p.A. v. Lebanon» інвестор стверджував, що через військові дії та відсутність належного захисту його активів відбулося фактичне позбавлення майнових прав, що може розглядатися як непряма експропріація [103]. Подібні висновки були зроблені і в рішенні у справі «СМЕ v. Czech Republic», де трибунал визнав, що позбавлення ефективного контролю над інвестиціями може прирівнюватися до експропріації [81].

Таким чином, арбітражна практика свідчить про складність встановлення чіткої межі між правомірною експропріацією в умовах конфлікту та порушенням інвестиційних прав.

Існує загальна згода щодо того, що здійснення заходів експропріації не повинне бути дискримінаційним і повинне мати основу в суспільних цілях [1].

До того ж ДІД закріплює обов'язок держави компенсувати інвестору будь-які збитки, які були завдані внаслідок експропріації, з дотриманням принципів «справедливості, своєчасності та адекватності». Це положення означає, що компенсація повинна відповідати ринковій вартості експропрійованого активу на момент експропріації, включаючи можливе зростання вартості активу внаслідок діяльності інвестора. Важливо, щоб компенсація надавалася без зволікань, оскільки відтермінування виплат може завдати інвестору додаткових фінансових збитків. Адекватність компенсації означає, що вона має відображати справжню цінність експропрійованого активу та включати відшкодування витрат, пов'язаних з його створенням і експлуатацією.

Отже, експропріація та реквізиція інвестиційних об'єктів під час збройного конфлікту мають різне правове регулювання в міжнародному праві. Реквізиція може бути законною за умови дотримання принципів військової необхідності, пропорційності та компенсації, тоді як експропріація без військової необхідності вважається порушенням міжнародного гуманітарного права і може бути кваліфікована як воєнний злочин. Міжнародне гуманітарне право забороняє конфіскацію приватної власності окупаційною державою, за винятком тимчасового використання відповідно до правил військової реквізиції. Водночас міжнародне інвестиційне право гарантує захист від експропріації, зокрема шляхом положень у двосторонніх інвестиційних договорах, які передбачають право на компенсацію за принципами справедливості, своєчасності та адекватності.

Арбітражна практика підтверджує, що експропріація під час збройного конфлікту може набувати як прямої (вилучення майна), так і непрямой форми (обмеження контролю над інвестиціями). Зокрема, судові рішення свідчать, що навіть непряма експропріація може призводити до втрати економічної вигоди інвестора та визнаватися порушенням міжнародного права. Таким чином, розмежування між правомірними діями держави та порушенням інвестиційних прав залишається ключовою проблемою у сфері міжнародного права.

2.1.4. Воєнні застереження

У науковому середовищі, термін «воєнне застереження» не знайшов єдиного визначення та навіть єдиної назви (у науковій літературі можна зустріти цей термін під назвою як «положення про компенсацію збитків» [104; 105], так і «воєнне застереження» [106]). Таку ситуацію можна обґрунтувати відносно невеликою кількістю збройних конфліктів, під час яких інвестори зазнавали збитків, та недостатнім рівнем дослідження цього поняття. Вважаємо, що доречно використовувати саме термін «воєнне застереження», адже формулювання «положення про компенсацію збитків» не в повній мірі окреслює обставини, за яких положення має застосовуватись. Попри те, визначення терміну «воєнне

застереження» можна сформулювати як положення, що регулюють питання, пов'язані із компенсацією збитків, які зазнали інвестори під час збройних конфліктів, масових заворушень, надзвичайного стану чи інших подібних ситуацій.

При застосуванні воєнних застережень може виникнути плутанина з іншими стандартами, зокрема у контекстах тлумачення зобов'язань держави, через те, що деякі інвестиційні договори не розділяють стандарти в окремі положення (статті). Однак, особливістю воєнних застережень є те, що у самому застереженні міститься перелік ситуацій, за яких вони застосовуються (наприклад, війна, повстання, бунт, тощо). Підтвердженням цього є відносно невелика арбітражна практика щодо цього питання: у справах «AAPL v. Sri Lanka», «L.E.S.I. - DIPENTA v. Algeria» трибунали дійшли до висновку, що воєнне застереження має розглядатись як спеціальне положення [73; 87].

Хоча більшість воєнних застережень є формально нейтральними до природи конфлікту, на практиці їх застосування може бути ускладненим саме через тип конфлікту. У випадку міжнародного збройного конфлікту, відповідальність держави-господаря перед інвестором може бути обмежена з огляду на обставини форс-мажору, законні дії збройних сил або виконання міжнародних зобов'язань за міжнародним гуманітарним правом. Натомість у неміжнародному збройному конфлікті, особливо коли конфлікт має характер внутрішнього повстання або громадянської війни, тлумачення воєнного застереження може бути більш гнучким, адже держава, як суб'єкт, продовжує нести загальний контроль над територією та відповідальність за підтримання публічного порядку, включаючи захист іноземних інвесторів. У такому контексті держави можуть посилатися на статті 23 і 24 Статей про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння, які дозволяють посилення на форс-мажор або стан необхідності, що, однак, не завжди є прийнятними з погляду інвестиційних трибуналів.

Що стосується класифікації, то у сучасній науці воєнні застереження розподіляють на недискримінаційні воєнні положення, розширені воєнні

застереження та положення, що передбачають строгу відповідальність держав [107].

Недискримінаційними воєнними положеннями називають такі, що мають на меті встановити справедливу компенсацію збитків, без дискримінації у порівнянні з іншими інвесторами. Зазвичай такі положення складаються із одного абзацу.

Розширені воєнні застереження – це такі, що встановлюють додаткові вимоги до приймаючої держави щодо компенсації збитків, понесених інвесторами під час збройних конфліктів. Як приклад можна навести статтю 4 модельного ДІД Чехії [108].

Положення, що передбачають строгу відповідальність держав, встановлюють обов'язок держав компенсувати всі збитки, які поніс інвестор внаслідок збройного конфлікту, незалежно від будь-яких обставин [109]. Такі застереження дуже рідко прописуються в ДІД. Прикладом може слугувати пункт 1 статті 4 двостороннього інвестиційного договору між Італією та Сирією [110].

2.1.5. Особливості реалізації стандартів у контексті збройних конфліктів

У більшості двосторонніх і багатосторонніх міжнародних інвестиційних договорів закріплені базові стандарти захисту інвестицій: справедливий та рівноправний режим, повний захист і безпека, заборона незаконної експропріації, а також положення щодо воєнного застереження. Хоча ці стандарти мають універсальне формулювання, їх реалізація в умовах збройного конфлікту породжує низку правових та практичних дилем, зокрема щодо форми й ефективності захисту прав інвестора.

Положення про справедливий та рівноправний режим зазвичай зобов'язує державу забезпечити стабільне й передбачуване правове середовище, захист законних очікувань інвестора, а також утримання від свавільних чи дискримінаційних дій. Проте в умовах збройного конфлікту можливість держави дотримуватись цих зобов'язань часто об'єктивно обмежена через надзвичайні

обставини, втрату контролю над територіями або необхідність ухвалювати рішення в умовах *force majeure*. Аналогічно стандарт повного захисту і безпеки, що зазвичай тлумачиться як обов'язок держави забезпечити фізичну безпеку інвестора та його майна, втрачає свою однозначність у ситуації активних бойових дій або окупації.

Ще більш складною є реалізація положень щодо експропріації. Хоча ДІД забороняють незаконне або безкомпенсаційне вилучення інвестицій, встановлення факту експропріації в умовах збройного конфлікту є юридично складним, особливо коли втрати інвестора є наслідком воєнних дій, а не цілеспрямованої дії держави. Крім того, деякі договори передбачають воєнні застереження, які прямо або опосередковано обмежують відповідальність держави за втрати інвестора внаслідок бойових дій, надзвичайного стану чи інших надзвичайних обставин.

Ці обмеження трансформують класичні підходи до захисту інвестора в межах міжнародного інвестиційного права. Проблема полягає не стільки у формальному застосуванні відповідних стандартів, скільки у практичних механізмах реалізації захисту інвестором. Зокрема, в умовах збройного конфлікту інвестор може втратити можливість доступу до національної судової системи, фізичний доступ до майна, або ж не мати достатніх доказів для доведення порушення.

Крім того, ускладнюється і доступ до міжнародного інвестиційного арбітражу. Деякі ДІД передбачають обов'язкове вичерпання внутрішніх засобів захисту, що в умовах конфлікту є нереалістичним. Водночас розгляд справ «інвестор-держава» в арбітражі ускладнюється питаннями належної доказової бази, юрисдикції трибуналу та необхідності враховувати положення міжнародного гуманітарного права, яке може мати пріоритет у конфліктних ситуаціях.

Коли говорити про застосування стандартів під час міжнародного збройного конфлікту, то стандарт повного захисту та безпеки застосовується лише коли це власне передбачено формулюванням. Це пов'язано з тим, що головною метою стандарту є забезпечення безпеки в умовах «нормального» функціонування держави (подій, які керуються національним законодавством, наприклад

повстання, заворушення, тощо), а не в умовах війни. Проте іноді формулювання містить перелік випадків до яких входить і збройний конфлікт.

Стандарт справедливого та рівноправного режиму також здебільшого передбачає застосування в період мирного часу. До того ж іншим аспектом є те, що цей стандарт зазвичай застосовується в поєднанні з іншими стандартами, зокрема зі стандартом «повний захист та безпека», і охоплює захист від свавільних, непрозорих або дискримінаційних дій держави, зокрема змін правового режиму без врахування законних очікувань інвесторів. Під час збройних конфліктів, як міжнародного, так і неміжнародного, інвестори мають право очікувати від держави мінімального рівня правової стабільності. Порушення стандарту можуть мати місце при вибіркового наданні пільг лише «потрібним» інвесторам під час воєнного стану або у випадку дискримінації інвесторів із країн-опонентів у конфлікті.

Щодо воєнного застереження в інвестиційних договорах, то це буде єдиним положенням, яке застосовується виключно під час збройного конфлікту. Його застосування залежить не від формального визнання сторін конфлікту чи його класифікації державою, а від фактичних обставин, що свідчать про наявність збройного протистояння відповідного рівня інтенсивності та організації.

Воєнне застереження, передбачене в інвестиційних договорах, буде застосовуватись виключно під час збройного конфлікту – як міжнародного, так і неміжнародного. Його дія активується не на підставі формального визнання ситуації збройним конфліктом, а виключно з огляду на фактичні обставини, що свідчать про існування збройного протистояння, яке відповідає певним критеріям інтенсивності, організованості та суб'єктності сторін.

До основних умов, за яких може бути застосоване воєнне застереження, належать:

1. Поріг збройної конфронтації та інтенсивності. Під цією умовою розуміється, що конфлікт має досягати певного рівня насильства та масштабів бойових дій, що виходять за межі спорадичних заворушень, протестів або кримінального насильства. Враховується тривалість зіткнень, частота боїв, обсяг

застосованого озброєння, кількість жертв і руйнувань. Цей підхід відображений у рішенні Міжнародного трибуналу для колишньої Югославії у справі «Prosecutor v. Tadić» [111].

2. Організованість сторін конфлікту. Під цією умовою розуміється, що суб'єкти, що беруть участь у збройному конфлікті, повинні мати чітку організаційну структуру, здатність до координації дій, ієрархію командування та дисципліну. Цей критерій застосовується як до держав, так і до організованих збройних груп у межах неміжнародного збройного конфлікту [112].

3. Юридична суб'єктність сторін. Під цією умовою розуміється, що кваліфікація конфлікту залежить від статусу суб'єктів: конфлікт між двома або більше державами вважається міжнародним, тоді як зіткнення між державою та недержавними збройними групами в межах її території – неміжнародним [50].

4. Формальне невизнання конфлікту не має значення. Під цією умовою розуміється, що відсутність офіційного оголошення війни, юридичного визнання конфлікту збройним, а також будь-які заяви держави щодо його тривалості, масштабу чи географії не впливають на застосовність міжнародного гуманітарного права і, відповідно, воєнного застереження. Такий підхід підтверджується практикою, зокрема у справі ЄСПЛ «Banković and Others v. Belgium and Others» щодо принципу ефективного контролю та незалежності застосування міжнародного гуманітарного права від політичної волі сторін [113].

5. Причини конфлікту не впливають на його кваліфікацію. Під цією умовою розуміється, що мотиви, що призвели до збройного конфлікту (політичні, соціальні, економічні, тощо), не мають правового значення для визначення факту наявності збройного конфлікту відповідно до міжнародного гуманітарного права [114].

Такий підхід узгоджується з функціональною природою міжнародного гуманітарного права, яке не залежить від формального статусу ситуації чи політичної риторики держав. Міжнародне гуманітарне право ґрунтується на принципі об'єктивної реальності конфлікту, тобто застосовується завжди, коли наявні фактичні обставини, що відповідають визначеним критеріям збройного

протистояння. Відповідно, і воєнне застереження в інвестиційних договорах набуває сили *ipso facto*, якщо ситуація охоплюється сферою дії міжнародного гуманітарного права [115].

Отже, хоча формально передбачені в ДІД стандарти захисту залишаються чинними в умовах збройного конфлікту, їх практична реалізація потребує гнучкого підходу, з урахуванням специфіки ситуації, взаємодії з нормами міжнародного гуманітарного права, а також специфіки застосування форм захисту інвестора.

2.2. Форми захисту інвестицій

У контексті міжнародного інвестиційного права захист інвестицій є ключовим елементом, який забезпечує довіру інвесторів до іноземних юрисдикцій та сприяє стабільності інвестиційного середовища, зокрема в умовах підвищених ризиків, таких, як збройні конфлікти. Існує кілька форм захисту іноземних інвестицій, які класифікуються залежно від їхньої природи, механізмів реалізації та ступеня залучення держави або міжнародних інституцій.

Загалом виокремлюються такі основні форми захисту інвестицій:

1. Засоби ад'юдикації – це, передусім, міжнародний інвестиційний арбітраж, а також звернення до національних судів. Вони є провідним інструментом для врегулювання спорів між інвестором та приймаючою державою відповідно до положень двосторонніх або багатосторонніх інвестиційних угод [63].

2. Страхування інвестицій – форма попереджувального захисту, яка дозволяє мінімізувати фінансові ризики за допомогою механізмів страхування від політичних ризиків, що надаються, зокрема, Багатосторонньою агенцією з гарантування інвестицій (далі по тексту – БАГІ) та іншими експортно-кредитними агентствами [1].

3. Самооборона – форма одностороннього захисту, яка може включати як фізичний захист власними силами інвестора, так через залучення третіх осіб, наприклад, приватних військових та охоронних компаній (далі по тексту – ПВОК).

Хоча такий підхід викликає значні дискусії, він залишається присутнім у теоретичних і практичних дискусіях [116].

4. Компенсаційний механізм – охоплює як договірні форми врегулювання спорів (зокрема, угоди про компенсацію), так і можливості отримання репарацій через міжнародні процедури або інституції. Важливість таких механізмів особливо зростає в умовах масових порушень, зокрема у зв'язку з воєнними конфліктами або системною експропріацією [117].

Кожна з наведених форм має свої переваги, обмеження та сфери застосування, що вимагає їх детального аналізу у світлі сучасної практики міжнародного інвестиційного захисту.

З огляду на вищевикладене, усі форми захисту інвестицій доцільно класифікувати залежно від моменту їх застосування:

- **Форми превентивного (упереджувального) захисту** – спрямовані на мінімізацію або усунення ризиків до настання порушення інвестиційних прав. До них варто віднести страхування та самооборону.

- **Форми реактивного (постфактум) захисту** – реалізуються після настання порушення прав інвестора. Серед них: звернення до засобів ад'юдикації та компенсаційний механізм.

Такий поділ дозволяє системно підійти до формування правової політики у сфері захисту інвестицій в умовах збройного конфлікту та забезпечити комплексне покриття як актуальних, так і потенційних викликів, з якими стикаються інвестори в Україні.

2.2.1 Форми реактивного захисту

2.2.1.1. Ад'юдикаційні механізми

Під час міжнародного збройного конфлікту інвестиції часто зазнають загроз, що суттєво впливають на стабільність і передбачуваність інвестиційного середовища. Серед таких загроз можна назвати націоналізацію або експропріацію

інвестиційних активів, їхню реквізицію військовими або цивільними органами держави, цілковите або ж часткове знищення майна внаслідок воєнних дій, а також обмеження доступу до ресурсів, логістичних маршрутів чи ринків збуту. Ці дії можуть не лише спричинити значні фінансові втрати для інвесторів, але й поставити під сумнів загальну ефективність правового режиму захисту іноземних капіталовкладень у зоні конфлікту.

У таких умовах звернення до засобів ад'юдикації є одним з ключових інструментів для реалізації права на правовий захист та отримання справедливої компенсації. Під ад'юдикацією в широкому сенсі слід розуміти офіційний розгляд справи уповноваженим незалежним органом (судом або арбітражем), що приймає обов'язкове рішення. У випадку міжнародного інвестора, така дія, зазвичай, означає звернення до міжнародних судових або арбітражних органів, які мають юрисдикцію розглядати спори між державами та іноземними приватними особами.

Правовою рамкою для вирішення інвестиційних спорів у міжнародному контексті є джерела, які забезпечують захист інвестицій та механізми їхнього врегулювання. Перш за все, до таких джерел відносять інвестиційні договори, адже саме вони містять положення, які визначають порядок та інституції, до яких інвестори можуть звертатися у разі виникнення спору, що дозволяє забезпечити нейтральне та ефективне врегулювання конфліктів.

Важливою складовою є багатосторонні міжнародні договори, серед яких ключове місце посідає Вашингтонська конвенція 1965 року, що заснувала МЦВІС [118]. Ця Конвенція створює уніфіковану правову основу для арбітражного розгляду інвестиційних спорів між державами та іноземними інвесторами, сприяючи стабільності та передбачуваності у міжнародних інвестиційних відносинах..

Крім того, національне законодавство держав, що приймають інвестиції, також є важливою частиною правової рамки. Закони цих держав регулюють умови здійснення іноземних інвестицій та можуть містити норми щодо вирішення спорів, однак їхня ефективність часто обмежена у контексті міжнародних

конфліктів через політичні чи судові обмеження. У таких випадках міжнародні арбітражні механізми набувають особливої ваги, оскільки дозволяють обійти національні судові системи і звернутися до нейтрального форуму.

Загалом, правова рамка також доповнюється загальними принципами міжнародного права, серед яких ключовими є принципи відповідальності держав за міжнародно-протиправні діяння. Ці принципи застосовуються у випадках порушення зобов'язань, що випливають з інвестиційних договорів та служать підставою для вимог щодо відшкодування збитків інвесторам. Вони забезпечують додатковий рівень захисту та є орієнтиром для тлумачення положень конкретних договорів і норм міжнародного права.

Найбільш інституціоналізованим і широко використовуваним механізмом вирішення інвестиційних спорів є МЦВІС – спеціалізований орган, створений у межах Групи Світового банку на підставі Вашингтонської конвенції 1965 року. МЦВІС забезпечує арбітражний механізм, який дозволяє інвесторам оскаржувати дії держави, що можуть становити порушення зобов'язань за міжнародними договорами про захист інвестицій. Судові рішення МЦВІС є остаточними, обов'язковими до виконання та не підлягають апеляції, що забезпечує стабільність і передбачуваність процедур [32].

Особливої актуальності в умовах воєнного конфлікту набуває питання юрисдикції МЦВІС у справах, де спірні дії держави були спричинені саме збройними діями або реалізацією права на самозахист. У таких випадках держави можуть посилатися на стан необхідності як обставину, що виключає протиправність їхніх дій (див. ст. 25 Статей Комісії міжнародного права ООН про відповідальність держав [119]). Проте трибунали зазвичай ретельно оцінюють обґрунтованість таких заяв [1].

До того ж інвестори можуть обрати врегулювання спору за процедурою арбітражу *ad hoc*, який реалізується відповідно до Арбітражного регламенту ЮНСІТРАЛ або інших погоджених сторонами норм. Такий підхід забезпечує більшу гнучкість, адже сторони мають змогу самостійно погодити склад арбітражного трибуналу, місце арбітражу, застосовуване право та процедури

слухань. Цей механізм особливо доречний у випадках, коли інвестиційна угода не передбачає обов'язкового розгляду спорів в МЦВІС або коли держава не є учасницею Вашингтонської конвенції.

Окрім звернення до міжнародних арбітражів, деякі двосторонні інвестиційні договори передбачають альтернативу у вигляді звернення до національних судів держави-реципієнта інвестицій. Хоча такий підхід може здатися менш затратним і простішим у логістиці та доступним з формальної точки зору, його ефективність у контексті міжнародного збройного конфлікту часто є сумнівною. Як правило, судова система держави, що перебуває у стані війни, функціонує з перебоями, може бути політично залежною або мати обмежений доступ. До того ж, виконання національного судового рішення за межами держави може становити складність, особливо за відсутності двосторонніх угод про визнання та виконання судових рішень. Як справедливо підкреслює Ch. Schreuer, доступ до правосуддя має бути реальним і ефективним, а не формальним, інакше така альтернатива не може вважатися адекватною [120].

Варто також зазначити, що сама ад'юдикація у сфері міжнародних інвестиційних спорів є процедурою, якої часто побоюються держави. Причиною цього є можливі негативні наслідки, які вона може спричинити для державного суверенітету, репутації та економіки. Насамперед, це ризик погіршення інвестиційного клімату. Наприклад, факт участі держави у міжнародному арбітражі, особливо якщо мова йде про звинувачення у порушенні інвестиційного договору, сам по собі може сприйматися інвесторами як сигнал про ненадійність юрисдикції. Інвестори нерідко оцінюють такі ситуації як свідчення того, що держава не дотримується взятих на себе зобов'язань, нехтує принципами правової визначеності та передбачуваності, а отже – становить підвищений ризик для капіталовкладень.

Іншою, не менш суттєвою, причиною є фінансові наслідки для держави. Рішення арбітражних трибуналів можуть зобов'язати державу виплатити інвесторам значні суми компенсацій, що напряму позначається на державному бюджеті. Іноді такі виплати обчислюються в десятках або навіть сотнях мільйонів

доларів США. Це створює додатковий тиск на економіку, особливо у кризові або воєнні часи, коли бюджетні ресурси і так є обмеженими. Водночас, сам процес арбітражного розгляду часто супроводжується вимогами до прозорості дій державних органів, розкриття інформації щодо рішень, контрактів або державної політики, що в умовах авторитарного управління або інституційної слабкості може сприйматися як загроза політичній стабільності.

Унаслідок цього держави нерідко прагнуть уникати участі в арбітражних процесах, зокрема через обмеження своєї згоди на арбітраж *ex ante*, виключення певних сфер з-під дії інвестиційних договорів або шляхом складних процедур розгляду спорів. Крім того, спостерігається тенденція до затягування процесів як на етапі визначення юрисдикції арбітражу, так і під час виконання рішень. Усе це свідчить про те, що ад'юдикація в інвестиційній сфері сприймається не лише як юридичний інструмент, а й як виклик політичному суверенітету та економічній безпеці держави. З огляду на це, держави часто вдаються до превентивних заходів, спрямованих на мінімізацію ризиків притягнення до міжнародної відповідальності, що водночас може знижувати рівень правового захисту інвесторів.

Отже, у контексті міжнародного збройного конфлікту засоби ад'юдикації залишаються ключовими інструментами для забезпечення захисту іноземних інвестицій. Серед них найбільш ефективними є міжнародні арбітражні механізми, зокрема МЦВІС та арбітраж *ad hoc*, які дозволяють інвесторам оскаржувати порушення інвестиційних зобов'язань державами. Водночас, хоча деякі інвестиційні угоди передбачають звернення до національних судів, цей шлях зазвичай є менш надійним в умовах війни.

2.2.1.2. Компенсаційні механізми

Компенсаційний механізм є одним із найбільш усталених засобів відшкодування шкоди, завданої внаслідок збройного конфлікту. Його суть полягає у створенні спеціальних інституцій або процедур, які забезпечують об'єктивний

розгляд вимог постраждалих сторін, оцінку завданих збитків та встановлення справедливих компенсацій. Такий механізм часто має масовий характер і застосовується як до приватних, так і до юридичних осіб, зокрема й іноземних інвесторів. У науковій літературі компенсаційні механізми визнаються формою колективного врегулювання вимог, які виникають у результаті порушення міжнародного права, включаючи гуманітарне, права людини та інвестиційне право [116].

Унікальність компенсаційного механізму полягає у його гнучкості та позасудовій природі, що дозволяє уникнути затяжних арбітражних чи судових процесів. За умов постконфліктної трансформації держава або міжнародна спільнота надають перевагу саме таким інструментам, які забезпечують не лише юридичне, але й політичне та економічне відновлення довіри. Як зазначає К. Стах, компенсаційні механізми є частиною ширшого поняття «перехідної юстиції», що спрямована на відновлення правової та соціальної рівноваги після масштабних порушень [121].

Незважаючи на їхню ефективність у деяких кейсах, компенсаційні механізми критикуються за обмеженість сфери застосування та залежність від політичної волі держав. У випадках, коли відсутня чітка домовленість між сторонами конфлікту, або коли відповідальна держава відмовляється визнати свою вину, механізм втрачає свою дієвість. Саме тому науковці, зокрема Г. Боттіні та А. Рейніш наголошують на необхідності інституалізованого підходу до компенсацій, зокрема через створення спеціальних міжнародних органів чи фондів, які матимуть сталі джерела фінансування та чітко визначені мандати [122].

Відшкодування інвесторам збитків за наслідками збройного конфлікту в рамках компенсаційного механізму – не є новим явищем в історії. Компенсаційні механізми використовувалися для врегулювання претензій фізичних та юридичних осіб у щонайменше чотирьох масштабних конфліктах, і кожен із них мав свою специфіку.

1. Після вторгнення Іраку до Кувейту у 1990 році Рада Безпеки ООН резолюцією № 687 (1991) створила Компенсаційну комісію ООН, мандат якої

передбачав обробку претензій та виплату компенсації за втрати та збитки, які були понесені безпосередньо внаслідок незаконного вторгнення Іраку до Кувейту та окупації першим Кувейту [123]. Особливістю діяльності комісії був розподіл усіх претензій на 6 категорій, серед яких одна з категорій, названа літерою «Е» стосувалась претензій представників корпорацій, інших приватних юридичних осіб та підприємствам державного сектора. Ця ж категорія включала в себе іноземних інвесторів [124]. Задля ефективності здійснення процедури компенсації в межах категорії «Е» було визначено кілька підкатегорій: Е1 включала в себе претензії компаній нафтового сектору, Е2 – іноземних компаній, Е3 – іноземних компаній у сфері будівництва та машинобудування, Е4 – державного сектору.

Комісія застосовувала спрощені процедури для дрібних претензій та поглиблений розгляд для більш складних справ. Джерелом компенсацій стали надходження від експорту іракської нафти, які здійснювались у рамках програми «Нафта в обмін на продовольство», з яких 30% (пізніше зменшено до 5%) автоматично спрямовувались до Фонду компенсацій.

Цей механізм розглядається як один із найбільш ефективних прикладів реалізації масової компенсації постраждалим внаслідок агресії. Він забезпечив виплату понад 52 млрд доларів США [125].

2. Після війни між Ефіопією та Еритреєю також було створено компенсаційну комісію, відповідно до Алжирських угод 2000 року, яка, по суті, являла собою арбітражну процедуру [126]. Комісія розглядала претензії фізичних і юридичних осіб обох сторін. Комісія складалася з п'яти арбітрів і розглядала претензії, згруповані за шістьма категоріями (включно із втратами інвесторів) і п'ятьма підкатегоріями (особисті травми, матеріальні збитки, втрати бізнесу тощо). На відміну від Комісії ООН, ця комісія не мала доступу до автоматичного джерела фінансування компенсацій. Хоча Комісія ухвалила кілька рішень про присудження компенсацій, виплати не були фактично здійснені [127].

Цей кейс підкреслює значення не лише юридичного механізму присудження, а й політичної волі та інституційного забезпечення для реальної виплати компенсацій.

3. Після повалення режиму Муаммара Каддафі у Лівії. Після 2011 року нова влада Лівії ініціювала переговорний процес щодо компенсацій іноземним компаніям, які зазнали втрат у період правління Каддафі. Компенсаційний процес мав переважно *ad hoc* характер і базувався на прямих переговорах із заявниками, проте супроводжувався формальними процедурами – механізм був дуже схожий на судовий процес, адже комісія вирішувала справи на основі фактів, заслуховуючи аргументи обох сторін, щоб встановити суму компенсації.

Цей механізм не був централізованим і не передбачав єдиного джерела компенсацій. Як наслідок, виплати були нерівномірними й залежали від політичних факторів і сили переговорних позицій інвестора [128].

4. Після Боснійської війни (1992–1995) було створено спеціальну Комісію у рамках Дейтонських угод, яка розглядала заяви щодо втрат, пов'язаних із пошкодженням або зруйнованим майном. Її мандат не охоплював бізнес-витрати або втрати інвесторів безпосередньо, але цей приклад ілюструє вузький підхід до визначення підстав для компенсацій. Інституційно, комісія діяла у співпраці з міжнародними організаціями і функціонувала у тісному зв'язку з місцевими органами влади [129].

Спільною особливістю усіх зазначених вище механізмів є те, що їх формування відбувалося виключно після завершення активної фази збройного конфлікту. Це зумовлено як політичними, так і технічними причинами. Під час ведення бойових дій неможливо забезпечити ефективне функціонування міжнародних чи гібридних інституцій з оцінки збитків, адже відсутні умови для безпечного збору доказів, об'єктивного розгляду претензій та участі сторін у процесі. Саме тому, як зазначає J. Paulsson, постконфліктна компенсація передбачає, що сама держава або міжнародна спільнота досягнули хоча б мінімального рівня згоди щодо визнання відповідальності та механізму її реалізації [130].

Ці компенсаційні механізми також вказують на ще одну важливу спільну рису: компенсаційні органи, як правило, не аналізують положення інвестиційних договорів або норм міжнародного інвестиційного права. У відкритих джерелах

фактично відсутні згадки про застосування таких договорів під час розгляду претензій іноземних інвесторів. Це дозволяє зробити припущення, що в рамках масових компенсаційних процедур правовий режим, який впливає з двосторонніх або багатосторонніх інвестиційних угод, не був основою для оцінки претензій. Як наголошує Z. Douglas, у випадку масових порушень за умов збройного конфлікту акцент зміщується з індивідуальних гарантій захисту інвестора на узагальнені механізми компенсації, здебільшого без застосування арбітражних положень інвестиційних договорів [71]. Така практика може бути пояснена тим, що подібні механізми, зазвичай, створюються на основі політичних домовленостей або міжнародних угод *sui generis*, у яких інвестиційне право не є домінантним джерелом регулювання. Втім, можемо припустити, що питання аналізу положень інвестиційних договорів було віднесено до повноважень національних установ.

Попри вищезазначене, компенсаційний механізм все ж може виступати формою лише *postfactum* захисту інвестицій, з огляду на його функцію зменшення або усунення шкоди, завданої інвесторам у результаті конфлікту. Як слушно зазначає A. Newscombe, компенсаційні процедури можуть мати додаткове значення як альтернатива до міжнародного арбітражу, особливо в контексті післявоєнної реінтеграції інвесторів до економіки постраждалої держави [131].

Водночас практика свідчить, що застосування компенсаційних механізмів є доцільним лише після припинення активної фази конфлікту, оскільки лише тоді можливо забезпечити юридичну визначеність, фінансову стабільність та політичну згоду, необхідні для їх реалізації. Саме тому такі механізми в ідеальному варіанті мають бути частиною ширшої системи *transitional justice* та базуватись на принципах міжнародного гуманітарного та інвестиційного права, включаючи, зокрема, воєнні застереження.

Аналіз історичних прецедентів переконливо доводить, що компенсаційні механізми є потужним, хоч і складним інструментом відшкодування збитків, завданих унаслідок збройних конфліктів. Досвід комісій, створених після воєн в Іраку, Ефіопії, Лівії та Боснії, демонструє широкий спектр моделей – від високо

інституціоналізованих (UNCC) до ситуативних (Лівія), проте всі вони підкреслюють вирішальну залежність успіху від політичної волі, стабільного фінансування та чітко визначеного мандату. Спільною рисою залишається їхня постконфліктна природа, адже ефективна робота з оцінки та компенсації збитків можлива лише після припинення активних бойових дій.

Головною специфікою такої форми захисту має бути імператив недискримінаційного підходу при розробці та функціонуванні таких механізмів. Як показує практика, ефективність інструменту вимірюється не лише загальною сумою виплачених компенсацій, як у випадку Іраку, а й справедливістю їх розподілу. Створення привілейованих умов для окремих категорій постраждалих чи залежність виплат від переговорної сили інвестора, як це спостерігалось в Лівії, підриває саму суть механізму. Його мета полягає не лише у фінансовому відшкодуванні, а й у відновленні довіри та правової рівноваги в рамках «перехідної юстиції».

У випадку, якщо компенсаційні комісії не будуть здійснювати аналіз положень двосторонніх інвестиційних угод, можемо також припустити, що компенсаційні комісії будуть діяти на основі спеціальних правил. У такому випадку акцент зміщується з індивідуального захисту прав окремих інвесторів на колективне врегулювання масових вимог, де всі постраждалі мають розглядатися на рівних засадах.

Таким чином, хоча компенсаційний механізм є інструментом постфактум, його легітимність і здатність слугувати основою для післявоєнного відновлення довіри між державою та інвесторами безпосередньо залежать від його інклюзивності та здатності забезпечити рівний доступ до відшкодування для всіх постраждалих. Будь-який дискримінаційний підхід не лише нівелює відновлювальну функцію такого механізму, а й закладає підґрунтя для майбутніх суперечок, знецінюючи його як інструмент стабілізації.

2.2.2. Форми превентивного захисту

2.2.2.1. Страхування інвестицій

Однією з можливих форм захисту капіталовкладень іноземних інвесторів під час міжнародного збройного конфлікту є страхування від воєнних та політичних ризиків. Цей механізм відіграє важливу роль у забезпеченні стабільності інвестування, особливо в умовах підвищеної нестабільності та правової невизначеності. Страхування може не лише забезпечити часткове відшкодування збитків у разі руйнування або втрати інвестиційних об'єктів внаслідок воєнних дій, але й створити додаткові стимули для залучення капіталу в зони конфлікту, сприяючи економічному відновленню та післявоєнній стабілізації.

У міжнародному праві страхування інвестицій трактується як один із ключових інструментів зниження ризиків, що поєднує в собі елементи публічно-правового регулювання (у випадку з державними або міжурядовими гарантійними агентствами) та приватно-правової взаємодії (через участь приватних страхових компаній). Як зазначає А. Рейншміт, страхування інвестицій може виступати своєрідним мостом між суверенітетом держави та інтересами приватного інвестора, сприяючи стабільності договірних зобов'язань навіть за умов криз [132].

Під час міжнародних збройних конфліктів приватні страхові компанії, як правило, утримуються від надання покриття, оскільки ризик настання страхового випадку є надто високим або не піддається належній кількісній оцінці. У таких випадках головну роль у захисті інвестицій беруть на себе урядові установи або міжнародні організації, які мають більшу фінансову стійкість та інституційну здатність до управління політичними ризиками. При цьому варто зазначити, що обсяг покриття, як правило, є обмеженим. Страхування не охоплює 100% втрат і часто фокусується на окремих типах ризиків, зокрема експропріації, конфіскації,

введення валютних обмежень або припинення діяльності підприємства внаслідок збройного конфлікту.

Одним із головних учасників міжнародної системи страхування інвестицій є БАГІ, що є підрозділом Групи Світового банку. Ця Організація була створена у 1988 році з метою сприяння економічному розвитку в країнах, що розвиваються, шляхом стимулювання притоку прямих іноземних інвестицій. БАГІ надає страхування (гарантії) від політичних ризиків, включно з ризиками війни, внутрішніх заворушень, терористичних актів, експропріації, а також порушення умов договору з боку держави прийому [133]. Завдяки цьому БАГІ не лише знижує ризики для інвесторів, а й опосередковано впливає на покращення інвестиційного клімату в країнах-реципієнтах [134].

Іншим прикладом подібної інституції є Міжнародна фінансова корпорація розвитку США (DFC), що є правонаступницею Overseas Private Investment Corporation (OPIC). Міжнародна фінансова корпорація розвитку США була створена у 2019 році з метою посилення фінансових інструментів уряду США для стимулювання іноземних інвестицій у стратегічно важливі проєкти. До інструментів Міжнародної фінансової корпорації розвитку США належать як фінансування, так і страхування інвестицій від політичних ризиків, серед яких: війна, громадянські заворушення, експропріація, конфіскація, валютний контроль тощо. Особливістю діяльності Міжнародної фінансової корпорації розвитку США є її стратегічна спрямованість на підтримку проєктів, які відповідають геополітичним інтересам США, зокрема в галузях інфраструктури, енергетики, сільського господарства та цифрових технологій [139].

Водночас варто зауважити, що не всі інвестиційні проєкти можуть претендувати на страхування. Зокрема, для вкладень у військово-промисловий комплекс страхове покриття через урядові або міжнародні механізми може бути обмеженим або повністю недоступним. Причина полягає в тому, що об'єкти військової інфраструктури згідно з нормами міжнародного гуманітарного права, можуть розглядатися як законні військові цілі. Відповідно, ймовірність їхнього знищення або пошкодження під час збройного конфлікту є настільки високою, що

робить їх страхування економічно невиправданим. Як зазначає T. Wälde, страхування має залишатися інструментом, що працює у зоні «раціонального ризику», а не «гарантованих втрат», до яких часто належать військові об'єкти [136].

Німецька модель реалізується через Hermes Cover (Export Credit Guarantees of the Federal Republic of Germany) – державну програму гарантій для експортерів і закордонних інвесторів, яка адмініструється консорціумом Euler Hermes та PricewaterhouseCoopers від імені німецького уряду. У межах цієї програми держава надає гарантії проти широкого спектра політичних ризиків, включно з воєнними діями, громадськими заворушеннями, націоналізацією, експропріацією та обмеженнями репатріації прибутків. Інвестиції страхуються як на етапі капіталовкладення, так і на етапі експлуатації проєкту. Важливо, що для активації гарантії інвестор повинен довести, що втрата спричинена саме політичним або воєнним ризиком, а не комерційною неспроможністю партнера [17].

Японська модель діє через Nippon Export and Investment Insurance (NEXI) – незалежну організацію, яка функціонує під контролем Міністерства економіки, торгівлі та промисловості Японії. Вона надає страхування іноземних інвестицій від політичних ризиків, включаючи ризики, пов'язані з війною, революцією, внутрішніми заворушеннями та державними обмеженнями на переведення капіталу. На відміну від німецької моделі, японська система забезпечує більш гнучке страхування ризиків на етапі попереднього аналізу проєкту, а також активно співпрацює з приватним сектором у питаннях повторного страхування [137; 138]. Японський уряд вбачає у цьому інструменті не лише захист інвестора, а й засіб реалізації стратегічної політики зовнішньоекономічної експансії.

Таким чином, інститут страхування інвестицій, зокрема в умовах міжнародного збройного конфлікту, є важливим, але не універсальним інструментом захисту інвестора. Його ефективність залежить від типу інвестиції, географічного розташування об'єкта, характеру конфлікту та наявності відповідних міжнародних чи державних програм страхування. Однак за умов посилення воєнної загрози він залишається однією з небагатьох доступних форм

компенсації втрат, поряд з механізмами інвестиційного арбітражу або отримання репарацій.

2.2.2.2. Самооборона

Самозахист як правовий інститут є важливим елементом системи захисту суб'єктивних прав, який існує як у міжнародному, так і в національному праві. Його зміст полягає в тому, що особа має право самостійно – без звернення до державних або міжнародних органів – захищати свої права у випадку їхнього безпосереднього порушення чи загрози такого порушення, за умови дотримання певних обмежень.

У національному праві інститут самозахисту зазвичай розглядається як форма здійснення суб'єктивного права на захист, коли інша форма (наприклад, судовий захист) є недоступною або неефективною в момент порушення.

Правовий механізм самозахисту надає особі можливість негайного реагування у разі загрози або фактичного порушення її прав. Це має особливе значення в умовах, коли інші форми захисту – звернення до суду чи міжнародного арбітражу – не дають миттєвого ефекту. Водночас самозахист не є безмежним і має ґрунтуватися на принципах необхідності, пропорційності та тимчасовості.

У міжнародному праві інститут самозахисту має інший зміст. Він найчастіше асоціюється з правом держави на індивідуальну чи колективну самооборону відповідно до статті 51 Статуту ООН [139]. Проте в контексті міжнародного інвестиційного права самозахист не отримав виразного формулювання. Натомість застосовується за аналогією до норм національного права та загальних принципів права, визнаних цивілізованими націями (стаття 38 Статуту Міжнародного Суду ООН). У цьому значенні самозахист інвестора (наприклад, фізичне убезпечення активів, евакуація персоналу тощо) може бути розглянутий як прояв права на самозбереження та захист власності у надзвичайній ситуації.

На думку окремих дослідників, відсутність чіткої кодифікації інституту самозахисту в міжнародному інвестиційному праві зумовлена його суперечливим характером. З одного боку, самозахист є природним правом особи, а з іншого – може становити загрозу правопорядку, якщо здійснюється з перевищенням допустимих меж [140].

Попри те, що фізичний захист інвестицій за допомогою сили є доволі ризикованим, особливо в умовах збройного конфлікту, інвестори нерідко вдаються до цього способу. Це зумовлено тим, що самозахист часто є єдиною доступною формою негайного реагування до моменту вчинення правопорушення або звернення до міжнародних механізмів захисту прав інвесторів, які зазвичай є постфактумними й потребують значного часу для реалізації [141].

Поняття самозахисту як форми захисту інвестиційного права не закріплене безпосередньо в жодному з чинних двосторонніх чи багатосторонніх інвестиційних договорів. Однак воно опосередковано впливає з національних правових систем, зокрема із загального принципу захисту цивільних прав. У цьому контексті самозахист розглядається як допустиме застосування сили для оборони власного майна за умов крайньої необхідності та пропорційності.

Так, законодавство більшості країн – зокрема, США, Канади, Німеччини та Сполученого Королівства – допускає застосування сили для захисту права власності, але з двома ключовими застереженнями: наявність реальної загрози та пропорційністю дій. Французьке законодавство передбачає аналогічні положення, проте самозахист у цьому випадку не може мати превентивного характеру [142]. Цікаво, що законодавство Швеції визнає не лише об'єктивну, але й суб'єктивну небезпеку як підставу для застосування сили [143].

Окремо слід згадати, що національні правові системи багатьох держав допускають здійснення самозахисту не лише силами самого інвестора, але й за участі спеціалізованих приватних охоронних організацій (ПВОК). Популярність таких структур зумовлена їхньою здатністю забезпечити безпеку інвестиційних об'єктів у короткі строки та з урахуванням локального контексту. Наприклад, у Латвії ПВОК охороняють стратегічні інфраструктурні об'єкти [144], в Естонії –

порти [145], а в США транснаціональні компанії створюють власні ПВОК для захисту активів у нестабільних регіонах світу.

Питання правового регулювання діяльності ПВОК залишається дискусійним. Незважаючи на наявність міжнародних документів, таких як Міжнародний кодекс поведінки приватних постачальників послуг з охорони та безпеки та Документ Монтьєро 2008 року, – жоден з них не має обов'язкової юридичної сили [146]. Робота над конвенцією ООН щодо ПВОК триває, але повільний прогрес у її просуванні [147] часто трактують як прояв небажання держав надати цій сфері ефективне нормативне регулювання.

У підсумку, регулювання ПВОК фактично покладено на національні юрисдикції. США, Швейцарія та Сполучене Королівство мають найліберальніші правові режими щодо ПВОК [148]. Наприклад, у США Пентагон активно укладає контракти з ПВОК [149], хоча ліцензування та перевірка персоналу стосується здебільшого випадків, коли замовником виступає держава. Водночас інвестори, які укладають договори з ПВОК, підпадають під менш суворі вимоги. У Швейцарії зареєстровані ПВОК зобов'язані інформувати уряд про свою закордонну діяльність та дотримуватись положень Міжнародного кодексу поведінки приватних постачальників послуг з охорони та безпеки [150].

Однак, слід звернути увагу на численні ризики, пов'язані з діяльністю ПВОК. Так, випадок із американською компанією «Blackwater» у 2007 році в Іраку, коли було вбито 17 цивільних осіб, став яскравою ілюстрацією обмеженої відповідальності компаній за дії їхніх співробітників [151]. Інвестори, що укладають угоди з ПВОК, фактично опиняються у «сірій зоні» відповідальності – за відсутності державного контролю й обов'язкових міжнародних стандартів правовий статус застосування сили може бути поставлений під сумнів.

Економічна доцільність залучення ПВОК для захисту інвестиційних об'єктів під час міжнародного збройного конфлікту, викликає питання щодо економічної доцільності такого рішення. За інформацією з відкритих джерел, вартість одного робочого дня одного фахівця зі складу ПВОК розпочинається від 200 доларів США за день [152]. У той же час, під час повномасштабного

вторгнення РФ на територію України, ПВОК здійснювали рекрутинг фахівців задля евакуації цивільних з зон активних бойових дій, пропонували при цьому заробітну плату у 2,000 доларів США за день [153]. Станом на 1 листопада на сайті компанії «silent professionals» [154] розміщено кілька вакансій фахівців, головними обов'язками яких є охорона цивільних осіб/об'єктів на території, де ведуться активні бойові дії.

Таким чином, залучення невеликої групи ПВОК чисельністю 10 осіб може коштувати інвестору від 20,000 доларів США за день без врахування зброї та витратних матеріалів до неї, що ставить під сумнів рентабельність такого залучення. Високі витрати на забезпечення безпеки значно знижують економічну доцільність, особливо для інвестиційних об'єктів зі стандартним рівнем прибутковості. Звісно, існують винятки, коли залучення ПВОК є виправданим. Наприклад, якщо інвестор здійснює діяльність у сфері генетичних досліджень чи розробки інноваційних технологій. У таких випадках витрати на безпеку можуть бути розглянуті як необхідна складова для захисту унікальних інтелектуальних чи матеріальних активів. Втім, можемо припустити, що при наближенні лінії фронту інвестор має проявити належну обачність і розглянути можливість релокації об'єкта у безпечніший регіон.

У питаннях захисту інвестицій шляхом самозахисту ключове значення має тип збройного конфлікту. Підхід до допустимості та правової легітимності таких дій варто аналізувати окремо для міжнародних та неміжнародних збройних конфліктів, адже у кожному з випадків діє різний правовий режим та спостерігається різна динаміка фактичного контролю над територіями, рівень ризиків, а також ступінь толерантності до залучення іноземних сил.

У контексті міжнародного збройного конфлікту, тобто конфлікту між двома або більше державами, залучення ПВОК вимагає максимальної обачності. По-перше, згідно з нормами міжнародного гуманітарного права, приватні військові компанії не мають чіткого статусу комбатантів або некомбатантів, що створює правову невизначеність. Якщо ПВОК безпосередньо бере участь у воєнних діях, її працівники можуть бути визнані найманцями відповідно до статті

47 Додаткового протоколу I до Женевських конвенцій 1949 року, що позбавляє їх права на статус військовополонених у разі захоплення.

По-друге, такі конфлікти часто супроводжуються жорсткими правовими обмеженнями на присутність іноземних збройних суб'єктів на території держави, що воює. У деяких країнах національне законодавство прямо забороняє діяльність ПВОК у зоні бойових дій (наприклад, в Іраку у 2007–2009 рр. після інциденту з Blackwater). Іноземний інвестор, який укладає контракт із ПВОК, ризикує не лише порушити місцеве законодавство, а й наразитися на репутаційні втрати або звинувачення у сприянні міжнародним злочинам, якщо дії ПВОК призведуть до порушення міжнародного гуманітарного права.

Натомість у разі неміжнародного збройного конфлікту, ситуація є більш складною, але й потенційно відкритою до альтернативних рішень. Відсутність ефективних державних структур, зокрема в частині забезпечення безпеки в окремих регіонах (наприклад, Сомалі, Ємен, Південний Судан), часто змушує інвесторів звертатися до послуг ПВОК для захисту персоналу, об'єктів інфраструктури або логістичних операцій.

Однак навіть у під час неміжнародного збройного конфлікту юридичні ризики залишаються високими. Участь ПВОК у забезпеченні безпеки може бути трактована як стороннє втручання у внутрішній збройний конфлікт, особливо якщо така діяльність здійснюється без погодження з урядом або із явною перевагою одній зі сторін конфлікту. Залучення ПВОК може також поставити інвестора під загрозу звинувачення у співучасті у воєнних злочинах або порушеннях прав людини, що прямо суперечить вимогам *due diligence*, які стали стандартом у сучасному міжнародному інвестиційному праві [155].

Таким чином, самозахист інвестицій, зокрема із залученням ПВОК, є допустимою, проте вкрай делікатною формою захисту, яка не має універсального правового регулювання та є високоризиковою з точки зору міжнародного права. У більшості випадків така стратегія має бути розглянута як виняткова, а не звичайна практика.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 2

У ході наукового дослідження в рамках Розділу 2 проаналізовано стандарти та форми захисту інвестицій, що можуть застосовуватися під час збройних конфліктів.

Такі стандарти виступають своєрідною правовою рамкою, яка визначає мінімальні зобов'язання держави щодо забезпечення безпеки та стабільності інвестиційного середовища навіть у складних умовах. До них традиційно відносять стандарт «повний захист та безпека», справедливий та рівноправний режим, захист від експропріації та воєнні застереження.

Стандарт «повний захист та безпека» є одним із ключових у міжнародному інвестиційному праві й покладає на державу-реципієнта обов'язок забезпечити інвесторам захист від фізичних загроз, адміністративного свавілля та порушень. Первинно він тлумачився як гарантія фізичної безпеки інвестицій, але з часом охопив і правовий захист та стабільність регуляторного середовища. Арбітражна практика підтверджує, що навіть за умов збройних конфліктів держава має вживати усіх можливих заходів для захисту інвестицій.

Під час міжнародного збройного конфлікту застосування стандарту «повний захист та безпека» обмежується нормами міжнародного гуманітарного права, яке має пріоритет і регулює поведінку з приватною власністю. Натомість у неміжнародних конфліктах відповідальність держави є повнішою, адже держава несе зобов'язання забезпечувати безпеку інвестицій навіть у разі втрати контролю над частиною території. Це дає підстави стверджувати, що стандарт «повний захист та безпека» залишається дієвим задля захисту інвесторів навіть у періоди воєнних дій, проте його реалізація залежить від здатності держави проявити належну обачність (*due diligence*) і мінімізувати ризики для іноземних інвестицій у межах свого контролю.

Стандарт справедливого та рівноправного режиму є іншим основоположним у системі міжнародного інвестиційного права, оскільки гарантує інвесторам правову передбачуваність, стабільність і захист від свавільних чи

дискримінаційних дій держави. У періоди збройних конфліктів цей стандарт набуває особливого значення, адже інвестори стикаються з ризиками політично мотивованих рішень та порушенням законних очікувань.

Під час міжнародних збройних конфліктів держава зобов'язана дотримуватись як інвестиційних угод, так і норм міжнародного гуманітарного права, утримуючись від дискримінації інвесторів із ворожих держав. Під час неміжнародних конфліктів держава також не може свавільно змінювати правила гри, навіть посилаючись на надзвичайні обставини.

Порушення справедливого та рівноправного режиму часто поєднується з недотриманням стандарту повного захисту та безпеки, коли держава не забезпечує фізичну чи правову охорону інвестицій.

У зв'язку з чим, навіть у воєнний період держава зобов'язана гарантувати мінімальний рівень стабільності, недискримінації та поваги до законних очікувань інвесторів, що підтверджується сталою арбітражною практикою.

Щодо захисту від експропріації, то під час збройного конфлікту інвестиційні об'єкти можуть підпадати під експропріацію, реквізицію або конфіскацію, які мають різне правове регулювання.

Під час збройних конфліктів міжнародне гуманітарне право встановлює суворі обмеження щодо вилучення майна: пряма експропріація цивільного майна без військової необхідності може вважатися воєнним злочином. Основними принципами є необхідності (використання майна має бути виправдане військовою метою) та пропорційності (школа цивільним не повинна перевищувати військову перевагу). Окупаційна держава не має права конфісковувати приватну власність, крім тимчасового використання за правилами реквізиції.

Під час неміжнародних збройних конфліктів ситуація складніша через участь недержавних акторів, але незаконна експропріація без військової необхідності також є порушенням міжнародного права. Міжнародне інвестиційне право забезпечує захист від незаконної експропріації та гарантує компенсацію за принципами справедливості, своєчасності та адекватності, як у прямих (безпосереднє вилучення), так і непрямих формах (обмеження контролю чи

економічної вигоди). У той же час арбітражна практика підтверджує, що розмежування між правомірними діями держави та порушенням інвестиційних прав складне, а навіть непряма експропріація може визнаватися порушенням міжнародного права. Основною вимогою є те, що заходи не повинні бути дискримінаційними та повинні мати підґрунтя в суспільних цілях.

Термін «воєнне застереження» не має єдиного визначення чи усталеної назви. Така невизначеність зумовлена браком практики збройних конфліктів, у яких інвестори зазнавали втрат, і недостатнім рівнем дослідження теми. Щодо визначення, то під воєнним застереженням мається на увазі положення інвестиційних договорів, які регулюють компенсацію збитків інвесторам в результаті війни, повстання, надзвичайного стану чи подібних обставин. Його особливість полягає у чіткому переліку ситуацій, на які воно поширюється. Хоча більшість таких застережень є нейтральними до типу конфлікту, на практиці їх застосування залежить від ситуації.

Що стосується класифікації, то виділяють три типи воєнних застережень: а) недискримінаційні, які гарантують компенсацію без дискримінації між інвесторами; б) розширені, які покладають на державу додаткові зобов'язання з відшкодування збитків; в) застереження зі строгою відповідальністю, що зобов'язують компенсувати всі збитки незалежно від обставин.

Встановлено, що в мирний час держави зобов'язані забезпечувати основні стандарти захисту інвестицій: стандарт повного захисту та безпеки, стандарт справедливого та рівноправного режиму та захист від експропріації. Під час збройного конфлікту додатково застосовується воєнне застереження. Водночас під час міжнародного збройного конфлікту застосування 3 основних стандартів є обмеженим. Єдиним стандартом, що зберігає обов'язкову силу, є воєнне застереження, тоді як усі інші діють лише в межах, де їхнє застосування не суперечить нормам міжнародного гуманітарного права. Натомість під час неміжнародного збройного конфлікту всі зазначені стандарти продовжують застосовуватися у повному обсязі.

Щодо форм захисту інвестицій під час міжнародного збройного конфлікту встановлено, що інвестори мають можливість звернення до таких форм для захисту своїх прав: засобів ад'юдикації, компенсаційного механізму, страхування та самооборони. Враховуючи специфіку, було запропоновано класифікацію форм захисту, у відповідності до моменту їх застосування. У зв'язку з цим усі форми розподілено на реактивні та превентивні. До реактивних було віднесено звернення до засобів ад'юдикації та компенсаційний механізм, а до превентивних – страхування та самооборону.

Першою з реактивних форм відновлення порушених прав є ад'юдикація, яка передбачає звернення інвестора до незалежних міжнародних судів, арбітражів або ж до національних судових установ. Правовим підґрунтям для звернення ДІД є Вашингтонська конвенція та національне законодавство приймаючих держав. Арбітраж МЦВІС та *ad hoc* забезпечують нейтральне, ефективне та обов'язкове до виконання вирішення спорів, тоді як звернення до національних судів держави-реципієнта часто є неефективним у воєнних умовах. Попри це, держави нерідко уникають арбітражів через ризики для суверенітету, репутації та бюджету. Водночас саме міжнародні арбітражні механізми залишаються найбільш дієвими засобами захисту іноземних інвесторів у періоди воєнних конфліктів.

Другою реактивною формою є компенсаційний механізм. Компенсаційний механізм є важливим інструментом відшкодування шкоди, завданої збройними конфліктами, який передбачає створення спеціальних інституцій або процедур для об'єктивного розгляду претензій і виплати компенсацій постраждалим (як фізичним, так і юридичним особам, включно з іноземними інвесторами). Його гнучкість та позасудовий характер роблять його ефективним засобом постконфліктного врегулювання та відновлення довіри. На практиці такі механізми застосовувалися після конфліктів у Іраку, Ефіопії, Лівії та Боснії, демонструючи різний рівень інституційності та ефективності, але однакову залежність від політичної волі, фінансування й чітко визначеного мандату. Спільною рисою є їхня постконфліктна природа, адже вони розпочинали свою дію лише після завершення бойових дій, коли можливим є збір доказів і справедливий

розгляд претензій. Попри те, що компенсаційні комісії зазвичай не застосовують положення інвестиційних договорів, вони виконують ключову функцію колективного захисту, сприяючи відновленню правової рівноваги та довіри. Ефективність таких механізмів визначається не лише обсягом виплат, а передусім недискримінаційністю, прозорістю та рівним доступом усіх постраждалих до відшкодування.

Першою превентивною формою є страхування від воєнних та політичних ризиків, яке виступає важливою формою захисту іноземних інвестицій, забезпечуючи часткове відшкодування збитків і підтримуючи стабільність інвестиційного середовища. У мирний час таке страхування здійснюється як приватними компаніями, так і державними чи міжнародними агентствами, однак у періоди війни основну роль відіграють саме урядові структури через високу ризиковість ринку. Серед ключових інституцій є БАГІ Групи Світового банку та Міжнародна фінансова корпорація розвитку США (DFC), які надають гарантії від політичних і воєнних ризиків. Аналогічні державні моделі функціонують у Німеччині (Hermes Cover) та Японії (NEXI), пропонуючи захист від експропріації, валютних обмежень та наслідків збройних дій. Водночас страхування не є універсальним засобом, адже воно не поширюється на всі типи інвестицій, зокрема у військову сферу, і зазвичай покриває лише частину втрат. Попри ці обмеження, звернення інвестора до страхування залишається одним із небагатьох варіантів мінімізації збитків та підтримки інвесторів у зонах конфлікту.

Іншою ж формою превентивного захисту є самооборона, яка являє собою правовий механізм, що дозволяє особі самостійно захищати свої права без звернення до державних органів, але в межах принципів необхідності, пропорційності та тимчасовості. У міжнародному інвестиційному праві вона не має чіткого нормативного закріплення, однак застосовується у відповідності до національного права (право інвестора на негайну оборону своїх активів у разі загрози чи порушення). Національні системи (США, Канада, Німеччина, Велика Британія, Франція, Швеція) визнають право на самозахист за умови реальної загрози та пропорційності дій. Часто інвестори вдаються до допомоги приватних

військових і охоронних компаній, які можуть оперативно забезпечити безпеку об'єктів. Однак їхня діяльність має обмежене правове регулювання й супроводжується високими ризиками. Попри існування таких міжнародних документів як Міжнародний кодекс поведінки та Документ Монтрю, головними проблемами є відсутність обов'язкової сили та залишення контролю на рівні національних юрисдикцій. До того ж, залучення ПВОК є дороговартісним і може бути економічно виправданим лише у випадках захисту стратегічних чи унікальних активів. У міжнародних конфліктах участь ПВОК створює ризик порушення гуманітарного права та звинувачень у найманстві, тоді як у неміжнародних конфліктах – небезпеку втручання у внутрішні справи держав. Таким чином, самозахист, особливо із залученням ПВОК, може розглядатися лише як винятковий і тимчасовий захід, що потребує особливої обачності з боку інвестора.

Щодо кожної форми захисту було здійснено аналіз їх переваг, недоліків та прийнятності для інвесторів в умовах збройного конфлікту. Зокрема, зазначено, що засоби ад'юдикації забезпечують юридичну визначеність, проте може бути тривалим. Самозахист часто викликає етичні та правові питання, а страхування є ефективним лише за умови належного покриття ризиків. Компенсаційні механізми, хоч і дозволяють відновити втрати, залежать від політичної волі сторін та тривалості переговорів.

Таким чином, кожна з форм має свої особливості, що потребують зваженого підходу залежно від конкретних обставин конфлікту та виду інвестицій.

РОЗДІЛ 3

СТАНДАРТИ ЗАХИСТУ ПРАВ ІНОЗЕМНИХ ІНВЕСТИТОРІВ ПІД ЧАС МІЖНАРОДНОГО ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ В УКРАЇНІ

3.1. Специфіка застосування стандартів захисту

3.1.1. Стандарт повного захисту та безпеки

У результаті дослідження положень стандарту «повний захист та безпека» шістдесяти шести двосторонніх інвестиційних договорів за участі України [156] та Договору до Енергетичної Хартії було виявлено, що ДІД відрізняються не лише особливостями, а й формулюваннями стандарту.

Найбільш вживаним варіантом терміну в українських ДІД є «повний захист та безпека», що можна вважати традиційним формулюванням для цих документів. Проте, в окремих ДІД стандарт викладено синонімічно. Наприклад, у ДІД між Україною та Францією використовується формулювання «повний і всебічний захист та безпека» [157], а в угоді між Україною та Естонією – «повний захист та забезпечення» [158].

Окрім цього, у низці договорів стандарт викладено як «юридичний захист». Така варіативність у формулюваннях може впливати на обсяг гарантій, які надаються інвесторам. Можна припустити, що інвестори з тих держав, у ДІД з якими використано традиційне або синонімічне формулювання, мають ширше покриття за цим стандартом, оскільки такі формулювання передбачають як фізичний, так і юридичний захист.

Натомість формулювання стандарту як «юридичний захист» породжує певні питання щодо забезпечення захисту інвестицій у випадках фізичного пошкодження чи знищення майна, що є актуальним у контексті збройних конфліктів. Ця обмеженість може створити прогалини в захисті інвесторів, особливо у надзвичайних ситуаціях.

Цікавим є те, що у декількох ДІД приймаюча держава зобов'язується забезпечити «захист», без чіткого формулювання цього зобов'язання як стандарту.

Такий підхід може розглядатися як гнучкий, оскільки залишає можливість тлумачення положення таким чином, щоб охопити як юридичний, так і фізичний захист. Це потенційно розширює обсяг зобов'язань держави, водночас створюючи простір для спорів стосовно точного змісту та меж такого захисту.

Цікавим спостереженням є те, що в текстах двосторонніх інвестиційних договорів використовуються різні дієслова для опису гарантій, які надаються інвесторам у контексті стандарту захисту інвестицій: «надається», «(Договірна сторона) повинна», «отримують», «гарантує» та «користуються». Незважаючи на те, що ці дієслова у своїй суті є синонімічними, їх використання має важливі нюанси у визначенні рівня відповідальності держави. Зокрема, застосування дієслова «користуються» може сприйматися як менш зобов'язуюче, оскільки акцентується на можливості інвестора реалізувати свої права, а не на обов'язковості держави забезпечити ці права. Натомість дієслова «надається» та «гарантується» чітко підкреслюють відповідальність держави перед інвесторами, демонструючи активну роль держави у виконанні своїх зобов'язань.

Варто звернути увагу і на часове застереження, яке містить цей стандарт. У більшості ДІД відсутнє обмеження щодо часу застосування стандарту. Однак у деяких ДІД використано формулювання, що захист буде застосовуватись «в усі часи» [170], «постійно», «у всякий час» тощо. Таке часове застереження може бути корисним для інвестора, у зв'язку з тим, що воно не втратить своєї актуальності під час міжнародного збройного конфлікту.

До того ж у деяких ДІД зазначено про те, що захист, який надається інвестиціям буде надаватись, і доходам/прибуткам, які інвестор отримує від капіталовкладення.

Окремо деякі ДІД, наприклад ДІД між Україною та АОЕ, зазначають, що інвестиції мають користуватись повним захистом та безпекою, у відповідності до міжнародного права. У контексті міжнародного збройного конфлікту це може тлумачитись як необхідність забезпечення інвестицій всім можливим захистом, який передбачений міжнародним правом.

При цьому у деяких ДІД дія положення щодо повного захисту та безпеки обмежується національним законодавством. Наприклад, у ДІД між Україною та Ліваном зазначено «...захистити на своїй території інвестиції, згідно до своїх правил та процедур» [1]. Вважаємо, що таке формулювання може зменшити обсяг захисту.

Також деякі ДІД містять виняток, згідно з яким інвестиції можуть не забезпечуватись захистом та безпекою, у випадку здійснення заходів задля підтримки громадського порядку.

Цікаву особливість має формулювання ДІД між Україною та Францією, у якому зазначено, що до території покриття цього стандарту відноситься морська зона [157]. Це положення є типовим для всіх французьких ДІД, що свідчить про врахування специфіки міжнародного морського права у французькому підході до захисту інвестицій.

Що стосується Договору до Енергетичної Хартії, то в ньому стандарт викладено як «максимально постійний захист і безпека» [158]. Це формулювання, хоч і подібне до традиційного «повного захисту та безпеки», робить акцент на сталій і неперервній природі зобов'язань держави, що особливо важливо у сфері енергетичних інвестицій, які зазвичай є довгостроковими та вимагають стабільного правового середовища.

Отже, ДІД часто надають більш конкретизоване визначення стандарту «повний захист та безпека», що дозволяє трактувати його ширше. Це підкреслює необхідність контекстного аналізу кожного договору для точного розуміння обсягу та характеру гарантій, які надаються інвесторам.

3.1.2. Стандарт справедливого та рівноправного режиму

Усі 66 ДІД за участі України передбачають, що інвестиції іноземних інвесторів не отримуватимуть менш сприятливих умов, ніж інвестиції місцевих або третіх держав.

Найбільш вживаним варіантом є формулювання «справедливий та рівноправний режим». Це словосполучення є традиційним і закріплює базові принципи забезпечення іноземним інвесторам однакових прав і гарантій в Україні.

Однак існують й інші варіації цього формулювання, що використовуються в окремих ДІД. Наприклад, «справедливий і рівний» – зустрічається у договорах з Білоруссю [159], Швецією [160], Нідерландами [161], Лівією [162], «чесний і справедливий» – використовується, наприклад, у договорі з Латвією, «справедливий і неупереджений» – зафіксовано у ДІД з Ліваном, «рівноправний і не менш сприятливий» – міститься у договорах із росією [163], Сербією та іншими країнами. Попри свою синонімічність, кожен із варіантів формулювання стандарту «справедливий та рівноправний режим» може мати різні тлумачення у випадку спору. Як приклад, «чесний і справедливий» може тлумачитися як наголошення на об'єктивності, як відсилка до дотримання законодавства України з акцентом на етичні аспекти поводження з інвесторами, а «справедливий і неупереджений» підкреслює нейтральність і об'єктивність дій держави. У той же час використання слова «неупереджений» наголошує на об'єктивності в ставленні до інвесторів, а «не менш сприятливий» гарантує недискримінаційність щодо інших суб'єктів господарювання.

Другим важливим аспектом стандарту «справедливий та рівноправний режим» є рівень ставлення до інвесторів – порівняння з власними інвесторами або інвесторами з третіх країн.

У більшості ДІД передбачено, що режим, визначений цією статтею, забезпечується на рівні з іншими іноземними інвесторами. Це означає, що іноземні інвестори мають користуватися умовами, не менш сприятливими, ніж ті, що надаються інвесторам третіх країн.

Однак у деяких ДІД, наприклад з Боснією і Герцеговиною [164] та Об'єднаними Арабськими Еміратами [165], зазначено, що режим надається не лише на рівні з інвесторами третіх країн, але й разом із національним режимом. Такий підхід гарантує іноземним інвесторам рівні права з місцевими, що є

розширенням їхніх гарантій і зобов'язує приймаючу державу забезпечувати паритетне ставлення до всіх інвесторів – як внутрішніх, так і зовнішніх.

Усі ДІД, укладені Україною, передбачають винятки щодо застосування стандарту. Зокрема, зазначається, що дія стандарту не поширюється на переваги, надані в межах зон вільної торгівлі, митних або економічних союзів, спільних ринків, інших форм регіональної економічної інтеграції. Це означає, що держави можуть надавати спеціальні пільги або переваги членам таких регіональних об'єднань без зобов'язання поширювати їх на іноземних інвесторів з третіх країн. Наприклад, у ДІД з Ліваном зазначено, що привілеї для регіональних угруповань не поширюються на певні категорії, зокрема на членів Арабської Ліги [162]. До того ж, деякі ДІД надають сторонам можливість самостійно визначати сфери, в яких іноземні інвестиції можуть бути обмежені. Наприклад, ДІД із росією передбачає таке право для кожної з договірних сторін [163].

Іншим важливим аспектом є визначення змісту стандарту «справедливий та рівноправний режим». Перше, про що згадується у більшості ДІД, то це принцип недискримінації. Цей принцип встановлює, що жодна договірна сторона не має права застосовувати дискримінаційні або необґрунтовані заходи стосовно інвестицій іншої сторони. Недискримінація забезпечує рівність у ставленні до іноземних інвесторів порівняно як із внутрішніми інвесторами, так і з інвесторами з інших держав. Окрім принципу недискримінації, більшість ДІД, укладених Україною, передбачають рівний доступ інвесторів до судової системи, органів адміністративної юстиції та інших установ на території приймаючої держави. Наприклад, ДІД із Німеччиною гарантує справедливий режим, що включає рівність у доступі до правової системи [166], а ДІД зі Швейцарією передбачає, що приймаюча держава зобов'язується виконувати свої зобов'язання, включаючи забезпечення доступу до механізмів захисту прав інвесторів [167].

До того ж деякі ДІД в рамках цього стандарту містять положення, спрямовані на уникнення подвійного оподаткування.

Щодо стандарту «справедливий та рівноправний режим» у контексті захисту прав інвесторів під час збройної агресії РФ проти України, то цей стандарт може

стати причиною для звернення до засобів ад'юдикації. Таке звернення до засобів ад'юдикації є можливим тоді, коли буде створено компенсаційний механізм або будуть запроваджені інші форми відшкодування інвесторам, зокрема внутрішнім, у ситуації, коли інвестори не будуть додані до числа реципієнтів компенсації або відшкодування.

Іншою можливою причиною констатації порушення стандарту «справедливого та рівноправного режиму» може бути порушення в контексті іншого стандарту, наприклад, захисту від експропріації. У такому випадку стандарт може бути використаний для аргументації порушення прав інвестора, навіть якщо пряме порушення положень щодо експропріації не було доведене. Можемо припустити, що цей варіант є найбільш актуальним у випадках окупації територій. В умовах окупації може бути порушено як право на захист від експропріації, так і загальні принципи справедливого та рівноправного режиму. Наприклад, окупаційна адміністрація може вживати дискримінаційних заходів, конфісковувати активи або перешкоджати певній категорії інвесторів у здійсненні їхніх прав без належного обґрунтування чи компенсації.

Отже, більшість ДІД використовують стандартне формулювання стандарту : «справедливий та рівноправний», однак деякі формулюється синонімічно, що дозволить у випадку спору.

3.1.3. Стандарт захисту від експропріації

Усі 66 ДІД, укладених за участі України, містять положення про експропріацію. Ці положення мають на меті заборонити приймаючим державам здійснювати заходи, що порушують права інвесторів, без дотримання певних умов.

Під час дослідження перш за все було звернено увагу на те, що 37 із 66 ДІД, укладених Україною, містять невичерпний перелік заходів, які можуть бути визнаними як форми відчуження активів інвесторів. До такого переліку відносять заходи, такі як реквізиція, відчуження, інші заходи з подібним ефектом, прями чи

непрямі заходи, конфіскація, арешт, позбавлення управління або контролю, а також інші заходи, які мають подібний ефект. У такий спосіб спрямовані на врахування різних форм експропріації, незалежно від того, як вони формально називаються чи реалізуються. Такі формулювання дозволяють охопити широкий спектр можливих загроз для інвестицій, включаючи як прямі форми (наприклад, реквізіція), так і непрямі (наприклад, введення надмірного регулювання чи дискримінаційних податкових режимів). Це свідчить про намагання законодавців забезпечити максимально широкий захист інвесторів.

Однак ДІД містять застереження, згідно з якими експропріація може бути здійснена, але за певних умов. Більшість ДІД визначають, що експропріація допускається лише в разі наявності суспільних інтересів. У деяких випадках як підставу для експропріації визначають державні інтереси. Крім того, у низці ДІД також зазначено, що експропріація може бути здійснена з міркувань безпеки держави. Цікаве положення у цьому контексті міститься в ДІД між Україною та Туреччиною, де зазначено про те, що не будуть вважатись заходами з експропріації дії, вчинені «для загального добробуту, а саме здоров'я, безпеки та захисту навколишнього природного середовища».

Однак у випадку експропріації застосовані заходи повинні відповідати низці важливих принципів, які закріплені в положеннях більшості ДІД. Насамперед, заходи не повинні бути дискримінаційними або спрямованими виключно проти іноземних інвесторів чи окремих груп осіб. Це дає підстави вважати, що умови експропріації повинні бути однаковими для всіх інвесторів, незалежно від їхнього походження чи національності.

Крім того, 25 з 66 ДІД, укладених Україною, зазначають про те, що експропріація повинна проводитися у відповідності до національних законів держави, яка її здійснює. У такий спосіб у ДІД здійснено спробу встановити визначеність і знизити ризики зловживань з боку державних органів, адже національне законодавство має містити чіткі правила щодо процесу експропріації, включно з визначенням підстав, процедур та механізмів компенсації.

Особливу увагу варто звернути на те, що статті містять положення про необхідність дотримання належної юридичної процедури під час експропріації. Це підсилює той факт, що експропріація має здійснюватись у відповідності до процедур, про які зазначено в національному законодавстві.

Окрім того, у низці ДІД передбачена можливість оскарження рішень про експропріацію або перегляд розміру компенсації. Такий перегляд має бути оперативним. Прикладом такого положення може слугувати Стаття 5 ДІД між Україною та Сербією, у якій зазначено, що інвестор має право на негайний перегляд рішення незалежною судовою владою.

Крім того, кожен ДІД вимагає, щоб у випадку експропріації було передбачено належну компенсацію. Компенсація у зв'язку з експропріацією має відповідати низці ключових вимог: вона повинна виплачуватися без затримок, бути адекватною ринковій вартості інвестицій на момент вилучення та ефективно реалізованою. Проте цікавою є варіативність прикметників, що використовуються в ДІД для характеристики компенсації. Наприклад, у ДІД з Японією (Стаття 13) зазначено, що компенсація повинна бути «швидкою, адекватною та ефективною» [168]. У той же час у ДІД з Кувейтом (Стаття 6) вживаються схожі прикметники, але з певними відмінностями: компенсація має надаватися «негайно», бути «адекватною» та «ефективною» [169].

Використання прислівника «негайно» замість «швидко» підкреслює ще більшу вимогу до оперативності, фактично зменшуючи допустимі затримки у виплатах.

Деякі ДІД більш чітко регламентують терміни виплати компенсації за експропріацію, встановлюючи конкретні вимоги до часу виконання зобов'язань держави. Наприклад, у ДІД між Україною та Марокко зазначено, що умови компенсації мають бути визначені не пізніше моменту самої експропріації [170].

У свою чергу ДІД між Україною та Польщею встановлює конкретний механізм переказу компенсації. У ньому зазначено, що переказ буде вважатись здійсненим «без зайвої затримки», якщо він проведений протягом часу, необхідного для виконання формальних процедур, пов'язаних із переказом [171].

При цьому термін не може перевищувати трьох місяців з моменту подання заявки. Такі конкретні вимоги до термінів виплати компенсації сприяють захисту інвесторів, знижуючи ризик затримки або невизначеності в отриманні належних компенсацій.

Окремо варто звернути увагу на різні підходи до методів розрахунку компенсації, передбачених ДІД.

Одним із методів є оцінка за міжнародно визнаними принципами. Такий підхід передбачено у ДІД між Україною та Бруней-Даруссалам [172].

Інший метод – розрахунок відновлювальної вартості активів, який передбачає визначення суми, необхідної для заміни або відновлення активів до їхнього початкового стану. Такий підхід застосовується у ДІД між Україною та Фінляндією. Можемо припустити, що він буде найбільш актуальним у випадках пошкодження інвестиційних об'єктів.

Ще одним методом є використання залишкової або балансово визначеної вартості активів. Це передбачає оцінку активів на основі їхньої залишкової вартості в облікових документах, і про такий підхід зазначено у ДІД між Україною та Республікою Корея [173].

Однак існують певні розбіжності у підходах до часу, коли має здійснюватись оцінка компенсації за експропріацію, залежно від положень конкретних ДІД. В одних випадках оцінка визначається на момент експропріації. Наприклад, у ДІД між Україною та Іраном (Стаття 5) зазначено, що компенсація базується на вартості інвестицій безпосередньо перед моментом експропріації [174]. Такий підхід орієнтований на визначення максимально об'єктивної вартості активів до їхнього вилучення. У той же час в інших договорах оцінка може здійснюватися на момент, коли стало загальновідомо про можливість експропріації. Наприклад, у ДІД між Україною та Ізраїлем (Стаття 5) передбачено, що компенсація визначається ринковою вартістю інвестицій на дату експропріації або дату, коли про неї стало відомо [175]. Такий підхід може бути необ'єктивним, адже інформація про експропріацію може вплинути на ринкову вартість інвестицій, що може бути важливим для забезпечення справедливості у розрахунках.

У зв'язку з цим, у деяких ДІД передбачено використання ставки LIBOR (London Interbank Offered Rate) для нарахування відсотків на суму компенсації. Це дозволяє забезпечити відшкодування втрат, враховуючи час, який минув між моментом експропріації та фактичною виплатою компенсації.

У більшості ДІД компенсація здійснюється у вільно конвертованій валюті. Однак, є винятки. Наприклад, у ДІД з Сінгапуром зазначено про те, що компенсація має виплачуватись у вільно конвертованій валюті або у валюті інвестицій [176]. Іншим прикладом є ДІД з Саудівською Аравією, де компенсація може бути виплачена або у валюті інвестиції, або в іншій валюті, яка є прийнятною для інвестора [177]. У таких випадках, інвестор має можливість вибрати валюту для виплати компенсації.

Отже, аналіз положень щодо захисту від експропріації ДІД за участю України показав високий рівень вимог щодо захисту інвестицій з певними варіаціями в підходах до оцінки та термінів виплат.

3.1.4. Воєнні застереження

Воєнні застереження кожного ДІД передбачають окремий перелік випадків, при яких вони застосовуються. Так, 63 з 66 ДІД за участі України передбачають такий випадок як війна, та стільки ж збройний конфлікт, 62 – надзвичайний стан, 44 – повстання, 43 – заколот, 26 – революції, 31 – переворот, 12 – заворушення, 7 – громадські безладдя; у 7 ДІД згадується про бунт, найбільш рідко зустрічається такий випадок як змова – 2 ДІД. До того ж 46 ДІД зазначають, що перелік випадків не є вичерпним і може бути доповнений іншими подібними діями, що можуть відбуватись на території Договірної сторони. У цьому питанні найбільш цікавим видається формулювання застереження в ДІД між Україною та Португалією [178], адже це положення має відсилання до інших випадків, що передбачені міжнародним правом. Однак, попри відмінності у переліку випадків, при яких має місце застосування воєнних застережень, кожен договір за участі

України буде застосовуватись при вирішенні питань щодо компенсації збитків, що настали внаслідок збройної агресії РФ проти України.

Кожен договір за участі України містить недискримінаційне воєнне застереження, яке, по суті, є гарантією зі сторони держави іноземному інвестору щодо недопущення дискримінації при відшкодування збитків, що настали внаслідок збройної агресії РФ. Аналіз 66 таких застережень показав, що їх можна розподілити на такі, що ґрунтуються на режимі найбільшого сприяння (компенсація збитків має здійснюватись без дискримінації, у порівнянні з інвесторами з інших держав), що ґрунтуються на національному режимі (компенсація збитків має здійснюватись без дискримінації, у порівнянні з власними інвесторами приймаючою держави), та такі, що вимагають найкращого режиму (компенсація має здійснюватись у відповідності до режиму, який є найбільш сприятливим, з точки зору інвестора (інвесторам з інших держав чи власним)). Щодо кількості, то застосування режиму найбільшого сприяння до компенсації збитків вимагають 66 двосторонніх інвестиційних договорів, національного режиму – 50, а найкращого режиму – 17. Це дає підстави вважати, що при створенні компенсаційного механізму необхідно враховувати той факт, що будь-яке положення в законодавстві про компенсацію збитків українським фізичним чи юридичним особам буде автоматично застосовуватись до інвесторів з 50 держав.

На додаток, 37 з 66 договорів містять розширене воєнне застереження. Прикладом такого застереження серед українських ДІД може бути п. 2 ст. 4 Угоди між Урядом України та Урядом Королівства Швеція про сприяння та взаємний захист інвестицій [160]. Розширені воєнні застереження передбачають не лише гарантію від дискримінації, а й саме право вимоги на отримання компенсації. Таке положення може бути доповнене переліком конкретних обставин, за яких інвестор зазнав втрат (наприклад, «реквізиції власності інвестора силами чи владою держави», або «руйнування/знищення майна інвестора силами чи владою держави, яке не було викликане воєнними діями або не вимагалось необхідною ситуацією»).

Ще однією позицією, яку містять розширені воєнні застереження, є вимога до платежів (якщо компенсація здійснюється в грошовому еквіваленті) щодо відшкодування збитків, а саме вільну конвертацію та негайну оплату (без затримок). Враховуючи наявність недискримінаційного воєнного застереження в кожному інвестиційному договорі, усі виплати інвесторам мають бути проведені майже одночасно, що може призвести до економічних проблем України.

Крім того, договори відрізняються способом відшкодування збитків: деякі договори передбачають у вигляді реституції, інші – компенсації, а у деяких зазначено і про реституцію, і про компенсацію через сполучник «або», що дає свободу вибору державі.

Цікавою, з точки зору тлумачення положень, є специфіка використання прикметників до слів «компенсація» та «реституція», зокрема, в українських ДІД зустрічаються такі: «негайна», «належна», «ефективна», «справедлива та адекватна». Можемо припустити, що під «негайною» мається на увазі здійснення компенсації/реституції без безпідставних затримок, означення «справедлива» має відсилання до «справедливого та рівноправного режиму», а «адекватна», «належна» та «ефективна» може тлумачитись як здійснення компенсації/реституції у відповідності до ефективної ринкової вартості інвестиції.

До того ж Україна є стороною Договору до Енергетичної Хартії [158], який також передбачає недискримінаційне (найкращий режим) та розширене воєнне застереження. Таким чином, на компенсацію збитків за найбільш сприятливими умовами мають право й інвестори, що зробили капіталовкладення в енергетичну сферу.

3.2 Форми захисту інвестицій під час міжнародного збройного конфлікту в Україні

Збройна агресія російської федерації проти України, що триває з 2014 року та перейшла у фазу повномасштабного вторгнення у 2022 році, створила безпрецедентні виклики для збереження та захисту як іноземних, так і

національних інвестицій. Пошкодження виробничих потужностей, знищення об'єктів інфраструктури, тимчасова окупація територій, збройні атаки, порушення логістичних ланцюгів та загальний рівень правової невизначеності суттєво підвищили ризики для інвесторів та поставили питання ефективного механізму захисту їхніх прав.

Станом на 10 квітня 2024 року Україна є стороною 67 міжнародних інвестиційних угод, зокрема 66 двосторонніх інвестиційних договорів та Договору до Енергетичної Хартії, що забезпечують правові рамки для захисту іноземних інвестицій. Більшість із цих договорів передбачають можливість звернення інвесторів до міжнародного інвестиційного арбітражу з метою вирішення спорів, що виникли внаслідок порушення зобов'язань держави-реципієнта. Таким чином, інвестори мають доступ до засобів ад'юдикації, що є однією з ключових форм захисту порушених прав.

Крім того, поряд із арбітражними механізмами, інвесторам доступні й інші форми захисту. Зокрема, це:

а) звернення до страхових інституцій, які надають покриття політичних ризиків, включаючи війну, експропріацію, обмеження трансферу платежів тощо;

б) заходи самозахисту, включаючи створення власних систем охорони, укладення контрактів із приватними охоронними або військовими компаніями для забезпечення безпеки майна та персоналу, з урахуванням обмежень, передбачених міжнародним гуманітарним правом та національним законодавством;

в) компенсаційні механізми, які можуть бути реалізовані як на міжнародному рівні (через створення спеціальних механізмів репарацій, наприклад, за участі Реєстру збитків, спричинених агресією Російської Федерації проти України), так і на внутрішньому рівні (через механізми, передбачені українським законодавством про відшкодування шкоди, завданої внаслідок воєнних дій).

3.2.1 *Форми реактивного захисту*

3.2.1.1. *Ад'юдикаційні механізми*

Кожен ДІД містить типові застереження, щодо згідно з яким процес врегулювання спору шляхом звернення до засобів ад'юдикації можливий після сплину 6 місяців після надсилання письмового повідомлення до держави-відповідача.

Кожен ДІД пропонує комплекс засобів врегулювання спорів, який має відмінності у деяких ДІД: звернення до МЦВІС, до арбітражної установи ad hoc за регламентом ЮНСІТРАЛ, деякі ДІД передбачають також можливість звернення до національних судових установ будь-якої сторони ДІД.

Відповідно до Договору до Енергетичної Хартії, стороною якого є Україна у випадку спору, інвестор може обирати між такими засобами:

- а) зверненням до судів або адміністративних трибуналів відповідної держави,
- б) використанням раніше погоджених процедур розв'язання спорів;
- в) МЦВІС (за умови, що одна держава є учасницею Конвенції);
- г) зверненням до одноосібного арбітра, або арбітражу ad hoc за регламентом ЮНСІТРАЛ;
- г) розглядом спору в Арбітражному інституті Торгової палати Стокгольма.

Окремо варто зазначити, що термін на мирне врегулювання спору у Договорі до енергетичної Хартії вдвічі менший за той, що передбачений ДІД, і становить 3 місяці.

Причинами виникнення спору та подальшого врегулювання шляхом звернення до засобів ад'юдикації можуть бути порушення стандартів захисту, а саме стандарту повного захисту та безпеки, стандарту справедливого та рівноправного режиму, стандарту захисту від експропріації, а також воєнних застережень.

3.2.1.2. Компенсаційний механізм

Компенсаційний механізм за наслідками російської агресії буде значно відрізнятись від тих, які вже були, через масштаби збитків та обставини конфлікту. Втім, не зважаючи на це, інтереси іноземних інвесторів також мають бути враховані.

Зазвичай компенсаційний механізм створюють після остаточного завершення збройного конфлікту, втім робота над компенсаційним механізмом в нашій державі вже розпочалась. Причиною цього стала Резолюція Генеральної Асамблеї від 14 листопада 2022 року [179], у якій зазначено про те, що РФ зобов'язана відшкодувати збитки, а також у зв'язку необхідністю створення бази доказів збитків, які були спричинені з 24 лютого 2022 року.

Першим кроком до створення міжнародного компенсаційного механізму стало започаткування Реєстру збитків (Register of Damage for Ukraine – RD4U) [180]. На саміті Ради Європи в Рейк'явіку 16–17 травня 2023 року було оголошено про його створення. У липні 2023 визначили місцезнаходження Реєстру в Гаазі. Згодом, у березні 2024 року, відкрився офіс у Києві, задля сприянню більш ефективній співпраці з українськими зацікавленими сторонами та наданню підтримки для подання заяв. Наприкінці березня було оголошено про можливість подачі заявок до Реєстру через «Дію» [181].

Згідно зі Статутом Реєстру, до його повноважень не входить присудження компенсацій, визначення відповідальності, а лише збір та обробка інформації.

З 2 квітня 2024 року Реєстр збитків розпочав офіційний прийом заявок [183]. На початковому етапі до розгляду приймалась лише перша категорія заяв, що стосувалася пошкодженого або зруйнованого житлового майна. До цієї категорії було віднесено приватні житлові будинки, квартири, а також дачні та садові будинки, які перебувають у власності фізичних осіб. Такий поступовий підхід до запуску механізму пояснюється як необхідністю пілотного тестування процедур, так і значною кількістю осіб, які втратили житло внаслідок збройної агресії, що потребують першочергової компенсації [183].

Така швидкість зумовлює появу одного з головних питань щодо запуску компенсаційного механізму – джерела фінансування компенсацій. Зазвичай фінансування компенсаційного механізму здійснюється за рахунок репарацій, які виплачує переможена сторона. Однак, український кейс унікальний, адже планує використання коштів від заморожених активів РФ. Зважаючи на масштаб руйнувань, можна припустити, що заморожених активів буде недостатньо для покриття збитків. Окрім того, існує низка юридичних перепон, пов'язаних із конфіскацією таких активів. Зокрема, активи, що належать державним установам РФ та знаходяться за кордоном, будуть захищені державним імунітетом, який ускладнює або навіть унеможлиблює їх вилучення для компенсаційних цілей. У той же час активи приватних осіб переважно знаходяться під санкціями, що також обмежує їхній правовий статус, втім санкційні заходи передбачають замороження активів, проте не дають автоматичного права на їх конфіскацію для подальшої передачі на користь відшкодувань. Що свідчить про те, що основою для компенсації мають складати репарації.

Згідно з документом «Категорії заяв, які можуть бути внесені до реєстру», заявники матимуть право подати заявки за такими категоріями:

«А – Заяви фізичних осіб, В – Заяви з боку держави Україна, С – Заяви юридичних осіб (крім тих, що включені до категорії В), С4 – Гуманітарні видатки» [183].

Серед усіх категорій інвестори, якщо вони є юридичними особами, підпадають під категорію С, із подальшим розподіленням до підкатегорій С1 (Пошкодження або знищення майна), або ж С3 (Збитки бізнесу та інші економічні втрати).

Згідно з положеннями про форми та способи подання заяв, заяви у підкатегорії С1 мають стосуватись виключно вартості знищеного майна або вартості ремонту/відновлення. Таке положення цілком може бути прийнятним для національних юридичних осіб. Втім, зважаючи на той факт, що у воєнних застереженнях переважної більшості ДІД, які укладені Україною, зазначено, що компенсація має стосуватись не лише самої інвестиції (інвестиційного об'єкту), а

й доходів, які були втрачені, та інших вигод, як це передбачається воєнними застереженнями, можемо припустити, що зазначені збитки будуть розглянуті в окремій категорії С3 (з подальшим розподіленням до С3.4 Інші економічні втрати). Такий підхід зумовить необхідність подачі 2 окремих заявок, що може відобразитись на швидкості обробки заявок. До того ж постає питання щодо внесення до реєстру заявок у випадку іноземного капіталовкладення в державне підприємство.

Станом на липень 2025 року триває прийом заяв за одинадцятьма категоріями, що класифікують види шкоди, завданої внаслідок збройного конфлікту, а саме:

«А1.1 – вимушене внутрішнє переміщення;

А2.1 – смерть близького члена сім'ї;

А2.2 – зникнення безвісти близького члена сім'ї;

А2.3 – серйозні тілесні ушкодження;

А2.4 – сексуальне насильство;

А2.5 – катування або нелюдське чи таке, що принижує гідність, поводження або покарання;

А2.6 – позбавлення свободи;

А2.7 – примусова праця або служба;

А3.1 – пошкодження або знищення житлового нерухомого майна;

А3.2 – пошкодження або знищення нежитлового нерухомого майна.

А3.6 – втрата доступу або контролю над нерухомим майном на тимчасово окупованих територіях» [180].

Серед наведених категорій лише одна – А3.2 «Пошкодження або знищення нежитлового нерухомого майна» – потенційно може мати відношення до інвестиційної діяльності. Як зазначено в офіційному документі, до нежитлового нерухомого майна, яке підпадає під цю категорію, можуть бути віднесені офісні будівлі, гаражі або місця для паркування, складські приміщення, а також інші об'єкти нежитлової нерухомості. Водночас наголошується, що цей перелік не є

вичерпним, що відкриває можливість ширшого тлумачення зазначеної категорії залежно від конкретних обставин справи.

Однак, визначальним критерієм є форма власності: зазначене майно має належати фізичній особі, що суттєво обмежує можливість віднесення комерційних інвестицій до сфери дії цієї категорії. Крім того, подана заява в межах категорії А3.2 може стосуватися лише компенсації вартості майна або витрат на його ремонт, тобто не охоплює економічні втрати, пов'язані з втратою прибутку, припиненням господарської діяльності тощо. З огляду на це, заявникам, які зазнали інших збитків, зокрема втрати доходу або можливостей ведення бізнесу, рекомендується подавати додаткові заяви в рамках інших категорій. Зокрема, як вказано у документі, відшкодування втрат, що пов'язані із припиненням приватного підприємництва, може бути предметом розгляду в категорії А3.5. Це підкреслює розмежування між майновими збитками як фізичними ушкодженнями об'єкта і економічними втратами, які виникають унаслідок неможливості користування таким майном або здійснення підприємницької діяльності.

Щодо територіального аспекту механізм подання заяви передбачає можливість реєстрації звернень щодо майна, яке було пошкоджено або знищено в будь-якому населеному пункті України, включно з тимчасово окупованими територіями. Зокрема, не обмежується подання заяв щодо об'єктів, розташованих на територіях, що тимчасово перебувають під контролем окупаційної адміністрації, наприклад, в Автономній Республіці Крим. Крім того, відповідно до чинного регламенту, заявник має право подати звернення навіть у разі проведення ремонтних робіт за власний рахунок до моменту подання заяви – з метою відшкодування понесених витрат на відновлення нерухомості.

Водночас, виникає низка потенційних правових занепокоєнь, застосування механізму компенсації до ситуацій, коли майно, яке зазнало ушкоджень або руйнувань, було відремонтовано та використовується для продовження комерційної діяльності на тимчасово окупованій території. В умовах триваючої окупації, зокрема в Криму, постає питання про допустимість компенсації за такі об'єкти з огляду на їх правовий статус, фактичну юрисдикцію держави та ризики,

пов'язані з економічною діяльністю на територіях поза контролем уряду України. Наразі офіційні документи не надають прямої відповіді на питання про відшкодування витрат у випадку продовження використання майна в комерційних цілях під юрисдикцією окупаційної адміністрації, що створює певну правову невизначеність.

З точки зору доказового забезпечення, чинні нормативні положення передбачають відкритий перелік джерел доказів, які можуть бути використані для підтвердження факту пошкодження або знищення майна. У цьому контексті заявникові надається дискреційне право самостійно обирати ті докази, які, на його думку, є достатніми й доречними для обґрунтування заяви. Такий підхід є цілком виправданим, з огляду на специфіку умов збройного конфлікту, коли доступ до офіційної документації від органів місцевого самоврядування чи державних установ може бути ускладнений або взагалі неможливий – зокрема, у випадках, коли об'єкт майна розташований на тимчасово окупованій території.

Документ містить орієнтовний перелік потенційно прийнятних доказів, який включає, але не обмежується, наступними видами:

- інформація з Реєстру пошкодженого та знищеного майна України;
- судові рішення, що прямо або опосередковано підтверджують факт ушкодження об'єкта;
- документи правоохоронних та судових органів, зокрема матеріали кримінальних проваджень або заяви про їх відкриття;
- витяги з Єдиного реєстру досудових розслідувань (ЄРДР);
- акти Державної служби України з надзвичайних ситуацій, зокрема акти про пожежу, техногенні катастрофи, пошкодження чи знищення майна з причинно-наслідковим обґрунтуванням;
- звіти військових адміністрацій, які можуть фіксувати факти руйнування цивільної інфраструктури;
- акти органів місцевого самоврядування, включно з результатами технічного або візуального обстеження майна;

- публікації у засобах масової інформації, у тому числі матеріали з інтернет-ресурсів та інформаційних каналів у месенджерах, що висвітлюють конкретні інциденти;
- фото- та відеоматеріали, які безпосередньо відображають стан майна до та після пошкодження;
- письмові свідчення очевидців, зокрема сусідів, представників житлово-експлуатаційних організацій, управляючих компаній або інших осіб, які можуть підтвердити обставини події [184].

Отже, станом на липень 2025 року, право на подання інформації до Реєстру збитків (у межах компенсаційного механізму) мають виключно фізичні особи, незалежно від громадянства. Заявниками можуть виступати як громадяни України, так і іноземні фізичні особи, за умови дотримання передбачених процедур та надання належного пакета доказових матеріалів.

Водночас, у контексті інвестиційної діяльності слід враховувати, що переважна більшість прямих іноземних інвестицій в Україну здійснюється через юридичних осіб, зокрема шляхом створення дочірніх компаній, спільних підприємств або холдингових структур. Такий підхід обумовлений як міркуваннями фіскальної оптимізації, так і необхідністю правового структурування ризиків, у тому числі за допомогою механізмів корпоративного права та обмеженої відповідальності. Станом на зараз такі юридичні особи ще не можуть подавати інформацію до Реєстру збитків. Однак, можемо припустити, що при запуску прийому заявок юридичних осіб будуть застосовуватися аналогічні вимоги до таких аспектів, які вже закріплені для фізичних осіб: територіальне охоплення, правовий режим доказування, вимоги до типів доказів.

Однак, до початку приймання заявок за всіма категоріями вважаємо за доцільне розглянути можливість створення окремої категорії для збитків іноземних інвесторів, яка б містила інформацію та докази не лише щодо руйнації чи знищення інвестиційних об'єктів, а й ті вимоги (стандарты), про які зазначено в міжнародних договорах, зокрема інвестиційних.

Паралельно з цим, 22 травня 2023 року набрав чинності Закон України «Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України, та Державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України» [185].

Даний Закон може стати причиною низки арбітражних процесів, у зв'язку з тим, що стосується компенсації за втрати (житлове нерухоме майно), які понесені виключно громадянами України (фізичними особами). Відповідно до ЗУ «Про інвестиційну діяльність» [186] інвестором може бути як юридична особа, так і фізична особа. До того ж сфера діяльності іноземного інвестора не обмежується, і нею цілком може бути діяльність, що пов'язана з нерухомістю, зокрема, житловою. Тому для недопущення погіршення інвестиційного клімату необхідно розпочати роботу над створенням комісії чи групи, яка буде паралельно розглядати претензії іноземних інвесторів. Особливістю роботи такої комісії може бути розподіл усіх претензій за державою-походження інвестора, задля здійснення належної компенсації, у відповідності до воєнного застереження, що містить інвестиційний договір кожної окремої держави.

3.2.2. Форми превентивного захисту

3.2.2.1. Страхування

Однією з форм захисту прав іноземних інвесторів в Україні є страхування від воєнних ризиків. Однак така можливість стала доступною для інвесторів лише у 2023 році.

Враховуючи наявність досвіду страхування інвестицій в зонах конфлікту у БАГІ, було прийнято рішення щодо запуску пілотного проекту для страхування інвестиційних проектів на території України [187].

Першими інвестиціями, які було застраховано в рамках пілотного проєкту БАГІ, стали інвестиції кіпрської компанії Ukrainian Industrial Property Holding Limited, а саме – індустріальний парк «M10 Lviv Industrial Park» [188]. Попри те, що БАГІ надає найбільший відсоток гарантій – до 90 %, у цьому випадку відсоток страхування є доволі низьким, адже за відкритою інформацією вартість інвестиційного проєкту «M10 Lviv» становить 24,5 млн. дол., а агентство надало гарантію на суму 9,2 млн. дол., що становить 37,6 % від загальної вартості проєкту.

Невдовзі процес обробки заявок, в рамках пілотного проєкту БАГІ, було припинено [189] через відсутність можливості перестрахувати ризики на зовнішньому ринку органу, який міг би здійснювати перестраховування ризиків. Для вирішення цієї ситуації та продовження проєкту було внесено зміни до Закону України «Про фінансові механізми стимулювання експортної діяльності», зокрема, розширено сферу діяльності Експортно-кредитного Агентства, а саме додано здійснення страхування та перестраховування іноземних інвестицій від воєнних ризиків [190]. Втім, станом на 5 квітня 2024 року на сайті Агенції зазначено лише про 3 види страхування (експортних контрактів, банківських гарантій, зовнішньоекономічних договорів) [191], які доступні для українських інвесторів, але не для іноземних. Вважаємо, що така спроба надати право перестраховувати воєнні ризики державній установі у державі, яка знаходиться в стані збройного конфлікту, має високий рівень ризику, через що проєкт БАГІ навряд чи найближчим часом зможе продовжити роботу. Можливо, для вирішення цього питання, було б доречно запровадити інший механізм на рівні Світового Банку або ж за участі коаліції держав-партнерів.

Зважаючи на важливість продовження економічної співпраці з Україною, деякі держави запроваджують механізми для надання страхових гарантій власним інвесторам, що здійснюють капіталовкладення в Україні. Так, наприклад, у Сполучених Штатах створена Американська корпорація з фінансування міжнародного розвитку, яка пропонує гарантії американським інвестиціям у майже всіх державах світу. Американська корпорація з фінансування

міжнародного розвитку посідає друге місце, після БАГІ, за обсягом покриття ризиків, адже покриття становить 85 % усього капіталу. Втім Американська корпорація з фінансування міжнародного розвитку, на відміну від БАГІ, встановлює обмеження до сфери діяльності інвестора, адже гарантії надаються інвестиційним проєктам лише у сферах енергетики, сільського господарства, охорони здоров'я, фінпослуг та інфраструктури. Важливо, що зона покриття охоплює і Україну. Першим інвестиційним проєктом на території України, який отримав гарантії для покриття воєнних ризиків від Американської корпорації з фінансування міжнародного розвитку, став центр протезування та реабілітації «Superhumans Center» поблизу Львова [192].

На сайті Федерального міністерства економіки і технологій Німеччини зазначено, що німецькі інвестори, які здійснили чи планують здійснити інвестування в Україні, можуть отримати гарантії від Федерального міністерства економіки і технологій Німеччини для покриття ризиків, що пов'язані з:

- 1) конвертацією та переказами для погашення та виплати відсотків за кредитами;
- 2) експропріацією;
- 3) пошкодженням/знищенням інвестиційного об'єкта у результаті збройного конфлікту [193].

Разом з тим, після початку повномасштабного вторгнення РФ на територію України Федеральне міністерство економіки і технологій Німеччини надало гарантії 14 інвесторам [194], серед яких виробник будівельних матеріалів «FIXIT GROUP (що працює в Україні під брендом Kreisel) та виробник сільськогосподарської техніки Düvelsdorf Handelsgesellschaft mbH (Дювельсдорф Україна) [195].

Окрім США та Німеччини, подібні механізми гарантій для покриття воєнних ризиків власних інвесторів планують запровадити й інші держави. Вважаємо, що такі механізми можуть стати передумовою для збільшення кількості інвестицій та, як наслідок, зростання економіки України.

Отже, страхування іноземних інвестицій на території України від воєнних ризиків, у зв'язку зі збройною агресією РФ проти України є важливим кроком для захисту капіталовкладень та залучення нових інвестицій. Наразі існує два шляхи страхування: на рівні міжнародної фінансової установи БАГІ та на рівні національних механізмів. Можемо припустити що проблеми, які виникли з перестраховуванням, в рамках проєкту БАГІ, не будуть вирішені розширенням повноважень Експортно-кредитного Агентства. Це дає підстави стверджувати, що найбільш ефективним способом є страхування інвестицій на національному рівні. Враховуючи той факт, що такі механізми наразі наявні не в кожній державі, чії інвестори зробили/планують зробити капіталовкладення в Україні, тому можливим варіантом вирішення цієї ситуації є стимулювання держав-партнерів до їх створення. Першим кроком на цьому шляху може бути додавання положення про співпрацю з комерційними страховими ринками у двосторонні безпекові угоди, як це зроблено в Угоді між Україною та Сполученим Королівством.

3.2.2.2. Самооборона

Звертаючись до питань правового регулювання самозахисту, український законодавець розмістив дане положення у статті 19 Цивільного Кодексу. Згідно з цією статтею, самообороною є «застосування особою засобів протидії, які не заборонені законом та не суперечать моральним засадам суспільства»[203].

Особливістю українського законодавства є доволі обережне ставлення до підходу щодо застосування сили для захисту цивільних прав. Підтвердженням цього є те, що лише науково-практичний коментар Цивільного Кодексу 2010 року має відсилання до статті 36 Кримінального Кодексу (необхідна оборона) [196]. До того ж, іноземні інвестори доволі часто звертаються до приватних охоронних та військових компаній (особливо під час конфліктів) для захисту права власності. Втім, науково-практичні коментарі Цивільного Кодексу як 2004, 2007, так і 2014 року встановлюють, що таке звернення не може вважатись самообороною. Таку

позицію можна обґрунтувати відсутністю належного правового регулювання захисту майна зброєю в національному законодавстві.

У цьому контексті виникає парадоксальна ситуація: інвестор, який вклав мільйонні капіталовкладення, наприклад, у будівництво заводу, не може ефективно скористатися засобами самозахисту, не виходячи за межі чинного законодавства.

Розглядаючи питання самооборони у контексті російської агресії, слід зазначити, що під час повномасштабного вторгнення ця форма захисту є малоефективною з огляду на характер і масштаб застосовуваних видів озброєння. Навіть якщо інвестор володіє зброєю, дозволеною українським законодавством, її використання є недостатнім для протидії регулярній армії РФ, оснащений важкою технікою, артилерією, авіацією. Однак така форма захисту могла б мати місце під час захисту інвестиційних об'єктів під час появи так званих «зелених чоловічків» на території Донецької та Луганської областей на початку конфлікту.

Говорячи про регулювання ПВОК, в Україні це питання залишається гострим з 2014 року. Діяльність охоронних компаній підпадає під КВЕД 80.10, що включає в себе надання послуг охоронців [197]. Для того, щоб надавати такі послуги, компанія має отримати відповідну ліцензію [197]. Втім, перелік повноважень, які надаються охоронним компаніям у відповідності до «Переліку спеціальних засобів, придбання, зберігання та використання яких здійснюється суб'єктами охоронної діяльності» [198], є достатньо обмеженим, адже вони мають право використовувати фізичну силу та виключний перелік видів зброї (електрошокові пристрої, газові пістолети). Цього може бути достатньо під час захисту інвестиційних об'єктів від дрібного хуліганства, грабежів, але не під час мітингів, бунтів, а тим паче міжнародних збройних конфліктів (коли йде застосування важкої техніки, авіації тощо).

Щодо приватних військових компаній, то у 2020 році була спроба легалізувати цей вид діяльності у вигляді законопроекту [199], який не був прийнятий. Тоді головною перепорою була відсутність положень у законодавстві України щодо дозволу на використання та зберігання зброї населенням. Це

пояснюється тим, що приватні військові компанії, здебільшого, мають контракти з компаніями-виробникам зброї, які постачають ПВОК не лише зброю та боєприпаси до неї, а й важку броньовану техніку, гвинтокрили, літаки тощо. Окрім того, через доволі тривалий збройний конфлікт наша держава має велику кількість фахівців у військовій сфері. Деякі з таких фахівців (до початку повномасштабного вторгнення), після закінчення строку контракту зі Збройними Силами, мали бажання продовжити свою діяльність у цьому напрямку, проте через відсутність можливості легального працевлаштування на українському ринку, змушені працювати у складі іноземних ПВОК.

Важливо також наголосити, що згідно з українським законодавством [200], за участь громадян України у збройних конфліктах у складі ПВОК передбачається кримінальна відповідальність.

Втім, попри відсутність правового регулювання, за інформацією з відкритих джерел, можна стверджувати про існування приватних військових компаній на території України. Аналіз соціальних мереж деяких ПВОК показав, що військові зі складу таких організацій зображені на світлинах із вогнепальною зброєю [201]. Цікавим питанням у цьому контексті видається спосіб отримання такого озброєння членами ПВОК.

Так, іноземні інвестори для захисту своїх об'єктів в Україні мають право залучати охоронні компанії. До того ж через прогалину в законодавстві існує ще одна опція: залучення іноземних ПВОК, але в обмеженому форматі, використовуючи статтю 4 ЗУ «Про зовнішньоекономічну діяльність» [202], яка дозволяє надавати консультаційні послуги.

Через відсутність вичерпного переліку послуг, які можуть надаватись іноземними суб'єктами господарської діяльності, до них можуть відноситись консультування щодо охорони інвестиційних об'єктів. Це дозволить розробити план охорони інвестиційного об'єкту, підготувати фахівців (національний персонал) у сфері охорони, отримати консультації щодо технічного забезпечення безпеки (систем відеоспостереження, кібербезпеки тощо), і навіть мати у випадку активного захисту.

Отже, правове регулювання самозахисту інвестиційних об'єктів в Україні залишається недостатньо розвиненим і фрагментарним. Наявні норми цивільного законодавства, зокрема стаття 19 ЦК України, формально визнають право на самозахист, однак не забезпечують ефективних механізмів реалізації цього права в умовах збройного конфлікту чи високих ризиків безпеки [203]. Застосування сили для захисту майна законодавчо обмежене, а залучення приватних охоронних компаній і тим паче приватних військових компаній стикається з низкою правових і практичних бар'єрів.

Фактична відсутність регулювання діяльності ПВОК створює правову невизначеність, що унеможлиблює легальне використання таких структур для захисту інвестицій в умовах воєнного стану. Іноземні інвестори змушені діяти в умовах правового вакууму, шукаючи непрямі та обмежені форми залучення охоронного потенціалу, наприклад, через консультаційні послуги за межами прямого регулювання. У свою чергу, держава, не забезпечуючи відповідного правового інструментарію, ризикує втратити довіру інвесторів, які не можуть реалізувати право на захист свого майна навіть у критичних обставинах.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 3

У ході роботи над дисертацією, в рамках Розділу 3, здійснено ґрунтовний аналіз стандартів та форм захисту інвестицій у контексті збройної агресії РФ проти України.

За результатами аналізу стандартів, що передбачені 66 двосторонніх інвестиційних договорів за участі України та Договору до Енергетичної Хартії:

1) У результаті аналізу положень стандарту «повний захист та безпека» встановлено значну варіативність формулювань цього стандарту, що впливає на обсяг наданих інвесторам гарантій. Традиційні та синонімічні формулювання охоплюють як юридичний, так і фізичний захист, тоді як обмеження лише «юридичним захистом» звужує гарантії, особливо у випадку збройних конфліктів. Використання різних дієслів і часових застережень демонструє відмінності у рівні

відповідальності держав та сталості їхніх зобов'язань. Деякі договори додатково уточнюють сферу дії захисту, включаючи доходи чи морські зони, або ж обмежують його національним законодавством чи винятками на користь громадського порядку. Це свідчить про потребу індивідуального аналізу кожного ДІД для визначення реального обсягу захисту інвестицій.

2) Усі ДІД за участі України закріплюють принцип недискримінації іноземних інвесторів, проте формулювання стандарту «справедливий та рівноправний режим» відрізняються й можуть по-різному тлумачитися в арбітражній практиці. Більшість договорів гарантують іноземним інвесторам умови, не гірші за ті, що надаються інвесторам третіх країн, тоді як окремі угоди поширюють цей режим і на національних інвесторів. Водночас передбачені винятки, зокрема щодо переваг у рамках регіональних економічних союзів та можливих внутрішніх обмежень. Зміст стандарту найчастіше зводиться до принципу недискримінації й рівного доступу до правосуддя та адміністративних органів. У контексті збройної агресії РФ цей стандарт може стати основою для звернення інвесторів до міжнародного вирішення спорів, особливо у випадках окупації та експропріації активів.

3) Усі ДІД України містять положення щодо захисту від експропріації, які спрямовані на запобігання порушенням прав інвесторів без дотримання чітко визначених умов. Більшість договорів визначають широкий перелік дій, що можуть розглядатися як експропріація, включаючи прямі, та непрямі форми. Умовами допустимості експропріації є наявність суспільних або державних інтересів, дотримання національного законодавства та належних процедур, а також недискримінаційний характер заходів. Обов'язковим елементом є виплата компенсації, яка має бути адекватною, ефективною та здійсненою без затримок, з варіативністю формулювань і методів розрахунку залежно від конкретного ДІД. Варіації у термінах, методах оцінки та валюті виплати компенсації свідчать про гнучкість підходів, але загалом підтверджують високий рівень захисту інвесторів від експропріації.

4) Воєнні застереження в усіх ДІД за участі України охоплюють широкий спектр випадків – від війни, збройного конфлікту до рідкісних ситуацій, таких як заколот, змова, і включають недискримінаційні гарантії для інвесторів при відшкодуванні збитків. Більшість договорів застосовують режим найбільшого сприяння, значна частина – національний режим, а деякі – найкращий режим для інвестора, що автоматично поширює будь-які внутрішні механізми компенсації на іноземних інвесторів. Розширені воєнні застереження закріплюють право на компенсацію, встановлюють вимоги до негайності, конвертованості та справедливості виплат, а також передбачають різні форми відшкодування – реституцію або компенсацію. Використання прикметників на кшталт «негайна», «справедлива» та «адекватна» уточнює зміст виплат і пов'язує їх із ринковою вартістю інвестицій. Крім того, Україна як сторона Договору до Енергетичної Хартії забезпечує найсприятливіші умови компенсації для інвесторів у енергетичній сфері.

Говорячи про реактивні форми захисту, у контексті збройної агресії РФ, іноземні інвестори мають змогу звернутись до ад'юдикаційних механізмів захисту та можемо припустити, що невдовзі буде доступний компенсаційний механізм.

Кожен ДІД за участі України містить типові положення про можливість інвестора, у випадку порушення його прав, звернутись до засобів ад'юдикації після спливу 6 місяців з моменту надсилання письмового повідомлення державі-відповідачу. ДІД пропонують різні механізми вирішення спорів, зокрема через Міжнародний Центр з Врегулювання Інвестиційних Спорів, арбітраж ad hoc за регламентом ЮНСІТРАЛ або національні судові установи. Договір до Енергетичної Хартії розширює перелік опцій, дозволяючи інвестору обирати між судами, адміністративними трибуналами, МЦВІС, одноосібним арбітром, арбітражем ad hoc та Стокгольмським арбітражним інститутом, при цьому термін на мирне врегулювання спору становить 3 місяці, тобто вдвічі менший, ніж у стандартних ДІД. Спори виникають у зв'язку з порушенням стандартів захисту інвестицій, зокрема стандарту повного захисту та безпеки, справедливого та рівноправного режиму, захисту від експропріації, а також воєнних застережень.

Така структура дозволяє інвесторам мати вибір засобів врегулювання спорів та забезпечує оперативне і справедливе відшкодування у випадку порушень прав.

Іншим варіантом реактивного захисту є Компенсаційний механізм за наслідками російської агресії в Україні. Він стане унікальним у зв'язку з масштабами збитків та обставинами конфлікту. Робота над його створенням уже розпочата. Важливим є те, що це створення відбувається під час конфлікту через необхідність накопичення доказів збитків і виконання Резолюції Генеральної Асамблеї ООН від 14 листопада 2022 року. Першим кроком у цьому процесі стало створення Реєстру збитків, який забезпечує збір та обробку інформації. Головною особливістю Реєстру збитків є те, що він не присуджує компенсацій та не визначає відповідальність. Станом на липень 2025 року реєстр приймає заявки лише від фізичних осіб і за окремими категоріями шкоди, включно з пошкодженням житлового та нежитлового майна. Категорія А3.2 потенційно охоплює інвестиційні об'єкти, проте обмежена власністю фізичних осіб і не включає економічні втрати, пов'язані з доходами чи веденням бізнесу. Однак, для юридичних осіб інвесторів найбільш доцільно буде подавати заявки за категорією А3.5, яка передбачає, що буде відшкодовано втрати, які пов'язані із припиненням приватного підприємництва. Однак, залишаються питання щодо правової невизначеності щодо можливості компенсації майна, яке після руйнувань відновлено та використовується для комерційної діяльності на тимчасово окупованих територіях, з огляду на його правовий статус, юрисдикцію та ризики економічної діяльності поза контролем уряду України.

Окрім того, питання щодо джерела фінансування компенсацій залишається відкритим. Причиною цього є юридичні обмеження на використання заморожених активів РФ, у зв'язку з чим основою компенсацій мають стати репарації. Для недопущення погіршення інвестиційного клімату вважаємо за доцільне створити окрему комісію чи групу для розгляду претензій іноземних інвесторів, із врахуванням воєнних застережень та класифікації за державою-походження інвестора.

Говорячи про форми превентивного захисту, у контексті збройної агресії РФ, інвестори мають можливість звернення до обох форм захисту (страхування та самооборона), але з деякими особливостями.

Можливість звернення до такої форми захисту, як страхування, інвестори почали мати змогу лише з 2023 року. Першим пілотним проєктом для страхування інвестиційних проєктів на території України було запроваджено БАГІ. Однак невдовзі було зупинено через відсутність можливості перестрахувати ризики на зовнішньому ринку органу, який міг би здійснювати перестрахування ризиків. Попри розширення повноважень Експортно-кредитного Агентства, вважаємо, що не матиме успіху.

Національні та міжнародні механізми, запропоновані такими державами як США та Німеччиною, демонструють більш стабільну модель гарантування воєнних ризиків для інвесторів та можуть слугувати прикладом для інших держав. Впровадження подібних гарантій сприятиме залученню нових інвестицій, стимулюванню економіки України та підвищенню інвестиційної привабливості країни. Водночас створення ефективних страхових механізмів потребує співпраці з міжнародними фінансовими інституціями та державами-партнерами.

Говорячи про звернення інвесторів до такої форми як самооборона, інвестори стикаються з тим, що українське законодавство є доволі обмеженим у цій сфері. Можливим є залучення охоронних компаній, однак особи зі складу таких організацій можуть застосовувати лише мінімальні засоби безпеки. У той же час приватні військові компанії залишаються поза правовим полем, хоча фактично існують і діють. Через законодавчі прогалини іноземні інвестори змушені вдаватися до альтернативних шляхів, зокрема залучення іноземних ПВОК у форматі консультаційних послуг, що лише частково вирішує проблему. У зв'язку з цією обмеженістю інвестори можуть самостійного захищати об'єкти лише від диверсійно-розвідувальних груп на тилівій території, а не безпосередньо на лінії фронту.

РОЗДІЛ 4

АНАЛІЗ ПРАКТИКИ ЗАХИСТУ ІНВЕСТИЦІЙ ПІД ЧАС МІЖНАРОДНОГО ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

4.1 Особливості ад'юдикаційного захисту прав інвесторів у зв'язку зі збройною агресією РФ на території України

Збройна агресія Російської Федерації проти України, що розпочалася на початку 2014 року та активізувалася у 2022 році, створила безпрецедентні виклики для забезпечення прав іноземних інвесторів. Зруйновані активи, втрата контролю над інвестиційними об'єктами, а також окупація окремих територій унеможливили ефективну реалізацію інвестицій та зумовили необхідність звернення до міжнародних механізмів правового захисту.

Як було висновувано у попередньому розділі, єдиною законною та найбільш оптимальною формою захисту інвестицій під час міжнародного збройного конфлікту РФ проти України є звернення до засобів ад'юдикації.

З огляду на те, що збройна агресія РФ розпочалася ще у 2014 році на території Автономної Республіки Крим та окремих районів Донецької і Луганської областей України [205], значна кількість інвестиційних об'єктів зазнала істотних втрат. Серед них – пошкодження та повне знищення інфраструктури, експропріація майна, а також унеможливлення здійснення підприємницької діяльності через втрату фактичного контролю над активами. У відповідь на це іноземні інвестори були змушені звертатися до засобів ад'юдикації задля захисту своїх прав, зокрема шляхом ініціювання проваджень у міжнародних арбітражах.

Арбітражна процедура, як відомо, традиційно складається з двох ключових стадій: юрисдикції та вирішення спору по суті [205]. Юрисдикція – це перша й одна з найважливіших стадій, під час якої трибунал визначає свою компетенцію розглядати конкретну справу. Саме на цій стадії розглядаються питання щодо прийнятності позову, наявності правомочності арбітражу, компетенції арбітражного органу, а також питання про дотримання формальних вимог,

передбачених арбітражною угодою та застосовним правом. Враховуючи, що для інвесторів головним інтересом є отримання відшкодування за порушення їхніх прав, стратегічно важливо забезпечити позитивне рішення щодо юрисдикції арбітражу, адже без встановлення компетенції трибуналу подальший розгляд по суті не має сенсу.

Як показує практика, зокрема у міжнародних інвестиційних арбітражах, РФ традиційно намагається оскаржити юрисдикцію арбітражу. Це характерно для більшості справ, пов'язаних із подіями, що відбулись упродовж 2014-2022 років, особливо в контексті анексії Криму та збройного конфлікту на території частин Донецької та Луганської областей. За винятком випадків, коли РФ повністю ігнорує арбітражний процес і не бере участі в засіданнях, її юридична команда завжди подає розгорнуті заперечення щодо повноважень трибуналу.

Одним із центральних та найбільш послідовних аргументів, який РФ висувала для оскарження юрисдикції у справах, що виникли внаслідок її агресії з 2014 року, є твердження про її нібито непричетність до подій на окупованих територіях України.

Російська сторона стверджувала, що до моменту так званого «офіційного приєднання» Криму до РФ у березні 2014 року вона не здійснювала ефективного контролю над півостровом. Події, що призвели до експропріації активів українських інвесторів, подавалися як результат волевиявлення місцевого населення та дій новоствореної «влади Криму», за які РФ нібито не несе відповідальності. Таким чином, РФ намагалася довести, що шкода була завдана не нею, а іншим суб'єктом, і тому не має відношення до відповідальності за це.

Особливого значення для обґрунтування юрисдикції у справах стали 2 справи Європейського суду з прав людини:

- 1) *Ukraine and the Netherlands v. Russia*;
- 2) *Ukraine v. Russian Federation (re Crimea)*.

Так, у рішенні справи «Ukraine and the Netherlands v. Russia» (заяви № 8019/16 та № 43800/14) від 25 січня 2023 року Велика палата Європейського суду з прав людини дійшла висновку, що Російська Федерація здійснювала ефективний

контроль над окупованими територіями Східної частини України з 11 травня 2014 року [206] . Цей висновок має істотне значення для арбітражної практики, оскільки підтверджує наявність юрисдикції РФ над цими територіями у відповідний період. У цьому рішенні Суд наголосив на тому, що контроль здійснювався не лише шляхом підтримки збройних формувань, але й через забезпечення адміністративного управління, фінансування та постачання, що створює основу для покладання міжнародно-правової відповідальності.

У рішенні справи «Ukraine v. Russian Federation (re Crimea)» ЄСПЛ вказав, що з 27 лютого 2014 року Російська Федерація здійснювала ефективний контроль над територією Автономної Республіки Крим [207]. Ця дата була визначена як момент початку фактичної окупації, що, зокрема, мало значення для встановлення юрисдикції Суду, а також для визначення періоду, протягом якого РФ могла бути відповідальною за порушення.

Важливо підкреслити, що, незважаючи на офіційний вихід Російської Федерації з Ради Європи у 2022 році [208], її міжнародно-правова відповідальність зберігається щодо усіх фактів, що мали місце до 16 вересня 2022 року – дати припинення дії юрисдикції Суду стосовно РФ. Це, у свою чергу, формує важливе джерело доказів для розгляду індивідуальних позовів як у рамках ЄСПЛ, так і в інвестиційних арбітражах, які базуються на положеннях відповідних інвестиційних договорів.

Таким чином, зазначені рішення ЄСПЛ можуть бути використані інвесторами у міжнародних арбітражних провадженнях проти РФ як переконливий доказ ефективного контролю РФ над відповідними територіями та стягнення з РФ компенсації за усі збитки, що були спричинені починаючи з 11 травня 2014 року для Донецької та Луганської областей та з 27 лютого 2014 - для АР Крим.

4.2. Специфіка захисту інвестицій у зв'язку з анексією Автономної Республіки Крим

Після подій лютого 2014 року на території АР Крим розпочалася активна фаза російської агресії. Ключовим моментом став псевдореферендум, проведений 16 березня 2014 року [209], який суперечив положенням Конституції України та міжнародному праву. Референдум слугував формальним приводом для незаконної анексії півострова. 25 березня 2014 року, після захоплення останньої військової частини - тральщика ВМС України «Черкаси» [209], РФ повністю встановила контроль над територією Криму.

З того моменту чимало юридичних та фізичних осіб зазнали переслідувань не лише з політичних, а й з економічних причин. До того ж деякі активи було експропрійовано або створено умови, що перешкождали нормальній економічній діяльності. Окрім того, продовження економічної діяльності на території АР Крим могло б призвести до потрапляння до санкційних списків із відповідними наслідками. Через це інвестори були змушені захищати свої права. Вибір засобів для захисту інвестицій був обмежений: застосування сили (самостійно чи із залученням ПВОК) не було можливим, оскільки члени ПВОК не могли б безперешкодно потрапити на територію АР Крим через географічні особливості півострова, а застосування фізичної сили самостійно могло призвести до ув'язнення; питання відшкодування збитків шляхом компенсаційного механізму не розглядалось; послуги зі страхування об'єктів з можливістю подальшого відшкодування збитків не надавались жодною організацією. У зв'язку з цим єдиним оптимальним варіантом захисту прав іноземних інвесторів стало врегулювання спорів шляхом звернення до арбітражів.

Станом на 1 серпня 2024 року відомо про 10 інвестиційних справ, які пов'язані з порушенням прав інвесторів на території Автономної Республіки Крим, а саме:

- 1) «ТОВ «Аеропорт Бельбек» та І.В. Коломойський проти росії» ;
- 2) «ДТЕК проти росії» ;

- 3) «ТОВ «Еверест Істейт» та інші проти росії» ;
- 4) «Укрнафта та інші проти росії»;
- 5) «Лугзор та інші проти росії»;
- 6) «Нафтогаз та інші проти росії» ;
- 7) «Укренерго проти росії» ;
- 8) «Ощадбанк проти РФ» ;
- 9) «АТ КБ «ПриватБанк» проти росії»;
- 10) «Стабіль та інші проти росії».

Першим етапом розгляду справ є юрисдикційна стадія. Цікаво, що при розгляді перших справ РФ не брала участі на етапі розгляду питань стосовно юрисдикції. Можна припустити, що такі дії свідчать, про впевненість РФ, що арбітражі ухвалюють рішення про відсутність юрисдикції.

Втім, вже у справі «Лугзор та інші проти росії» [210], РФ висловила бажання брати участь в арбітражному розгляді, зокрема клопотала щодо надання їй можливості подати пояснення з питань юрисдикції, по суті спору та розміру збитків [211], аргументувавши це необхідністю у повному обсязі викласти свою позицію та забезпечити ефективний захист своїх прав. Відповідач також пояснив, що він «раніше не брав участі, оскільки питання про наявність юрисдикції не викликає сумнівів у тому, що арбітраж не володіє юрисдикцією» [212].

Втім у тих справах, у яких РФ заперечувала юрисдикцію, це було аргументовано наступним:

1.Двосторонній інвестиційний договір між Україною та РФ не є підставою для формування арбітражу.

Наприклад, у справі «ТОВ «Аеропорт Бельбек» та І.В. Коломойський проти росії» [213], РФ не призначила представників, і надіслала 2 листи (16 червня 2015 року та 1 липня 2015 року), у яких, серед іншого, зазначила про те, що ДІД між Україною та РФ не може бути підставою для формування арбітражу, а також про те, що РФ не визнає юрисдикцію міжнародного арбітражу у цій справі [214].

Найцікавішою була позиція арбітражу, який зазначив, що 2 листи, які були надіслані РФ, вважаються запереченням юрисдикції [213]. Однак, після того як

Позивачі подали позовну заяву, заперечень за цим Позовом РФ не надала, як, власне, і відповідей на питання арбітражу, коментарів, доповнень, навіть після слухань щодо юрисдикції[215].

2. Капіталовкладення було зроблено не на «території» РФ.

У справі «ДТЕК проти росії», для заперечення юрисдикції одним із аргументів, РФ використала підхід до визначення терміну «територія» у цьому спорі [216].

Основний аргумент РФ полягає в тому, що ДІД між Україною та РФ не застосовується до АР Крим через територіальний спір між РФ та Україною щодо статусу республіки. РФ стверджує, що в рамках ДІД термін «територія» обмежується «суверенною територією», і не включає географічні області, які знаходяться під ефективним контролем держави. На підтвердження такої думки, РФ наводить 4 причини:

а) звичайний смисл терміну «територія»;

РФ стверджує, що термін «територія» держави у міжнародному праві традиційно розуміється як «суверенна територія». Для підтвердження цієї думки РФ звертається статті 29 Віденської конвенції про право договорів, у якій під формулюванням «вся територія» держави мається на увазі суверенна територія[35].

Окремо РФ звертається до формулювання статті 1(4) ДІД, де використання терміну «території» передбачає зв'язок із суверенітетом[163].

Крім того, РФ стверджує, що використання прийменника «of» та особового займенника «її» вказує на суверенну приналежність, а сполучник «або» («територія російської федерації або України») виключає подвійну приналежність[216].

До того ж РФ звертає увагу на те, що економічні зони та шельф у деяких ДІД включені до покриття ДІД, втім ДІД між Україною та РФ цього не містить[216; 163].

Позивач у контраргумент вказав на широке визначення терміну «територія», яке міститься у статті 1(4) ДІД, і охоплює територію, яка знаходиться в межах

ефективного контролю держави. Додавши, що у вступній заяві росія зазначила, що «Крим є суверенною територією Росії» [216].

Арбітраж у своєму висновку підкреслив, що територія РФ включає всю територію, яка на момент передбачуваного порушення Договору перебуває під фактичним контролем РФ (у даному випадку це стосується і АР Крим). До того ж порушення відбулося у 2015 році, а контроль над територією АР Крим РФ здійснювала з 2014 року.

До того ж трибунал зазначив, що, за міжнародним правом, держави не здійснюють суверенітет над своїми «виключними економічними зонами» та «континентальним шельфом», а лише мають певні суверенні права щодо таких територій. Так як у деяких ДІД ці несуверенні території підпадають під визначення «території», доводить той факт, що зв'язок з суверенітетом не вимагається.

Крім того, трибунал у п.257 навів цікаве порівняння щодо відмінності підходів до терміну «територія» в українських та російських ДІД. Так, у більшості українських ДІД, які були укладені до 2014 року, термін «територія» використовується разом із словосполученням «під її суверенітетом», в той же час у російських ДІД використовується слово територія без жодних відсилок на суверенітет. Втім, у ДІД між Україною та РФ було використано російську практику (без відсилання до суверенітету).

б) контекст;

РФ також стверджує, що «територія» – це суверенна територія, якщо розглядати питання «території» у ширшому розумінні – у контексті інших статей ДІД, зокрема ст. 1(5) – щодо законодавчої компетенції, ст. 1(1)(d) – експлуатації ресурсів, ст. 3(2) – обмежень інвесторів, ст. 3(3) – договорів з державами, ст. 5(1) - експропріації, ст. 7(1) - податків.

в) об'єкт та ціль ДІД;

РФ стверджує, що у зв'язку зі спірним питанням щодо належності АР Крим (адже Україна вважає півострів суверенною територією України, а РФ - своєю) об'єкт та ціль ДІД не можуть функціонувати так, як треба, і тому ДІД між

Україною та РФ не може застосовуватись до території АР Крим. Це створює низку питань:

- чи була інвестиція, зроблена у Криму, на території РФ чи України;
- чи інвестор, що знаходиться на території АР Крим буде вважатись російським чи українським;
- закон, якої держави регулює інвестиції;
- державні органи в Криму за яким законодавством мають діяти (за російським чи українським).

г) добросовістність;

РФ стверджує, що необґрунтовані або абсурдні результати тлумачення несумісні з добросовісною інтерпретацією. Тлумачення, згідно з яким «територія» означає територію під ефективним контролем, призводить до абсурдних наслідків: РФ буде зобов'язана захищати інвестиції українських громадян, при цьому Україна не матиме захисту для інвестицій російських громадян у Криму. Це створює односторонні зобов'язання для росії і заперечує мету БІТ – взаємний економічний розвиток [216].

Позивач у контраргумент зазначив про широке визначення терміну «територія», яке міститься у статті 1(4) ДІД, і охоплює територію, яка знаходиться в межах ефективного контролю держави. Додавши, що у вступній заяві РФ зазначила, що «Крим є суверенною територією РФ» [216].

До того ж, цікавим у контраргументі Позивача є посилання на статтю 26 Віденської конвенції про право міжнародних договорів, де зазначається, що позиція РФ порушує вимоги добросовістності та послідовності, визнані міжнародним правом. На думку Позивача, недобросовісним є те, що росія заявляє про анексію Криму, але водночас стверджує, що її дії в Криму не підпадають під дію положень ДІД.

3. Інвестиція не відповідає часовим вимогам.

У справі «ДТЕК проти росії», одним із аргументів для заперечення юрисдикції РФ використала ствердження про те, що інвестиція була зроблена до 1992 року (початку дії ДІД), а також не є інвестиціями, у класичному розумінні

цього терміну, так як були унаслідковані від СРСР, у зв'язку з чим не підпадають під захист статті 12(1) ДІД [216].

У контраргумент, ДТЕК зазначив, що капіталовкладення було здійснено на території російської федерації (адже 18 березня 2014 року росія взяла під контроль Крим шляхом підписання «Договору про прийняття Криму до складу росії» [217]). Додатково ДТЕК заявляє, що інвестиції були «зроблені» 1995 року, коли Україна продала активи новоствореному підприємству АТ «Крименерго» як капітальний вклад. Таким чином, «Крименерго» набуло права власності на активи, що загалом відповідає вимогам статті 12 [216].

Трибунал у своєму висновку відхилив контраргумент ДТЕК стосовно того, що інвестиції були зроблені на території РФ у зв'язку з переходом фактичного контролю, але зауважив, що підтвердження, які були надані Позивачем стосовно продажу активів підприємству АТ «Крименерго», є достатніми для того, аби підтвердити той факт, що інвестиції були зроблені після початку дії ДІД.

4. Капіталовкладення не є інвестицією у розумінні статті 1(1).

У справі «ДТЕК проти росії», РФ стверджує, що активи Крименерго не можуть кваліфікуватись як «інвестиція» (як того вимагає стаття 1(1) ДІД), оскільки не була виконана вимога стосовно активних інвестицій, вимога щодо транскордонності та вимога щодо відповідності законодавству приймаючої держави. До того ж, за думкою РФ, усі ці 3 вимоги мають бути виконані одночасно при здійсненні капіталовкладення.

Трибунал у своєму висновку погодився з тим, що інвестиції мають відповідати вимогам, про які було зазначено РФ. Втім, відповідати цим трьом вимогам, інвестиції можуть не одночасно.

Вважаємо важливим, для підтвердження цієї позиції, логічний ланцюжок, який був озвучений у виступі доктора Паліашвілі:

«...після окупації було збудовано кордон між материком Кримом та Україною: був фізичний кордон з контрольними-пропускними пунктами і був віртуальний кордон. Тому що окупований Крим, наприклад, ... став рубльовою

зоною, а Україна як і раніше, є валютною зоною української гривні. Таким чином, перекази, грошові перекази, вони стали транскордонними»[216].

5. Позивач не відповідає визначенню інвестора.

У справі «ДТЕК проти росії», одним із аргументів для заперечення юрисдикції, РФ було використано твердження, що ДТЕК як Позивач не відповідає визначенню «інвестор» згідно з ДІД.

Втім, після перевірки трибунал прийшов до висновку, що Крименерго відповідає визначенню інвестора з метою статті 1(2) БІТ, оскільки на дату передбачуваного порушення ДІД Крименерго була компетентна відповідно до законодавства України інвестувати та підтримувати свої інвестиції в росії в цілому та Крим зокрема.

6. Інвестиції було отримано шляхом шахрайства та корупції.

У справі «ДТЕК проти росії», РФ стверджувала, що інвестиції були отримані Позивачем у результаті шахрайства та корупційних дій. Таку позицію РФ підкріплювала:

- тісними зв'язками бенефіціарного власника (Ріната Ахметова) з особами, які приймають політичні рішення;
- отриманням Ріната Ахметова капіталу за рахунок приватизації державної власності, сфальсифікованої на його користь.

У контраргумент ДТЕК підтвердив той факт, що бенефіціарний власник (Рінат Ахметов) дійсно домінує в енергетичному секторі України. Втім, твердження про фальсифікацію приватизації державної власності, зокрема ТОВ «Крименерго», на його користь не є таким, що відповідає дійсності. Так як Рінат Ахметов контролював більшість вугільних об'єктів України, що використовувались для виробництва електроенергії, приватизація електроенергетичних компаній могла б дати можливість повністю зосередити як виробництво, так і розподіл електроенергії в Україні в його руках[216]. До того ж, аукціон з продажу «Крименерго» був конкурентоспроможним, схваленим тодішнім урядом та проведений відповідно до чинного законодавства.

У своєму висновку трибунал підкреслив важливість відсутності корупційних та шахрайських дій стосовно інвестицій і наголосив, що має право провести розслідування *sua sponte*. Задля перевірки чесності щодо приватизації енергетичного сектору України, зокрема Енергетичної групи ДТЕК, арбітраж провів додаткове слухання (брифінг) та запросив додаткову інформацію від ДТЕК, за результатами якого висноував, що наявність «ред флегів» (наближеність бенефіціара до політичної еліти, низька ціна продажу тощо) не є причиною для ствердження про наявність корупції чи шахрайських дій. До того ж усі звинувачення не були доведені, а також відсутні будь-які політичні чи судові справи щодо цього.

Щодо розгляду справ по суті, то більшість справ стосуються порушення РФ стандарту захисту від експропріації (стаття 5 ДІД між Україною та РФ [163]).

У справі «ДТЕК проти росії», Позивач стверджував про порушення статті 5 (Експропріація) ДІД між Україною та РФ, адже РФ експропріювала активи ДТЕК Крименерго в АР Крим, шляхом адміністративних та законодавчих заходів, які були реалізовані місцевими судами та із застосуванням фізичної сили[]. Першим кроком експропріації стало рішення Державної ради Республіки Крим (яку відповідач вважає частиною Російської Федерації), яке включало всі активи ДТЕК Крименерго, які стали «власністю Республіки Крим». Того ж дня Рада міністрів Криму передала ці активи російському державному підприємству – Крименерго. Після цього відбулися фізичні захоплення офісів компанії, а також передача банківських рахунків і дебіторської заборгованості новому власнику. Водночас, за Позивачем залишилась відповідальність за непогашені борги відповідно до російського законодавства.

Позивач зазначає, що експропріація була незаконною, у відповідності до статті 5 ВІТ, оскільки:

1. Не було забезпечено швидкої, адекватної та ефективної компенсації.

Позивач зауважив, що упродовж 6 років після експропріації РФ не надала жодної компенсації, як того вимагає стаття 5 ДІД.

Натомість РФ, у контрвідповідь зауважила, що кримська влада запропонувала механізм компенсації законним власникам активів, включених до Постанови про експропріацію, а Крименерго не подало заяви у відповідний проміжок часу. Втім, згідно зі статтею 1(2)1 цього Закону (№. 345-ZRK), винятком для отримання компенсації були комунальні компанії, до яких, цілком логічно, відноситься Крименерго.

2. Відсутня законна суспільна мета.

У контрвідповідь на це РФ зазначила наступне:

першою суспільною метою, з якою було здійснено експропріацію, РФ назвала захист стабільного енергопостачання на територію АР Крим, що, на думку РФ, є відповідальністю ДТЕК Крименерго.

Однак арбітраж цей аргумент не взяв до уваги, оскільки ДТЕК Крименерго – це підприємство, що здійснює виключно розподіл електроенергії на території АР Криму, а не виробництво. До того ж ДТЕК Крименерго не має впливу на енергопостачання, яке здійснюється з материкової частини України, яке регулюється НЕК «Укренерго». Таким чином, будь-які відключення, які були на території АР Крим, були наслідком обмежень з боку «Укренерго», а не дій Позивача.

До того ж, РФ стверджувала, що бенефіціар Позивача Рінат Ахметов впливав на виробництво електроенергії та її відключення в Україні. Однак арбітраж визнав цей аргумент недоречним для обґрунтування експропріації активів Позивача задля забезпечення стабільного енергопостачання. Використання такого роду аргументів створює думку, що у такий спосіб хтось з представників РФ намагався у такий спосіб висловити міжособистісну неприязнь до бенефіціара Позивача, або проявом *ad hominem* – логічної помилки, що спрямовує увагу на особистість, а не на суть проблеми.

Другою суспільною метою РФ назвала необхідність захисту громадського порядку, зокрема для ліквідації «плям шахрайства та корупції» (так РФ називає питання стосовно кінцевого бенефіціарного власника). Іншим аспектом громадського порядку, РФ вважає дії Позивача: а) вимоги сплати споживачами

100 % авансових платежів; б) правил охоронюваних зон та правил використання земельних ділянок; в) відмови прийняти тариф, встановлений для ДТЕК Крименерго.

Можна припустити, що у майбутніх справах щодо експропріації активів інвесторів, яких буде багато з огляду на повномасштабне вторгнення, РФ буде посилатись саме на захист суспільних інтересів, для аргументації причини заходів з експропріації чи націоналізації, адже виключне визначення та смислове навантаження цього словосполучення відсутнє та не закріплене жодним юридичним документом. Тому важливими тезами арбітражу у цьому контексті є:

- суспільний інтерес слід оцінювати на момент ухвалення експропріаційного рішення, а не як виправдання заднім числом;
- попри наявність суверенного права РФ визначати, що відповідає суспільним інтересам, однак суспільні інтереси мають бути обґрунтовані переконливими доказами чи юридичними аргументам

3. Процедура не відповідала принципам належного правового процесу.

Трибунал проаналізував контраргументи, висунуті Відповідачем для обґрунтування вилучення активів Позивача та невиклати компенсації. Позивачем було виділено три ймовірні порушення належної правової процедури:

- «ДТЕК Крименерго» не отримав попереднього повідомлення про експропріацію;
- не було надано реальної можливості оскаржити законність експропріації;
- росія не вказала обґрунтованої причини для вилучення активів Позивача.

Відповідно до статті 5 ДІД, експропріація інвестицій без виплати компенсації є незаконною за своєю суттю.

4. Дії були дискримінаційними і спрямованими проти українських інвесторів.

Позивач стверджував, що дії РФ були дискримінаційними, оскільки РФ експропріювала активи Позивача через його походження, аргументувавши це тим, що «Севастопольенерго» – компанія, яка також здійснювала розподіл

електроенергії, але мала не українське походження, не зазнала експропріаційних дій з боку РФ.

В результаті арбітраж дійшов висновку, що вилучення активів Позивача є незаконною експропріацією, що є порушенням статті 5 ДІД.

У справі «Стабіль та інші проти росії», Позивачі також стверджували про порушення зі сторони РФ статті 5 ДІД між Україною та РФ у зв'язку з фізичним захопленням та пограбуванням офісної будівлі у місті Феодосія та експлуатацією автозаправних станцій військовими формуваннями у квітні 2014 року, а 3 вересня 2014 року Державна рада Республіки Крим офіційно націоналізувала ці станції. У додаток до статті 5 Позивачі також заявили про порушення статті 3 через порушення режиму найбільшого сприяння, а саме застосування дискримінаційних заходів, які «були мотивовані «політичною ворожістю по відношенню до пана Коломойського»» [218]. До того ж було заявлено про порушення статті 2, якою передбачено стандарт повного захисту та безпеки, що явно впливає із порушення статті 5.

Що стосується позиції РФ, то так як РФ не брала участі у процесі, то арбітраж взяв до уваги 2 листи, які були надіслані РФ до арбітражу. Ці листи арбітраж розтлумачив як незгоду щодо порушень.

Варто звернути увагу, що для того, аби довести той факт, що захоплення та пограбування офісу було здійснено РФ, Позивач мав довести зв'язок військових формувань (які, власне, і здійснили захоплення та пограбування) та підтримки РФ. Таке доведення було зроблено шляхом посилання на міжнародні джерела, новини, фото та відеорепортажі.

У результаті розгляду арбітраж встановив порушення статті 5, а саме експропріації активів Позивача.

У справі «ТОВ «Аеропорт Бельбек» та І.В. Коломойський проти росії», РФ не була присутньою при слуханнях, а також не брала участь взагалі[213]. Лише після того, як 4 лютого 2019 року арбітраж ухвалив Проміжне рішення щодо відповідальності РФ та всіх питань, які залишились стосовно питань юрисдикції,

РФ направила низку листів, у яких висловила готовність брати участь у цьому арбітражі, а також запит із наступним:

- «(i) дозволити Відповідачу подати письмові та усні пояснення з питання юрисдикції;
- (ii) або як альтернативу призупинити розгляд до судового рішення, ініційованого Відповідачем в Апеляційному Суді Гааги щодо скасування винесених складом арбітражу Проміжного Рішення від 24 лютого 2017 року та Часткового Рішення від 4 лютого 2019 року; та
- (iii) якщо компетенція складу арбітражу підтверджена, надати Відповідачу можливість заявити заперечення щодо вимоги по суті спору та за розміром збитків, включаючи шляхом проведення слухання для дослідження доказів» [215].

Втім, арбітраж відмовив РФ у задоволенні клопотань, за винятком клопотання про подання письмових пояснень з питання відшкодування збитків [215].

У справі «Нафтогаз та інші проти росії», позивачі заявили про порушення, зокрема, статті 5 Договору між Урядом України і Урядом Російської Федерації про заохочення та взаємний захист інвестицій (далі – ДІД), що стосується експропріації [219].

Позивачі стверджували, що у 2014 році, після фактичної анексії Автономної Республіки Крим, Російська Федерація вчинила незаконну експропріацію їхніх інвестицій без виплати справедливої компенсації. До експропрійованих активів належали, зокрема, газові родовища на шельфі Чорного моря, інфраструктура з видобутку, транспортування й обробки газу, об'єкти нерухомості, обладнання та інші активи, що належали українським компаніям групи «Нафтогаз». Позивачі вказували, що такі дії суперечать положенням статті 5 ДІД, яка забороняє експропріацію, за винятком випадків, коли вона здійснюється в громадських цілях, на недискримінаційній основі, відповідно до закону та з виплатою своєчасної, адекватної та ефективної компенсації. Оскільки жодна з цих умов дотримана не була, експропріація мала бути визнана незаконною.

РФ відмовилась брати участь у розгляді справи по суті, обмежившись поданням письмових заперечень проти юрисдикції Трибуналу. Аргументуючи свою позицію, росія, зокрема, заперечувала, що інвестиції в Криму могли перебувати під захистом ДІД, оскільки розглядала Крим як частину своєї території після 2014 року.

Арбітражний трибунал, зваживши на надані докази й правову аргументацію, дійшов висновку, що росія дійсно вчинила експропріацію активів Позивачів із порушенням статті 5 ДІД. Експропріація не була ані законною, ані компенсованою, що дозволило кваліфікувати її як порушення міжнародно-правових зобов'язань Російської Федерації за цим договором.

У справі «Ощадбанк проти росії», Позивач також стверджував про порушення статті 5 Договору про заохочення та взаємний захист інвестицій між Україною та РФ. Позивач зазначав, що Російська Федерація впровадила низку законодавчих актів – зокрема, закони № 37-ФЗ, № 39-ФЗ та наказ Центрального банку РФ OD-561, – які призвели до примусового припинення діяльності кримського відділення Ощадбанку [220]. Унаслідок цього були вилучені активи банку (депозити, кредитний портфель, нерухомість, обладнання, банкомати, транспортні засоби) на користь новоствореного фонду захисту вкладників, без будь-якої компенсації, що, на думку Позивача, становило пряму експропріацію.

Російська сторона у відповідь наполягала на тому, що дії здійснювалися в межах правового поля та нібито мали на меті захист прав вкладників і забезпечення стабільності банківського сектору Криму. Вона також заперечувала, що мала зобов'язання перед українськими інвесторами згідно з ДІД після анексії півострова.

Арбітражний трибунал дійшов висновку, що у цій справі дійсно відбулася незаконна експропріація, що порушує статтю 5(1) ВІТ. Було встановлено, що жодна з чотирьох умов законної експропріації – публічна мета, належна правова процедура, недискримінаційний характер, виплата своєчасної і повної компенсації – не була дотримана.

У справі «АТ КБ «ПриватБанк» проти росії», Позивачі також стверджували, що Російська Федерація порушила статтю 5 ДІД. Позивачі наголошували, що РФ здійснила пряму експропріацію майна ПриватБанку в Криму, включаючи банківські приміщення, банкомати, офісне обладнання, транспорт, кредитний портфель та депозити [221]. Ці дії були проведені без будь-якої компенсації, а також без надання банку можливості оскаржити такі заходи в ефективному правовому порядку

Російська сторона заявила, що обмеження були частиною легітимної реорганізації банківської системи півострова, викликані «державною необхідністю», і застосовувалися недискримінаційно до всіх іноземних банківських установ.

Арбітражний трибунал у Partial Award від 4 лютого 2019 року дійшов висновку, що обмеження діяльності ПриватБанку та примусове вилучення його активів становить пряму експропріацію, яка суперечить статті 5 ДІД. Трибунал визнав, що РФ не довела наявності легітимної публічної мети, не забезпечила належного процесу, а також не надала жодної компенсації, що свідчить про явне порушення інвестиційного договору.

У відповідності до інформації з прес-релізів справи «Лугзор та інші проти росії» [222], можна говорити про те, що Позивачі ініціювали арбітраж, стверджуючи про порушення статті 5 (Експропріація) ДІД між Україною та РФ, шляхом вжиття заходів, які обмежували права Позивача на розташовані в Криму об'єкти нерухомості та зрештою призвели до експропріації цих об'єктів [222].

У справі «Укрнафта та інші проти росії» [223], трибуналом також було встановлено порушення статті 5, у зв'язку з експропріацією РФ активів «Укрнафта», зокрема 16 автозаправних станцій, що розташовувались на території АР Крим. Цікавими видаються дії РФ, адже вона не була присутньою на слуханні і жодним чином не брала участь, втім після винесення рішення намагалась оскаржити рішення арбітражу в Федеральному суді Швейцарії [223].

У справі «ТОВ «Еверест Істейт» та інші проти росії» Позивач також стверджував про порушення статті 5, у зв'язку з експропріацією об'єктів

нерухомості на території АР Крим, що, власне, і підтвердив Трибунал у своєму рішенні [224].

У справі «Укренерго проти росії», Позивач також стверджує про порушення статті 5, у зв'язку з експропріацією нафтогазових активів, про що зазначено у прес-релізі юридичної компанії [224], яка представляє інтереси Позивача. Варто також зазначити, що станом на 1 листопада 2024 року ця справа все ще перебуває у процесі розгляду. 5 серпня 2024 року було винесено рішення щодо наявності юрисдикції арбітражу [225], втім рішення не було опубліковано у вільному доступі.

Іншим предметом справ є порушення РФ **стандарту повного захисту та безпеки (стаття 2 ДІД між Україною та РФ [163])**.

У справі «ДТЕК проти росії», позивач стверджував, що РФ не забезпечила «повний і безумовний правовий захист» інвестицій, адже активи ДТЕК Крименерго було вилучено, обмежено доступ до інфраструктури, а також фактично зловмисно анулювали права власності, що впливає з порушення РФ статті 5 [216]. Для обґрунтування своїх позовних вимог позивач наводив конкретні дії, вчинені органами РФ, зокрема видання нормативно-правових актів, які закріплювали передачу активів у державну власність, здійснення фізичного вилучення майна, а також ухвалення адміністративних рішень, спрямованих на недопущення інвестора до інфраструктури. Позивач підкреслював, що такі дії не лише порушують базові стандарти міжнародного інвестиційного права, але й прямо суперечать зобов'язанням РФ згідно з угодою про взаємний захист інвестицій.

У свою чергу, РФ стверджувала, що її дії були спрямовані на забезпечення правопорядку, захист населення та інтересів безпеки. Крім того, РФ намагалася виправдати свої дії, апелюючи до нібито наявності корупційних ризиків з боку українського інвестора, що, на її думку, могло виправдати втручання у майнові права.

Однак у рішенні арбітражного трибуналу був здійснений висновок, що РФ порушила свої міжнародно-правові зобов'язання, зокрема стандарт повного

захисту та безпеки. Арбітри визнали, що відсутність належного правового захисту становить порушення статті 2 ДІД. Таким чином, дії РФ було класифіковано як відмову в наданні належного захисту інвестору.

У справі «Ощадбанк проти росії», окрім порушення статті 5 (експропріація), позивач також заявляв про порушення статті 2 ДІД [220]. На думку Позивача, РФ не забезпечила «повного і безумовного захисту» інвестицій, як того вимагає стаття 2: активи банку були вилучені, діяльність установи заблокована, а будь-який доступ до ефективних юридичних засобів захисту та судового оскарження був повністю відсутній. Крім того, права власності не були визнані або захищені на рівні, сумісному з міжнародними стандартами.

Російська сторона, в свою чергу, стверджувала, що вжиті заходи були наслідком загальних змін у правовому режимі Криму та нібито мали загальний характер і не були спрямовані конкретно проти українських суб'єктів. Також РФ апелювала до своєї юрисдикції та обґрунтовувала правомірність своїх дій необхідністю «забезпечення економічної стабільності регіону».

Трибунал дійшов висновку, що дії росії, спрямовані на вилучення активів Ощадбанку без адекватного процесуального механізму та правового захисту, демонструють очевидну відсутність правової безпеки та повного захисту, передбачених статтею 2. У цьому контексті було встановлено, що РФ порушила статтю 2, допустивши ситуацію, в якій інвестор фактично був позбавлений не лише інвестицій, а й базових гарантій їх захисту.

У справі «Стабіл та інші проти росії» Позивачі, окрім заяв про порушення статті 5 щодо незаконної експропріації, також посилалися на порушення статті 2 Угоди між Кабінетом Міністрів України та Урядом Російської Федерації про заохочення та взаємний захист інвестицій, яка закріплює стандарт повного захисту та безпеки [218]. Зокрема, інвестори стверджували, що держава не лише не забезпечила належного захисту їхніх активів на території Автономної Республіки Крим, але й сама ініціювала або сприяла їхньому вилученню, що унеможливило здійснення будь-якого ефективного контролю з боку інвесторів. Фактичне захоплення активів, блокування доступу до майна,

реєстраційних даних, рахунків та іншої інфраструктури, за твердженням Позивачів, не лише порушило гарантії щодо захисту інвестицій від експропріації, але й свідчило про повну відсутність будь-яких заходів з боку РФ для запобігання чи пом'якшення негативних наслідків. У такий спосіб, на думку заявників, було порушено зобов'язання держави гарантувати «повний і безумовний правовий захист та фізичну безпеку» інвестицій, що прямо суперечить статті 2.

Таким чином, позовні вимоги, заявлені за статтею 2, логічно впливали з ширшого контексту порушення статті 5, а саме – з комплексного характеру незаконного втручання у майнові права інвестора без надання жодного правового або фізичного захисту.

У справі «Лугзор та інші проти росії» позивачі також посилались на порушення статті 2 Угоди, аргументуючи, що вжиті РФ заходи суттєво обмежили їхні права на нерухомість, розташовану в Криму, і зрештою призвели до фактичної експропріації цих об'єктів без належної компенсації та правового захисту [222].

Зі свого боку, російська сторона заперечувала проти претензій, посилаючись на внутрішнє законодавство, а також на те, що вжиті дії нібито здійснювалися у межах правового поля з метою підтримки публічного порядку та безпеки на території, яку росія вважає своєю.

У результаті трибунал дійшов висновку, що РФ порушила свої зобов'язання за статтею 2, оскільки вжиті заходи не відповідали міжнародним стандартам захисту інвестицій, призвели до обмеження прав інвесторів, а відсутність адекватного правового захисту й компенсації є очевидним порушенням зобов'язань РФ.

У справі «АТ КБ «ПриватБанк» проти росії» (PCA Case No. 2015-21), Позивачі стверджували порушення статті 2 ДІД [221]. Зокрема, Позивачі аргументували, що РФ вжила низку законодавчих та адміністративних заходів, які фактично позбавили їх можливості користуватися та розпоряджатися своїми інвестиціями. Йшлося про відкликання банківських ліцензій, блокування рахунків, перешкоджання діяльності на півострові та позбавлення доступу до правових механізмів захисту через відмову в юрисдикції судів.

Російська сторона, у свою чергу, стверджувала, що дії були зумовлені внутрішнім законодавством та мали на меті забезпечення фінансової стабільності Криму після 2014 року. Вона також заперечувала наявність юрисдикції арбітражу, посилаючись на політичний характер спору та статус Криму.

Арбітражний трибунал встановив, що дії РФ не забезпечили інвесторам належного рівня захисту та безпеки, як це передбачено статтею 2 ДІД. Трибунал підкреслив, що відсутність процесуальних гарантій, довільність та вибірковість дій російської влади свідчать про систематичне порушення зобов'язань щодо захисту інвестицій, що й становить пряме порушення стандарту повного захисту та безпеки.

До того ж предметом справ є порушення РФ стандарту справедливого та рівноправного режиму (стаття 3 ДІД між Україною та РФ[163]).

У справі «ДТЕК проти Росії» Позивачі додатково висунули вимогу щодо порушення стандарту справедливого та рівноправного режиму, що передбачає, серед іншого, недискримінаційний підхід до інвесторів незалежно від їх національного походження [216]. Аргументація Позивача ґрунтувалася на твердженні про те, що дії РФ мали вибірковий характер: українська компанія ДТЕК Крименерго зазнала експропріаційних заходів, тоді як аналогічні активи, що перебували у власності російських або афілійованих з РФ компаній, залишилися недоторканими. Таким чином, за твердженням Позивача, було застосовано подвійні стандарти, які призвели до дискримінації на основі національного походження інвестора.

Російська сторона, у свою чергу, наполягала на тому, що дії держави мали універсальний, «нейтральний» характер і не були спрямовані проти українського інвестора як такого. На її думку, експропріаційні заходи здійснювались відповідно до внутрішнього законодавства і виключно з міркувань публічного інтересу, без жодного наміру дискримінації.

Проте арбітражний трибунал дійшов протилежного висновку. У результаті детального аналізу було встановлено, що РФ не дотрималася принципу рівності у поводженні з інвесторами. Зокрема, арбітри вказали на відсутність чіткої та

прозорої процедури вилучення майна, нерівні можливості для захисту прав та оскарження адміністративних рішень, а також на відсутність об'єктивних критеріїв, які б виправдовували різне ставлення до українських і російських інвесторів. Такі обставини були визнані порушенням не лише принципу недискримінації, але й більш загального стандарту справедливого і рівноправного режиму.

У справі «Стабіл та інші проти росії» Позивачі, окрім посилання на порушення статті 5, також заявили про порушення статті 3. Зокрема, Позивачі аргументували, що внаслідок політично вмотивованих дій, спрямованих персонально проти одного з бенефіціарів – Ігоря Коломойського, – до їхніх інвестицій були застосовані дискримінаційні заходи, що порушували принцип рівного ставлення до інвесторів. Позивачі вказували, що інші іноземні інвестори, які діяли в аналогічних умовах, не зазнали подібного втручання з боку держави, зокрема, їхнє майно не підлягало вилученню або адміністративному тиску. Таким чином, російська влада, за твердженням Позивачів, цілеспрямовано застосувала до них менш сприятливий режим на підставі політичних мотивів, що порушує принцип недискримінації, закладений у статті 3.

У справі «Лугзор та інші проти росії» [222], Позивачі ініціювали арбітражне провадження, стверджуючи про порушення РФ своїх міжнародних зобов'язань, зокрема, статті 3. Позивачі стверджували, що після окупації Криму РФ запровадила дискримінаційні заходи, які істотно обмежили їхні права власності на об'єкти нерухомості, розташовані на півострові. Зокрема, обмеження полягали у позбавленні доступу до об'єктів, блокуванні реєстраційних дій, забороні на користування майном та перереєстрації прав власності на користь третіх осіб, що зрештою призвело до фактичної експропріації. Таким чином, Позивачі обґрунтовано вказували на те, що російські заходи носили дискримінаційний характер, порушували принцип рівного ставлення до інвесторів і свідчили про відмову у наданні стандартів національного режиму та режиму найбільшого сприяння, як це передбачено статтею 3 відповідної двосторонньої інвестиційної угоди.

Російська сторона, у свою чергу, намагалася обґрунтувати свої дії внутрішніми правовими механізмами, стверджуючи, що всі заходи здійснювалися відповідно до законодавства та не мали дискримінаційного характеру.

У результаті арбітражний трибунал дійшов висновку, що Російська Федерація порушила свої зобов'язання за міжнародним правом, зокрема щодо забезпечення режиму найбільшого сприяння та національного режиму. Трибунал визнав, що обмеження доступу до об'єктів, відсутність ефективного правового захисту, а також упереджене регуляторне ставлення до українських інвесторів свідчать про дискримінацію за ознакою національного походження інвестора. Такі дії були визнані несумісними з принципами справедливого та рівноправного режиму й призвели до фактичної експропріації інвестицій, що порушує також і статтю 5 Угоди [222].

У справі «Нафтогаз та інші проти росії», окрім порушення статті 5 ДІД, Позивачі також заявили про порушення статті 3 ДІД, яка встановлює стандарт справедливого і рівноправного режиму [219]. У своїй аргументації Позивачі стверджували, що дії РФ після анексії Криму, зокрема, систематичне позбавлення їх контролю над активами, вилучення майна, перереєстрація підприємств у російській юрисдикції та передача їх у власність державних компаній РФ, становлять очевидне порушення зобов'язання щодо забезпечення справедливого та рівноправного поводження з інвесторами. Вони зазначали, що такі дії були свавільними, дискримінаційними та позбавленими правової визначеності, що суттєво підривало легітимні очікування інвесторів, які вкладали кошти відповідно до українського законодавства та двостороннього інвестиційного договору.

Позивачі також вказували, що російська держава не лише не забезпечила належного захисту їх інвестицій, а й прямо сприяла їх захопленню через дії підконтрольних компаній і органів окупаційної адміністрації. Таким чином, на думку Позивачів, дії Росії суперечили не лише принципу справедливого та рівноправного поводження, а й режиму найбільшого сприяння, оскільки інвестори з інших держав не піддавались подібному свавільному втручанням.

РФ, як і у випадку із статтею 5 ДІД, не брала участі у провадженні по суті, однак у своїх попередніх запереченнях проти юрисдикції стверджувала, що положення статті 3 не були порушені, оскільки російська юрисдикція на території Криму, з її точки зору, була легітимною.

Арбітражний трибунал, проаналізувавши факти справи та норми міжнародного інвестиційного права, дійшов висновку, що дії РФ були несумісні зі стандартом справедливого та рівноправного поводження. Трибунал відзначив, що інвестори зазнали суттєвих втрат через дії, які були позбавлені прозорості, правової визначеності й передбачуваності. Такі обставини свідчили про порушення статті 3 ДІД.

У справі «Ощадбанк проти росії» позивач, ПАТ «Державний ощадний банк України», окрім порушення статті 5 (експропріація) та статті 2 (захист і заохочення інвестицій) ДІД, також заявив про порушення статті 3. Позивач аргументував, що РФ створила законодавчу та адміністративну базу, яка була спеціально спрямована проти українського банку після анексії Криму [220]. Зокрема, російська влада ухвалила правові акти, які призвели до втрати активів, закриття відділень, блокування рахунків, а також виключення Ощадбанку з ринку фінансових послуг Криму, що, на думку позивача, свідчило про системну дискримінацію, позбавлену елементів прозорості, передбачуваності та процедурної справедливості.

Російська сторона, у свою чергу, заперечувала наявність дискримінації, стверджуючи, що застосовані заходи були частиною загального правового регулювання після «інтеграції» Криму та стосувалися усіх іноземних банківських установ, а не лише українських.

У результаті арбітраж дійшов висновку, що РФ порушила зобов'язання за статтею 3 ДІД, оскільки її дії мали вибірковий та дискримінаційний характер, були здійснені без належної правової процедури, не відповідали стандартам справедливого і рівноправного режиму та порушували легітимні очікування інвестора.

У справі «АТ КБ «ПриватБанк» проти Російської Федерації», Позивачі заявили також і про порушення статті 3 ДІД. Позивачі стверджували, що дії РФ були дискримінаційними, свавільними і непрозорими, без дотримання законних процедур, що суперечить принципам передбачуваності, легітимних очікувань інвестора та правової визначеності [221].

Російська сторона, у свою чергу, заперечувала наявність порушень, стверджуючи, що всі обмеження щодо діяльності ПриватБанку були здійснені в межах законодавства РФ та були спрямовані на захист економічної стабільності та фінансової системи Криму після його анексії. Вона також наголошувала, що заходи стосувалися всіх банків, а не лише українських.

Трибунал дійшов висновку, що дії РФ не відповідали стандарту справедливого і рівноправного режиму, оскільки обмеження щодо ПриватБанку застосовувалися без чітко визначених, об'єктивних, прозорих та недискримінаційних критеріїв. Було встановлено, що Російська Федерація не забезпечила інвестору стабільного та передбачуваного правового середовища, що є порушенням статті 3 ВІТ.

Таким чином, наявна арбітражна практика щодо кримських справ може слугувати прикладом для використання її іноземними інвесторами, чие капіталовкладення зазнало втрат у зв'язку з агресією РФ проти України.

4.3. Специфіка захисту інвестицій на території Донецької та Луганської областей

Навесні 2014 року, після серії проросійських мітингів, відомих як «російська весна», на території Донецької та Луганської областей розпочалися події, що призвели до окупації частин території цих двох областей [226].

7 квітня учасники зборів у Донецькій ОДА (які склались переважно з бойовиків та місцевих колаборантів) проголосили створення так званої «Донецької народної республіки» [227]. Уже 12 квітня російські загони, керовані офіцерами спецслужб РФ, захопили українські міста Слов'янськ, Краматорськ і

Дружківку. Використовуючи захоплену зброю, російські диверсанти озброїли місцевих колаборантів і залучили їх до своїх лав. У результаті неспротиву або навіть співпраці місцевих силових структур російські сили швидко встановили контроль над іншими містами Донеччини та Луганщини.

13 квітня 2014 року у відповідь на ці дії виконувач обов'язків президента України Олександр Турчинов оголосив про початок Антитерористичної операції.

11 травня 2014 року проросійські сили організували нелегітимні референдуми на частині окупованих територій, намагаючись повторити «кримський сценарій» [228]. Враховуючи те, що кількість захоплених територій змінювалась, то 2 листопада були проведені додаткові фейкові вибори задля легітимізації влади у новозахоплених населених пунктах. Втім, на відміну від кримського сценарію, визнання «ДНР» та «ЛНР» зі сторони РФ було зроблено 21 лютого 2022 року [229].

Захист прав інвесторів на тимчасово окупованих територіях Донецької та Луганської областей є складним і малодослідженим питанням інвестиційного права. Основна складність полягає у відсутності визнання РФ своєї ефективної військової присутності на цих територіях у період з 2014 до 2022 року. Це створювало серйозні перешкоди для ініціювання арбітражних проваджень інвесторами, за аналогією до кримських справ, оскільки складно було довести саме державну відповідальність РФ, а не дії так званих «невстановлених збройних формувань».

Прецедентом, який кардинально змінив підхід до кваліфікації ситуації на сході України, стало рішення Європейського суду з прав людини від 25 січня 2023 року (справа *Ukraine and the Netherlands v. Russia*) [206]. У ньому було чітко визнано, що вже з 11 травня 2014 року Російська Федерація здійснювала ефективний контроль над окремими районами Донецької та Луганської областей. Таким чином, усі події, що відбувалися після цієї дати на відповідних територіях, є сферою відповідальності РФ у міжнародно-правовому сенсі, що відкриває можливості для інвесторів звертатися до міжнародного арбітражу.

Враховуючи це, іноземні інвестори, чії капіталовкладення постраждали внаслідок бойових дій та/чи окупації можуть почати врегульовувати спори шляхом засобів ад'юдикації. Важливим питанням у цьому контексті буде строк позовної давності. Оскільки міжнародне право прямо не визначає цих строків, для подачі претензії буде застосовуватись принцип розумного (справедливого) терміну. До того ж жоден ДІД за участі України та Договір до Енергетичної Хартії не містить обмежень щодо терміну позовної давності.

З огляду на зазначене, іноземні інвестори, чії активи були зруйновані, експропрійовані або стали непридатними до використання внаслідок збройного конфлікту та окупації, можуть ініціювати арбітражне вирішення спорів на основі відповідних інвестиційних договорів, у тому числі Енергетичної хартії.

Окремої уваги заслуговує питання позовної давності. Міжнародне інвестиційне право не містить уніфікованого строку давності, і в більшості випадків застосовується принцип «розумного строку» (reasonable time), залежно від обставин конкретної справи. Зокрема, ані двосторонні інвестиційні договори України, ані Договір до Енергетичної Хартії не містять чітко встановлених обмежень щодо терміну подачі претензій. Це створює гнучкість для інвесторів, однак не виключає процесуальних заперечень з боку держави-відповідача. Можна передбачити, що у разі подання позову до міжнародного арбітражу щодо порушень, які мали місце між травнем 2014 року та лютим 2022 року, росія, ймовірно, буде заперечувати юрисдикцію арбітражу, посилаючись, зокрема, на вплив трирічного строку позовної давності, встановленого статтею 257 Цивільного кодексу України. Аргументація базуватиметься на тому, що, відповідно до норм міжнародного гуманітарного права, на окупованій території зберігається дія національного (українського) законодавства, включно з нормами про строк позовної давності. Проте така позиція має вразливі місця. Зокрема, рішення ЄСПЛ 2023 року дозволяє інвесторам аргументовано доводити, що саме РФ є відповідальною державою, а стандарт розумного строку має оцінюватися з урахуванням тривалого заперечення юрисдикції РФ та складної безпекової

ситуації на окупованих територіях, що фактично унеможливило подання позову раніше.

Станом на 1 листопада 2024 року, єдиною справою, яка стосується захисту прав іноземних інвесторів, у контексті окупації територій Донецької та Луганської областей є «Систем кепітал менеджмент та Рінат Ахметов проти росії» [230]. Дана справа була подана до арбітражу у 2023 році, можемо припустити якраз після рішення ЄСПЛ. Причиною позову, згідно з інформацією UN trade [231], є порушення у декількох сферах економічної діяльності: виробництво основних металів, спортивні заходи; розваги та відпочинкові заходи; діяльність у сфері нерухомості.

Даний позов може стосуватись декількох активів бенефіціарного власника - Ріната Ахметова, зокрема, руйнування металургійного заводу «Азовсталь» у місті Маріуполь, неможливість отримання прибутку та пошкодження стадіону «Донбас-арени», а також інших активів, які належать SCM Group.

Ця справа є критично важливою з огляду на те, що вона формує перший прецедент у сфері інвестиційного захисту щодо Донбасу, аналогічний до «кримських справ».

На відміну від деяких інших конфліктів, іноземні інвестори в Україні не мали доступу до страхових механізмів від політичних і воєнних ризиків, таких як БАГІ чи національні програми страхування протягом 2014-2023 років. Крім того, окремий компенсаційний механізм для втрат, спричинених окупацією частин Донецької та Луганської областей протягом 2014-2022 років, не був створений ні на рівні держави, ні міжнародної спільноти.

Що стосується права на самооборону, то слід зауважити, що застосування таких заходів є обмеженим у цивільних осіб та компаній, і на початку конфлікту (березень–травень 2014 року) інвестори, ймовірно, і могли власними силами протистояти так званим зеленим чоловічкам, втім імовірність того, що на інвестиційних об'єктах була зброя, людські ресурси для такого стримання є малоімовірним.

На території Донецької та Луганської областей у 2014 році інвестори фактично не мали жодних юридично легітимних або практичних засобів для захисту своїх активів від збройних нападів або експропріації. Їхня діяльність здійснювалася в межах чинного українського правового поля і застосування фізичного захисту – зокрема, через наймання охорони або створення збройних підрозділів – могло розцінюватися як перевищення повноважень або навіть як незаконна діяльність.

Отже, встановлення ефективного контролю Російської Федерації над частиною територій Донецької та Луганської областей у 2014 році створило нову правову реальність для захисту іноземних інвестицій. Ключовим у цьому аспекті є рішення ЄСПЛ від 2023 року [207], яке визнає відповідальність РФ з 11 травня 2014 року за події, які мали місце на території вищезазначених регіонів. Тим самим відкрило інвесторам шлях до арбітражного вирішення спорів. Першою справою, яка стосується порушення прав інвесторів на території Донецької області, стала SCM Group та Рінат Ахметов проти Росії, але Трибунал ще не виніс по ній рішення.

4.4 Специфіка захисту інвестицій під час та після повномасштабного вторгнення РФ

24 лютого 2022 року РФ розпочала повномасштабне вторгнення на територію України. Спочатку російські війська завдали масованих авіаударів із застосуванням крилатих ракет, спрямованих на військові об'єкти та критичну інфраструктуру [232]. Після цього розпочалося наземне вторгнення з кількох напрямків: на півночі – з території Білорусі, на сході – з уже окупованих частин Донецької та Луганської областей, на півдні – з АР Крим та з північно-східного напрямку – зі сторони Белгородської, Курської та Брянської областей. Станом на 1 листопада 2024 року під тимчасовою незаконною військовою окупацією знаходяться частина Запорізької, Херсонської, Харківської та частини Донецької та Луганської областей [232]. Статус територій, що окуповані російськими

військами після 24 лютого 2022 року, є більш зрозумілим, на відміну від Донецької та Луганської областей у період з 2014 по 2022 рік. Це зумовлено тим, що дії РФ відкрито спрямовані на анексію цих територій за аналогією з Кримом. У підтвердження цього варто згадати виступ Президента РФ 21 вересня 2022 року, у якому він зазначив, що допоможе провести псевдореферендуми на територіях Херсонської та Запорізької областей, на Луганщині та Донеччині. Він також додав, що РФ підтримає будь-які рішення, що будуть прийняті на таких псевдореферендумах. Предметом проведення таких псевдореферендумів є приєднання територій України до РФ за кримським сценарієм, що є порушенням норм міжнародного права та спробою узаконити військову агресію через маніпулятивні процедури.

Зважаючи на те, що для повномасштабного вторгнення Російська Федерація застосовує регулярну армію (включаючи не лише власні сили, а й, за повідомленнями, підрозділи з інших країн, таких як Північна Корея), авіацію, керовані авіаційні бомби, важку артилерію, реактивні системи залпового вогню та інші системи, додатково РФ систематично порушує міжнародні засоби та способи ведення війни, використовуючи касетні боєприпаси та інші заборонені види озброєнь, часто не проводиться розрізнення між військовими та невійськовими об'єктами, що призводить до масових руйнувань цивільної інфраструктури, загибелі мирного населення та значних гуманітарних втрат, питання захисту інвестицій є складним питанням.

Повномасштабне вторгнення Російської Федерації в Україну у 2022 році докорінно змінило правові, політичні та економічні передумови захисту інвестицій як на національному, так і міжнародному рівнях. До цього моменту інвестори діяли в умовах відносної юридичної передбачуваності, базуючи свої рішення на наявних двосторонніх інвестиційних угодах та практиці міжнародного інвестиційного арбітражу. Втім, з визнанням збройного конфлікту міжнародною спільнотою як міжнародного збройного конфлікту, акценти правового захисту інвестицій значно змістилися.

Після офіційного визнання конфлікту міжнародним, міжнародні інституції, зокрема ЄС та ООН, почали розглядати збройні дії як такі, що відкривають шлях для спеціального захисту інвесторів у зонах бойових дій або окупованих територіях.

Зміна статусу конфлікту також актуалізувала інструменти захисту інвестицій через міжнародні органи. В умовах, коли території були тимчасово окуповані, а правовий режим був не визначений, багато арбітражних юрисдикцій стали більш гнучко інтерпретувати поняття «території приймаючої держави» з урахуванням фактичного контролю.

Застосування таких форм захисту, як самооборона чи залучення ПВОК, на територіях, наближених до лінії фронту, є практично неможливим. Це зумовлено тим, що населені пункти в зоні дії систем залпового вогню, таких як «Град», зазвичай зазнають масштабних руйнувань, що зводить нанівець можливість ефективного захисту. Єдиним теоретично можливим способом у таких умовах могло б стати залучення іноземних ПВОК, оснащених авіацією, однак це породжує питання економічної доцільності. Втім, використання самооборони чи залучення ПВОК може бути доцільним для інвестиційних об'єктів, які знаходяться на територіях, де не ведуться активні бойові дії, але які вразливі до проникнення диверсійно-розвідувальних груп, дронів атак чи актів саботажу (наприклад, Полтавська, Чернігівська, Сумська області), залучення професійних охоронних структур для захисту периметра та критичних вузлів може бути виправданим і доцільним.

Що стосується засобів ад'юдикації, то станом на 1 листопада 2024 року відсутня інформація про справи, порушені у зв'язку з порушенням прав інвесторів під час повномасштабного вторгнення. Це може бути зумовлено сподіванням інвесторів отримати відшкодування в рамках компенсаційного механізму, який передбачає фінансування без необхідності тривалих арбітражних процесів.

Втім, враховуючи аналіз рішень арбітражів у кримських справах, можна припустити, що у випадку експропріації активів інвестора, що, ймовірно, є найпоширенішою підставою для ініціювання інвестиційного арбітражу в умовах

збройного конфлікту, найбільш оптимальним варіантом правового захисту є подання претензій не лише за статтею 5, яка прямо стосується заборони незаконної експропріації, але й за іншими положеннями угод про захист інвестицій. Зокрема, варто звертати увагу на статтю 2, яка передбачає обов'язок держави забезпечувати інвесторам повний захист і безпеку. Цей стандарт, хоча традиційно тлумачився як такий, що стосується фізичної безпеки інвестицій, у практиці останніх років – зокрема, в умовах збройного конфлікту – почав набувати ширшого значення, включаючи правову й адміністративну безпеку. Отже, навіть якщо дії держави не становлять формальної експропріації, але створюють ситуацію, в якій інвестиція втрачає свою вартість або функціональність через відсутність ефективного захисту, можливо посилатися на порушення статті 2.

Крім того, якщо обставини свідчать про те, що дії держави мали вибірковий або дискримінаційний характер – наприклад, були спрямовані лише проти інвесторів певної національності, галузі або політичної позиції – доцільно також включити вимоги за статтею 3, яка передбачає стандарт справедливого та рівноправного режиму. У кримських справах, як показує арбітражна практика, посилення на сукупність положень угод, зокрема – про захист від експропріації, повний захист та безпеку, а також стандарт справедливого та рівноправного режиму – дозволяє створити комплексну аргументацію, яка може підвищити шанси інвестора на вигреш у спорі. Такий підхід також враховує ризики кваліфікації дій держави не як прямої експропріації, а як непрямого або поступового позбавлення інвестора його прав, що часто трапляється в контексті зміни фактичного контролю над територією

Такий підхід обґрунтовується тим, що експропріація може здійснюватися опосередковано або із залученням третіх осіб, чий зв'язок із державою-агресором може бути доведено. Комплексне посилення на декілька порушених норм дозволить ширше охопити всі можливі аспекти порушення прав інвестора та підвищити шанси на позитивне рішення у міжнародному арбітражі.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 4

У ході наукового дослідження, проведеного в межах Розділу 4, здійснено ґрунтовний аналіз особливостей захисту прав інвесторів у зв'язку зі збройною агресією РФ проти України. Для забезпечення більш глибокого розуміння проблеми захист інвестицій було структуровано за трьома етапами, що відповідають ключовим періодам конфлікту:

А. Анексія Автономної Республіки Крим у 2014 році.

Справи, пов'язані з анексією Автономної Республіки Крим, є першими прикладами того, як двосторонні інвестиційні договори можуть застосовуватись у контексті міжнародного збройного конфлікту. Вони висвітлюють складні виклики, з якими стикаються інвестори в умовах порушення територіальної цілісності держави, коли інвестиції опиняються на окупованій території, під контролем держави, яка не є договірною стороною відповідного двостороннього інвестиційного договору. Разом із тим, ці справи підтверджують здатність міжнародного інвестиційного права адаптуватися до ситуацій, які виходять за межі звичайного економічного регулювання, та забезпечувати певний рівень правової визначеності та захисту інвесторів навіть у контексті міжнародного збройного конфлікту.

Арбітражі, розглядаючи позови проти Російської Федерації щодо порушень прав інвесторів на території Автономної Республіки Крим, у частині визначення юрисдикції виробили низку ключових підходів. Варто зауважити, що РФ послідовно та всебічно оскаржувала юрисдикцію трибуналів, використовуючи різні аргументи – як формально-правового, так і політичного характеру.

Зокрема, значна увага приділялася тлумаченню поняття «територія» у межах двостороннього інвестиційного договору. Арбітражі дійшли висновку, що територія, яка перебуває під ефективним контролем держави-відповідача, навіть за відсутності міжнародно визнаного суверенітету, може підпадати під дію ДІД. Такий підхід ґрунтується на функціональному, а не формальному розумінні

юрисдикції, і виступає засобом подолання прогалин, що виникають унаслідок збройної окупації.

Крім того, арбітражі підтвердили, що відсутність участі держави-відповідача у провадженні не звільняє її від відповідальності, якщо трибунал має належні підстави для встановлення юрисдикції.

Було також підтверджено, що ДІД між Україною та РФ є правовою підставою для формування арбітражу у справах про порушення прав інвесторів, активи яких опинилися під фактичним контролем РФ у зв'язку з незаконною окупацією Криму.

Щодо елементів *ratione temporis* та *ratione personae*, арбітражі вказали, що інвестиції, здійснені до моменту окупації, відповідають часовим вимогам.

Окремі заперечення РФ стосувались статусу позивачів, зокрема того, що вони нібито не підпадають під визначення «інвестора» згідно зі статтею 1(2) ДІД. Водночас у ряді справ трибунали встановлювали, що позивачі мають відповідний юридичний статус, а їхні капіталовкладення є «інвестиціями» у розумінні статті 1(1) ДІД.

Арбітражі також аналізували обставини набуття інвестицій, підтверджуючи, що інвестиції не були отримані шляхом шахрайства, корупції чи зловживань. Це стало додатковим аргументом на користь визнання юрисдикції та допустимості позовів.

Говорячи по розгляду по суті, то більшість арбітражних трибуналів дійшли висновку про порушення Росією стандарту захисту від експропріації, оскільки активи інвесторів були вилучені без справедливої компенсації, з порушенням належної процедури, і часто – з політичних або дискримінаційних мотивів. Крім того, у багатьох випадках інвесторам було відмовлено у доступі до ефективних засобів правового захисту, що є окремим порушенням зобов'язань приймаючої держави.

Також арбітражні трибунали констатували порушення Росією стандарту повного захисту та безпеки, що передбачає обов'язок держави забезпечити фізичну безпеку інвестицій та інвесторів. У контексті окупації Криму Росією цей

стандарт був порушений через фактичне вилучення активів, відсутність належного захисту майна інвесторів та загрозу їхнім правам у зв'язку з політичними обмеженнями та дискримінаційними діями.

Крім того, трибунали визнали порушення стандарту справедливого та рівноправного режиму, зокрема підтвердили факти упередженого ставлення РФ до інвесторів, у контексті забезпечення рівних умов доступу до системи правосуддя та процедур захисту, а також підтверджено застосування політичних мотивів та дискримінаційних заходів, які фактично позбавили інвесторів доступу до ефективних засобів правового захисту, що є прямим порушенням цього стандарту.

Таким чином, кримські справи створюють важливий прецедент для майбутньої практики в галузі інвестиційного арбітражу, особливо у випадках, коли інвестиції опиняються на спірних або окупованих територіях. Вони демонструють потенціал міжнародного інвестиційного права бути інструментом захисту прав інвесторів навіть у контексті збройного конфлікту, водночас піднімаючи питання взаємодії цього режиму з нормами міжнародного гуманітарного права, суверенітету та територіальної цілісності.

Б. Затяжний конфлікт на території Донецької та Луганської областей (2014–24 лютого 2022 року).

Події весни 2014 року на території Донецької та Луганської областей України, що призвели до встановлення контролю Російської Федерації над частиною цих територій, створили складний правовий контекст для захисту інвестицій. Тривалий період невизнання Росією своєї присутності та контролю унеможливив ініціювання іноземними інвесторами арбітражних проваджень за моделлю «кримських справ». Водночас рішення ЄСПЛ у справі *Ukraine and the Netherlands v. Russia* від 2023 року, яке чітко зафіксувало наявність ефективного контролю РФ з травня 2014 року, стало поворотним моментом у зміні підходу до кваліфікації відповідальності.

На цьому тлі відкриваються перспективи для арбітражного захисту інвестицій, зокрема шляхом застосування двосторонніх інвестиційних договорів і Договору до Енергетичної Хартії. Однак інвестори мають бути готовими до

процесуальних заперечень з боку держави-відповідача, зокрема щодо строків позовної давності. Відсутність уніфікованого строку у міжнародному інвестиційному праві створює простір для аргументації у межах принципу «розумного строку», що має враховувати об'єктивні обставини, включаючи збройний конфлікт, відсутність доступу до правових механізмів захисту та відмову РФ визнавати юрисдикцію міжнародних трибуналів.

Прецедентна справа «SCM Group та Рінат Ахметов проти Росії» є першим серйозним кроком до юридичного визнання порушень прав інвесторів на території Донецької області та може стати фундаментом для подальших позовів. Водночас відсутність ефективних страхових та компенсаційних механізмів у 2014–2022 роках, а також обмеження на використання фізичних засобів захисту з боку інвесторів свідчать про їхню вразливість перед агресією та окупацією.

Таким чином, питання захисту іноземних інвестицій на окупованих територіях сходу України потребує подальшого розвитку як у практичному, так і в доктринальному вимірах, зокрема через посилення міжнародних механізмів відповідальності держави-окупанта та удосконалення норм інвестиційного права в умовах збройного конфлікту.

В. Повномасштабне вторгнення РФ, що розпочалося 24 лютого 2022 року та охоплює всю територію України.

З огляду на масштаб та характер повномасштабного вторгнення Російської Федерації в Україну, яке розпочалося 24 лютого 2022 року, суттєво змінились умови здійснення та захисту інвестицій як на території України загалом, так і на тимчасово окупованих територіях зокрема. Відкритий характер агресії, масові порушення норм міжнародного гуманітарного права, спроби анексії, проведення псевдореферендумів, а також широке використання заборонених засобів ведення війни спричинили не лише колосальні людські й матеріальні втрати, а й поставили під загрозу саме існування інвестиційного середовища. У цьому контексті традиційні механізми захисту інвестицій виявляються або неефективними, або такими, що потребують адаптації до воєнної реальності. Зокрема, інвестори обмежені у можливостях фізичного захисту об'єктів через інтенсивність бойових

дій та характер атак, а практичні засоби правового захисту стикаються з проблемами юрисдикції, фактичного контролю та доступу до правосуддя. Проте аналіз практики інвестиційного арбітражу у справах, пов'язаних з окупацією Криму, свідчить про ефективність комплексного підходу до подання претензій, що включає одночасне посилення на норми про заборону експропріації, забезпечення повного захисту й безпеки, а також дотримання справедливого та рівноправного режиму. Такий підхід дозволяє охопити як прямі, так і опосередковані форми втручання держави-агресора у права інвестора, а також врахувати ситуації, в яких інвестиція втрачає свою економічну цінність внаслідок втрати правового й адміністративного середовища. Відсутність на момент листопада 2024 року відомих позовів, пов'язаних з порушенням прав інвесторів під час повномасштабного вторгнення РФ, може бути пояснена очікуванням на запровадження спеціальних компенсаційних механізмів, однак з огляду на правові та фактичні ризики така пасивність є тимчасовою. В перспективі саме арбітражна практика може стати ключовим інструментом встановлення стандартів відповідальності за порушення прав інвесторів у контексті міжнародного збройного конфлікту та тимчасової окупації.

Таким чином, кожен із зазначених етапів вирізняється не лише специфікою ведення військових дій, а й особливостями правового регулювання захисту інвестицій та способами реалізації прав іноземних інвесторів.

ВИСНОВКИ

За результатами комплексного дослідження особливостей захисту прав інвесторів під час міжнародного збройного конфлікту сформульовано наступні висновки та пропозиції:

1. Проаналізовано особливості правового захисту інвестицій у період збройних конфліктів крізь призму взаємодії норм міжнародного інвестиційного та міжнародного гуманітарного права. Установлено, що ефективний захист іноземних інвестицій в умовах воєнних дій потребує узгодження двох правових режимів, а саме міжнародного інвестиційного права, яке забезпечує базові стандарти (справедливий і рівноправний режим, повний захист і безпеку, гарантії від експропріації) та міжнародного гуманітарного права, яке встановлює межі допустимого поводження з цивільними об'єктами, до яких належать інвестиції, та регламентує допустимість обмежень у зв'язку з воєнною необхідністю. Їх інтеграція створює необхідні передумови для формування цілісного механізму захисту прав інвесторів у конфліктних умовах.

Міжнародне інвестиційне право історично сформувалося як інструмент мінімізації політичних і правових ризиків, пов'язаних зі свавільними діями держав. Його основу становлять двосторонні та багатосторонні інвестиційні договори (зокрема, Договір до Енергетичної Хартії), які визначають поняття інвестицій, інвестора, території, стандарти захисту та процедури вирішення спорів. Сучасна система вирішення інвестиційних спорів має «діагональний» характер, що дозволяє інвестору напряму ініціювати арбітраж проти держави без залучення дипломатичного захисту, що, у свою чергу, підвищує роль міжнародних арбітражних інституцій у контролі за виконанням державами своїх міжнародно-правових зобов'язань.

2. Доведено, що ключовим викликом сучасної інвестиційної системи є забезпечення балансу між суверенітетом держав і захистом приватних інтересів інвесторів. У мирний час конфлікт між цими інтересами виникає переважно у зв'язку з регуляторними змінами або економічними обмеженнями, тоді як у період

збройних конфліктів ризику набувають форми експропріації, руйнування або знищення інвестиційних активів. Це зумовлює подвійний характер міжнародного інвестиційного права – як механізму гарантування прав інвесторів і як потенційного джерела колізій із гуманітарними зобов'язаннями держав. Встановлено, що міжнародне інвестиційне право не містить спеціального універсального механізму дії в умовах збройного конфлікту, проте інвестиційні договори, як правило, залишаються чинними навіть у період воєнних дій. При цьому характер конфлікту (міжнародний чи неміжнародний) прямо впливає на обсяг наданих гарантій: у першому випадку діють ширші міжнародно-правові механізми захисту, тоді як у другому – значна частина захисту реалізується у межах національної юрисдикції. У межах міжнародного гуманітарного права інвестиції здебільшого кваліфікуються як цивільні об'єкти, що підлягають захисту від нападів і незаконної експропріації, за винятком випадків воєнної необхідності.

3. Проаналізовано особливості регулювання відносин у період збройних конфліктів в міжнародному інвестиційному та гуманітарному праві, а саме перше – гарантує стабільність і непорушність прав інвесторів, тоді як друге – допускає обмеження майнових прав із міркувань військової необхідності. З метою узгодження таких колізій доцільним визнається контекстуальний підхід до визначення норми *lex specialis*, який враховує характер конфлікту, статус інвестиційного об'єкта та поведінку держави.

4. Підкреслено, що в умовах окупації або «заморожених» конфліктів інвестиційні угоди продовжують діяти, однак їх виконання ускладнюється через відсутність ефективних механізмів правозастосування. Особливої актуальності набуває проблема інвестицій, розташованих на територіях із невизнаним або спірним статусом, оскільки це створює ризики втрати захисту чи компенсації.

5. Визначено, що ключова проблема полягає не лише у формальному забезпеченні захисту інвестицій, а у створенні дієвого механізму їхнього захисту в умовах міжнародного збройного конфлікту, коли традиційні правові інструменти, ефективні в мирний час, стикаються з низкою специфічних викликів і обмежень. Ефективне вирішення цього завдання потребує гнучкої інтеграції норм

міжнародного інвестиційного та міжнародного гуманітарного права з урахуванням конкретного контексту кожного конфлікту.

6. Встановлено, що міжнародне інвестиційне право визначає ключові стандарти захисту інвестицій у мирний та воєнний час: стандарт «повний захист та безпека», стандарт справедливого та рівноправного режиму, захист від експропріації та воєнні застереження. Вони формують правову рамку, яка встановлює мінімальні зобов'язання держав щодо забезпечення безпеки та стабільності інвестиційного середовища.

Підтверджено, що стандарт «повний захист та безпека» охоплює як фізичний, так і правовий захист інвестицій. Його реалізація під час міжнародних збройних конфліктів обмежується нормами міжнародного гуманітарного права, тоді як у неміжнародних конфліктах держава несе повну відповідальність за забезпечення безпеки інвестицій навіть у разі втрати контролю над частиною території.

Встановлено, що стандарт справедливого та рівноправного режиму забезпечує інвесторам правову передбачуваність, стабільність та захист від дискримінаційних чи свавільних дій держави. Його застосування у період збройних конфліктів є критично важливим, адже дозволяє гарантувати мінімальний рівень стабільності та недискримінації, а також повагу до законних очікувань інвесторів.

Проаналізовано специфіку застосування положення щодо захисту від експропріації під час збройних конфліктів. Визначено що вилучення активів інвесторів може здійснюватись шляхом реквізиції, експропріації, конфіскації, вилучення в межах міжнародного гуманітарного права, спеціальної (санкційної) конфіскації.

Встановлено, що міжнародне гуманітарне право встановлює обмеження щодо вилучення приватного майна, а міжнародне інвестиційне право гарантує захист від незаконної експропріації, включно з правом на справедливу, своєчасну та адекватну компенсацію. Визначено, що як прямі, так і непрямі форми

експропріації підлягають контролю, за умови недискримінаційного характеру заходів та наявності суспільної або державної мети.

З'ясовано, що воєнні застереження є специфічним інструментом захисту інвестицій у період збройного конфлікту, який регулює порядок компенсації збитків інвесторам у випадках війни, повстання, надзвичайного стану чи інших схожих обставин. Проаналізовано специфіку застосування кожного з трьох типів воєнних застережень:

а) недискримінаційних, які гарантують компенсацію без дискримінації між інвесторами;

б) розширених, що покладають на державу додаткові зобов'язання щодо відшкодування збитків;

в) зі строгою відповідальністю, які зобов'язують компенсувати всі збитки незалежно від обставин.

7. Встановлено, що під час міжнародного збройного конфлікту три стандарти (повний захист та безпека, справедливий та рівноправний режим, захист від експропріації) діють лише у межах, де їх застосування не суперечить нормам міжнародного гуманітарного права, тоді як воєнне застереження зберігає обов'язкову силу. У неміжнародних конфліктах усі стандарти продовжують застосовуватися у повному обсязі.

8. Встановлено, що в умовах міжнародного збройного конфлікту інвестори мають можливість звертатися до таких форм захисту своїх прав, як: засоби ад'юдикації, компенсаційний механізм, страхування та самооборона.

9. Залежно від моменту їх застосування запропоновано класифікацію форм захисту інвестицій на реактивні (ад'юдикація, компенсаційний механізм) та превентивні (страхування, самооборона).

10. Надано характеристику реактивних форм захисту. Ад'юдикація визначена як провідний механізм відновлення порушених прав інвесторів шляхом звернення до міжнародних арбітражних інституцій (зокрема, МЦВІС) або національних судів держави-реципієнта. Підкреслено, що міжнародні арбітражі забезпечують неупереджене та юридично обов'язкове вирішення спорів, тоді як

національні засоби часто виявляються неефективними у воєнних умовах. Компенсаційний механізм визначено як позасудову форму відшкодування шкоди, завданої внаслідок збройних конфліктів, що базується на створенні спеціальних комісій або фондів. З'ясовано, що такі механізми, як Іракська чи Ефіопсько-Еритрейська комісії, демонструють постконфліктний характер, колективність та залежність від політичної волі, проте відіграють важливу роль у відновленні довіри та правової визначеності.

Проаналізовано превентивні форми захисту, а саме – страхування від політичних і воєнних ризиків, що забезпечує часткове відшкодування збитків інвесторів та самооборону. Зазначено, що ключову роль у цьому відіграють міжнародні інституції, зокрема БАГІ та DFC, а також національні агентства страхування інвестицій (Hermes Cover, NEXI). Разом із тим наголошено на обмеженості покриття такого страхування, а також залежності їхньої ефективності від характеру інвестицій. Проаналізовано правову природу самооборони як превентивного засобу захисту інвестицій, що дозволяє інвестору самостійно забезпечувати недоторканність своїх активів у випадку реальної загрози. Визначено, що її застосування повинно відповідати принципам необхідності, пропорційності та тимчасовості. Підкреслено ризики, пов'язані із залученням приватних військових і охоронних компаній, зокрема правову невизначеність, відсутність належного міжнародного контролю та небезпеку порушення гуманітарного права.

11. Здійснено порівняльний аналіз усіх чотирьох форм захисту, у результаті якого встановлено, що жодна з них не є універсальною. Арбітраж забезпечує юридичну визначеність, але потребує часу; компенсаційні механізми залежать від політичних домовленостей; страхування гарантує стабільність лише за умови наявності відповідного покриття; самооборона ж є крайнім і ризикованим заходом.

12. Надано характеристику основних стандартів захисту іноземних інвестицій, закріплених у двосторонніх інвестиційних договорах України та Договорі до Енергетичної Хартії. Встановлено значну варіативність формулювань

стандарту «повний захист та безпека», що зумовлює різний обсяг гарантій інвесторам та потребує індивідуального аналізу кожного договору.

Окреслено особливості стандарту «справедливий та рівноправний режим», зміст якого зводиться переважно до принципу недискримінації та рівного доступу до правосуддя, але відмінності у формулюваннях створюють можливості для різного тлумачення в арбітражній практиці.

Надано характеристику положень щодо захисту від експропріації, які передбачають запобігання порушенням прав інвесторів та встановлюють обов'язковість виплати компенсації. Визначено, що варіації у методах оцінки та порядку виплати не знижують загальний високий рівень захисту.

Окреслено воєнні застереження у договорах України, які гарантують інвесторам компенсацію за завдані збитки в умовах війни, збройного конфлікту чи надзвичайних ситуацій. Встановлено, що найбільш поширеними є положення про застосування режиму найбільшого сприяння чи національного режиму, а розширені формулювання забезпечують додаткові гарантії справедливого та адекватного відшкодування.

13. Надано характеристику реактивних форм захисту інвестицій за участі України. Встановлено, що двосторонні інвестиційні договори та Договір до Енергетичної Хартії передбачають для інвесторів право звернення до міжнародних і національних механізмів вирішення спорів, включаючи МЦВІС, арбітраж ad hoc та інші інституції, з урахуванням встановлених строків для мирного врегулювання. Зазначено, що предметом спорів є порушення стандартів захисту інвестицій, а обсяг процесуальних опцій для інвесторів свідчить про належний рівень гарантій відновлення їхніх прав.

Окреслено значення компенсаційного механізму, що створюється у зв'язку з агресією Російської Федерації проти України. Підкреслено його унікальний характер, зумовлений масштабами збитків та обставинами збройного конфлікту. Першим етапом реалізації визначено формування Реєстру збитків, який забезпечує фіксацію та верифікацію заяв, хоча питання правового статусу відновленого майна й джерел фінансування компенсацій залишаються

відкритими. Обґрунтовано доцільність розробки окремих процедур для розгляду претензій іноземних інвесторів.

Надано характеристику превентивних форм захисту інвестицій, серед яких ключове місце займають механізми страхування воєнних ризиків. Встановлено, що попри перші спроби впровадження національних програм, найбільш ефективними наразі є міжнародні моделі гарантування, започатковані окремими державами-партнерами, які можуть слугувати зразком для України.

Окреслено правові обмеження інституту самозахисту інвестиційних об'єктів. Встановлено, що чинне законодавство не забезпечує інвесторам дієвих засобів самостійного захисту майна, а діяльність приватних військових компаній залишається поза правовим регулюванням. Це зумовлює необхідність комплексного вдосконалення національної нормативної бази у сфері захисту інвестицій в умовах збройного конфлікту.

14. У результаті дослідження особливостей захисту прав інвесторів у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації проти України охарактеризовано три основні етапи, що зумовили специфіку арбітражної практики та розвиток міжнародно-правових підходів до вирішення спорів.

Проаналізовано так звані «кримські справи» як прецедентний приклад застосування двосторонніх інвестиційних договорів у контексті міжнародного збройного конфлікту.

Визначено, що на юрисдикційній стадії визначення функціонального підходу до тлумачення поняття «територія» у двосторонніх інвестиційних договорах як способу подолання прогалін, що виникають унаслідок фактичної окупації територій. Доведено, що відсутність участі держави-відповідача у провадженні не звільняє її від міжнародно-правової відповідальності, якщо трибунал має належні підстави для встановлення юрисдикції. Зроблено висновок про системне порушення Російською Федерацією стандартів захисту від експропріації, справедливого та рівноправного режиму, а також повного захисту та безпеки, що заклало основу для формування сталої практики у випадках, коли

інвестиції опиняються на окупованих територіях. А також запропоновано, що у випадку порушення

Окреслено особливості захисту інвестицій у період збройного конфлікту на території Донецької та Луганської областей у 2014–2022 роках. Встановлено, що відсутність визнання Російською Федерацією своєї присутності на цих територіях унеможлиблювала ініціювання арбітражних спорів за моделлю кримських справ. Поворотним моментом стало рішення ЄСПЛ у справі «Ukraine and the Netherlands v. Russia» (2023 р.), яке зафіксувало ефективний контроль РФ з травня 2014 року та створило основу для перспективних арбітражних позовів. Вперше у практиці було започатковано справу «SCM Group та Р. Ахметов проти РФ», що може стати фундаментом для подальших інвестиційних спорів. Зроблено висновок про необхідність розроблення міжнародних компенсаційних механізмів та доктринального удосконалення норм інвестиційного права для захисту інвесторів у ситуаціях затяжних збройних конфліктів.

Надано характеристику сучасного етапу – повномасштабного вторгнення Російської Федерації з 24 лютого 2022 року, яке радикально трансформувало інвестиційне середовище в Україні. З'ясовано, що традиційні механізми захисту інвестицій виявилися неефективними у зв'язку з масштабністю агресії, масовими порушеннями міжнародного гуманітарного права та фактичною ліквідацією умов для нормального функціонування інвестиційної діяльності. Запропоновано комплексний підхід до захисту інвестицій, який включає одночасне посилення на заборону експропріації, забезпечення повного захисту та безпеки, а також дотримання стандарту справедливого й рівноправного режиму. Зроблено висновок, що саме арбітражна практика може у перспективі стати ключовим інструментом встановлення міжнародних стандартів відповідальності держави-агресора за порушення прав інвесторів у період збройного конфлікту.

Таким чином, доведено, що кожен із трьох етапів агресії Російської Федерації проти України вирізняється специфікою правового регулювання захисту інвестицій та формами реалізації інвесторами своїх прав. Обґрунтовано, що сучасне міжнародне інвестиційне право продемонструвало здатність

забезпечувати захист у надзвичайних умовах збройного конфлікту, проте водночас виявило низку прогалин, які потребують подальшого розвитку у напрямі узгодження з нормами міжнародного гуманітарного права та створення дієвих міжнародних компенсаційних механізмів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Sornarajah M. International Law on Foreign Investment. University of Cambridge ESOL Examinations, 2018. Sornarajah, M. (2017). The International Law on Foreign Investment (4th ed.). Cambridge University Press. Google Scholar
2. Sabahi B., Rubins N., Wallace D. Investor-State Arbitration. 2nd ed. Oxford University Press, 2019. 992 p.
3. Spears S., Fogdestam Agius M. Protection of Investments in War-Torn States: A Practitioner's Perspective on War Clauses in Bilateral Investment Treaties. International Investment Law and the Law of Armed Conflict. Cham, 2019. P. 283–317. URL: https://doi.org/10.1007/978-3-030-10746-8_14 (date of access: 05.05.2023).
4. Schreuer C. Investment Protection in Times of Armed Conflict. The Journal of World Investment & Trade. 2022. Vol. 23, no. 5-6. P. 701–715. URL: <https://doi.org/10.1163/22119000-12340266> (date of access: 16.06.2023).
5. Investments in Conflict Zones / ed. by T. Ackermann, S. Wuschka. Brill | Nijhoff, 2020. URL: <https://doi.org/10.1163/9789004442832>(date of access: 12.04.2023).
6. Голубенко І., Шпак К. Правові аспекти відшкодування шкоди та збитків, завданих фізичним та юридичним особам внаслідок збройної агресії російської федерації. Наукові перспективи (Naukovі perspektivi). 2023. № 4(34). URL: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-4\(34\)-384-396](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-4(34)-384-396)(дата звернення: 11.06.2023).
7. Загоруй Л. М., Загоруй І. С. Аналіз механізму отримання компенсації (відшкодування) у разі порушення права власності в умовах воєнного стану. Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка. 2023. Т. 1, № 101. С. 206–216. URL: <https://doi.org/10.33766/2524-0323.101.206-216>(дата звернення: 11.06.2023).

8. Koverznev V. O., Ponomaryev S. P. Legal grounds, forms and principles of compensation for damages due to Ukraine by the military aggression of the Russian Federation. *Economics and law*. 2023. No. 1. P. 43–52. URL: <https://doi.org/10.15407/econlaw.2023.01.043> (date of access: 01.07.2023).
9. Легкова В. А. Відшкодування шкоди через розпочату воєнну агресію. Права людини та публічне врядування в сучасних умовах. 2023. URL: <https://doi.org/10.36059/978-966-397-314-2-39> (дата звернення: 17.07.2023).
10. Medvedieva M. O. The right to peaceful possession of property in conditions of international armed conflict. *Uzhhorod National University Herald. Series: Law*. 2024. Vol. 3, no. 83. P. 384–391. URL: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.83.3.60> (date of access: 26.11.2024).
11. Mudra I. Approaches to the creation of special institutional mechanisms for compensation of damage caused by international armed conflicts. *Private law and business*. 2022. No. 21. P. 150–156. URL: <https://doi.org/10.32849/2409-9201.2022.21.17> (date of access: 11.06.2023).
12. Tropin Z. Problematic issues of implementation of the mechanisms of compensation for damage caused by the aggression of the Russian Federation. *Ukrainian Journal of International Law*. 2023. Vol. 2. P. 19–24. URL: <https://doi.org/10.36952/uail.2023.2.19-24> (date of access: 26.11.2024).
13. *International Investment Law and Comparative Public Law* / ed. by S. W. Schill. Oxford University Press, 2010. URL: <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199589104.001.0001> (date of access: 28.10.2023).
14. Alvarez J. E. *The Public International Law Regime Governing International Investment*. Brill, 2011. URL: <https://doi.org/10.1163/9789004249936> (date of access: 28.10.2022).
15. *Arbitration Under International Investment Agreements* / ed. by Y.-S. Katia. Oxford University Press, 2018. URL: <https://doi.org/10.1093/law/9780198758082.001.0001> (date of access: 28.10.2022).

16. Multinational Enterprises and the Law (The Oxford International Law Library). 2nd ed. Oxford University Press, USA, 2007. 720 p.
17. International Investment Law and Comparative Public Law / ed. by S. W. Schill. Oxford University Press, 2010. URL: <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199589104.001.0001> (date of access: 28.10.2023).
18. Воронова Л. К. Міжнародне інвестиційне право : підруч. / Л. К. Воронова. – К. : Юрид. думка, 2011. – С. 24–26. -
19. Дударець Д. В. Джерела міжнародно-правового регулювання інвестиційних відносин в Україні. Судова апеляція. 2016. № 2 (43). С. 90–100.
20. Класифікація договорів, що опосередковують здійснення інвестицій. Підприємництво, господарство і право. 2015. № 7. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/v7/4.pdf>(дата звернення: 09.08.2024).
21. North American Free Trade Agreement (NAFTA) : міжнародна угода від 17 груд. 1992 р. – Набула чинності 1 січ. 1994 р. – Режим доступу: <https://www.international.gc.ca/trade-commerce/trade-agreements-accords-commerciaux/agr-acc/nafta-alena/index.aspx>
22. Договір про Енергетичну хартію : міжнародний договір від 17 груд. 1994 р. – Набув чинності 16 квіт. 1998 р. – Режим доступу: <https://www.energycharter.org/process/energy-charter-treaty-1994/energy-charter-treaty/>
23. UNCTAD. Bilateral Investment Treaties 1995–2006: Trends in Investment Rulemaking. New York and Geneva: United Nations, 2007. – С. 14–20. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://unctad.org/en/Docs/iteiit20065_en.pdf
24. International Investment Agreements Navigator | UNCTAD Investment Policy Hub. Home | UNCTAD Investment Policy Hub. URL: <https://investmentpolicy.unctad.org/international-investment-agreements>(date of access: 02.11.2023).

25. Голубенко І.І. Інвестиційні спори в міжнародному приватному праві : Дисертація. Київ, 2017. 249 с.
26. Salini Costruttori S.p.A. and Italstrade S.p.A. v. Kingdom of Morocco [I], ICSID Case No. ARB/00/4 | Itlaw. URL: <https://www.italaw.com/cases/958>(date of access: 23.11.2023).
27. Fedax N.V. v. The Republic of Venezuela, ICSID Case No. ARB/96/3 | Itlaw. URL: <https://www.italaw.com/cases/432>(date of access: 23.11.2023).
28. Phoenix Action, Ltd. v. The Czech Republic, ICSID Case No. ARB/06/5 | itlaw. itlaw. URL: <https://www.italaw.com/cases/850>(date of access: 02.11.2025).
29. <https://jurliga.ligazakon.net/>. Посилення захисту прав інвесторів : аналіз останніх законодавчих змін | ЮРЛІГА. ЮРЛІГА. URL: https://jurliga.ligazakon.net/analytics/111799_posilennya-zakhistu-prav-nvestorv-analz-ostannkh-zakonodavchikh-zmn(дата звернення: 10.09.2025).
30. Кророва А. Механізми вирішення інвестиційних спорів. Law Review of Kyiv University of Law. 2022. № 2-4. С. 69–72. URL: <https://doi.org/10.36695/2219-5521.2-4.2022.11>(дата звернення: 03.11.2025).
31. Проект статей “Про вплив збройних конфліктів на договори», прийнятий Комісією міжнародного права ООН на 63-й сесії, 2011 р. // Yearbook of the International Law Commission. – 2011. – Vol. II, Part Two. – С. 87–135. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/draft_articles/1_10_2011.pdf
32. Dolzer, R., & Schreuer, C. Principles of International Investment Law. 2nd ed. Oxford: Oxford University Press, 2012. – С. 17–19.
33. Останський В. Л. Міжнародне інвестиційне право: навч. посіб. / В. Л. Останський. – К. : Ліра-К, 2019. – С. 150–153.
34. Конвенція про право міжнародних договорів від 23 трав. 1969 р. // United Nations Treaty Series, vol. 1155, p. 331. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%201155/v1155.pdf>

35. Віденська конвенція про право міжнародних договорів : Конвенція Орг. Об'єдн. Націй від 23.05.1969 : станом на 13 черв. 1986 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_118#Text(дата звернення: 17.10.2022).
36. Ratushnyi S. M. Regulation of international investment relations: public and private law aspects. Juridical scientific and electronic journal. 2022. No. 11. P. 834–837. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-11/204>(date of access: 03.11.2025).
37. Вторгнення Росії в Україну. Онлайн. Just a moment. URL: <https://ua.korrespondent.net/ukraine/politics/4449684-vtorhnennia-rosii-v-ukrainu-onlain> (дата звернення: 03.07.2025).
38. Russia & Ukraine. Institute for the Study of War. URL: <https://understandingwar.org/analysis/russia-ukraine/>(date of access: 10.09.2025).
39. Russia-Ukraine War. The New York Times - Breaking News, US News, World News and Videos. URL: <https://www.nytimes.com/news-event/ukraine-russia> (date of access: 14.11.2024).
40. China & Taiwan. Institute for the Study of War. URL: <https://www.understandingwar.org/project/china-project> (date of access: 08.02.2024).
41. КНДР має намір побудувати укріплення на кордоні з Південною Кореєю. *espresso.tv*. URL: <https://espresso.tv/svit-kndr-zayavila-pro-namir-pobuduvati-ukriplennya-na-kordoni-z-pivdennoyu-koreeyu> (дата звернення: 01.10.2025).
42. Georgia rejects Russian proposal to restore diplomatic ties. TVP World - Poland and World breaking, daily & top news. URL: <https://tvpworld.com/86188094/georgia-rejects-russian-proposal-to-restore-diplomatic-ties> (date of access: 19.06.2025).
43. Пієрт Б. Ізраїльсько-палестинський конфлікт: якою буде політика ЄС? – DW – 28.05.2024. *dw.com*. URL: <https://www.dw.com/uk/izrailskopalestinskij-konflikt-kudi-ruhaetsa-politika-es/a-69207613>(дата звернення: 13.11.2024).

44. Resolution 2730 (2024). United Nations. Security Council. URL: [https://docs.un.org/en/S/RES/2730\(2024\)](https://docs.un.org/en/S/RES/2730(2024)) (date of access: 21.11.2024).
45. Peace and Conflict Resolution. United Nations. URL: <https://www.un.org/en/academic-impact/page/peace-and-conflict-resolution> (date of access: 05.11.2025).
46. Основи міжнародного гуманітарного права | МКЧХ в Україні. Blogs | International Committee of the Red Cross. URL: <https://blogs.icrc.org/ua/2017/08/article/ihl-basics-ukr/> (дата звернення: 09.07.2025).
47. IV Конвенція про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі : Конвенція Україна від 18.10.1907. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222#Text (дата звернення: 16.07.2025).
48. ІНДЕКС ВІЙНИ. Моніторинг воєнних конфліктів у світі 2023 року | УССД. УССД. URL: <https://ussd.org.ua/2024/01/23/indeks-vijny-monitoring-voyennyh-konfliktiv-u-sviti-2023-roku/> (дата звернення: 29.05.2024).
49. 33 Strategies of War. Profile Books Limited, 2007.
50. Фрідман, Б. А. Військові операції: оперативне мистецтво та військові дисципліни : монографія. Київ : КНТ, 2023. 500 с.
51. Конвенція про захист цивільного населення під час війни (укр/рос) : Конвенція Орг. Об'єдн. Націй від 12.08.1949 : станом на 23 лют. 2023 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text (дата звернення: 25.10.2025).
52. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року (укр/рос) : Протокол Орг. Об'єдн. Націй від 08.06.1977 : станом на 8 груд. 2005 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text (дата звернення: 25.10.2025).

53. Cerone J. Human Dignity in the Line of Fire: The Application of International Human Rights Law During Armed Conflict, Occupation, and Peace Operations. *Vanderbilt Journal of Transnational Law* *Vanderbilt Journal of Transnational Law*. 2006. Vol. 39, no. 5. P. 1447–1510.
54. Droege C. The Interplay between International Humanitarian Law and International Human Rights Law in Situations of Armed Conflict. *Israel Law Review*. 2007. Vol. 40, no. 2. P. 310–355. URL: <https://doi.org/10.1017/s0021223700013376> (date of access: 25.09.2025).
55. Arrest Warrant of 11 April 2000 (Democratic Republic of the Congo v. Belgium). Cour internationale de Justice - International Court of Justice | INTERNATIONAL COURT OF JUSTICE. URL: <https://www.icj-cij.org/case/121> (date of access: 28.09.2025).
56. When international rules interact: International investment law and the law of armed conflict – Investment Treaty News. International Institute for Sustainable Development. URL: <https://www.iisd.org/itn/en/2011/04/07/when-international-rules-interact-international-investment-law-and-the-law-of-armed-conflict/> (date of access: 27.11.2024).
57. Public Participation and Foreign Investment Law / ed. by E. De Brabandere, T. Gazzini, A. Kent. Brill | Nijhoff, 2021. URL: <https://doi.org/10.1163/9789004397668> (date of access: 25.10.2024).
58. Bell, C. (2021). The Law of Armed Conflict and Investment Protection: A Tense Coexistence. *Journal of Conflict & Security Law*, 26(2).
59. Padin J. Marco Sassòli, International Humanitarian Law: Rules, Controversies and Solutions to Problems Arising in Warfare. *Journal of Conflict and Security Law*. 2020. URL: <https://doi.org/10.1093/jcsl/kraa021> (date of access: 25.09.2025).
60. Baetens, F. (2020). *Investment Law and Human Rights: Bridging the Gaps*. Cambridge University Press.
61. Щодо відступу від зобов'язань за Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод. Урядовий портал. URL:

- <https://www.kmu.gov.ua/news/shchodo-vidstupu-vid-zoboviazan-za-konventsii-u-pro-zakhyst-prav-liudyny-i-osnovopolozhnykh-svobod> (дата звернення: 27.11.2024).
62. Cengiz İnşaat Sanayi ve Ticaret A.S v. Libya, ICC Case No. 21537/ZF/AYZ | Italaw. italaw. URL: <https://www.italaw.com/cases/7973> (date of access: 25.10.2023).
63. Schreuer C. Commentary on the ICSID Convention. ICSID Review. 1996. Vol. 11, no. 2. P. 318–492. URL: <https://doi.org/10.1093/icsidreview/11.2.318> (date of access: 25.09.2025).
64. Schreuer C., Dolzer R. Principles of International Investment Law. Oxford University Press, 2012. 530 p.
65. REINISCH A. Necessity in International Investment Arbitration— An Unnecessary Split of Opinions in Recent ICSID Cases?. The Journal of World Investment & Trade. 2007. P. vii–214. URL: <https://doi.org/10.1163/221190007x00074> (date of access: 25.09.2025).
66. Which Law Governs During Armed Conflict? The Relationship Between International Humanitarian Law and Human Rights Law / O. A. Hathaway et al. MINNESOTA LAW REVIEW. 2012. P. 1883–1994. URL: https://www.minnesotalawreview.org/wp-content/uploads/2019/07/Hathaway_MLR.pdf (date of access: 11.09.2025).
67. Cerone J. Jurisdiction and Power: The Intersection of Human Rights Law & The Law of Non-International Armed Conflict in an Extraterritorial Context. Israel Law Review. 2007. Vol. 40, no. 2. P. 396–452. URL: <https://doi.org/10.1017/s002122370001339x> (date of access: 25.09.2025).
68. D'Aspremont J. Non-state actors in international law: a scholarly invention?. FWO Seminar. 2009. P. 1–13. URL: https://ghum.kuleuven.be/ggs/research/non_state_actors/publications/aspremont.pdf (date of access: 02.09.2025).
69. Шойлева О. Міжнародний інвестиційний захист у зоні заморожених конфліктів // Право України. – 2022. – № 6. – С. 34–41

70. Reinisch A. The Use and Limits of Res Judicata and Lis Pendens as Procedural Tools to Avoid Conflicting Dispute Settlement Outcomes. *The Law & Practice of International Courts and Tribunals*. 2004. Vol. 3, no. 1. P. 37–77. URL: <https://doi.org/10.1163/157180301773732627> (date of access: 25.09.2025).
71. Douglas Z. *The international law of investment claims*. New York : Cambridge University Press, 2009.
72. Salacuse (Salacuse, 2010) <https://heinonline.org/HOL/LandingPage?handle=hein.journals/hilj51&div=13&id=&page=>
73. Abi-Saab G. The normalization of international adjudication: convergence and divergencies. *International law and politics*. 2010. Vol. 43, no. 1. URL: <https://nyujilp.org/wp-content/uploads/2013/02/43.1-Abi-Saab.pdf>(date of access: 13.08.2024).
74. «Asian Agricultural Products Ltd. v. Sri Lanka» (ICSID Case No. ARB/87/3)
75. Biwater Gauff (Tanzania) Ltd. v. United Republic of Tanzania, ICSID Case No. ARB/05/22 | itlaw. Itlaw. URL: <https://www.italaw.com/cases/157> (date of access: 28.10.2025).
76. Toto Costruzioni Generali S.p.A. v. The Republic of Lebanon, ICSID Case No. ARB/07/12 | itlaw. Itlaw. URL: <https://www.italaw.com/cases/1108> (date of access: 28.10.2025).
77. Técnicas Medioambientales Tecmed, S.A. v. The United Mexican States, ICSID Case No. ARB (AF)/00/2 | itlaw. Itlaw. URL: <https://www.italaw.com/cases/1087> (date of access: 28.10.2025).
78. Metalclad Corporation v. The United Mexican States, ICSID Case No. ARB(AF)/97/1 | itlaw. Itlaw. URL: <https://www.italaw.com/cases/671> (date of access: 28.10.2025).
79. Ampal-American Israel Corporation and others v. Arab Republic of Egypt, ICSID Case No. ARB/12/11 | itlaw. Itlaw. URL: <https://www.italaw.com/cases/1926> (date of access: 28.10.2025).

80. Potestà M. State-to-State Dispute Settlement Pursuant to Bilateral Investment Treaties: Is There Potential?. *International Courts and the Development of International Law*. The Hague, The Netherlands, 2013. P. 753–768. URL: https://doi.org/10.1007/978-90-6704-894-1_55 (date of access: 28.10.2025).
81. Staut, J. (2019). "The Full Protection and Security Standard in Investment Law: A Proactive Obligation?" *International Investment Law Review*.
82. CME Czech Republic B.V. v. The Czech Republic, UNCITRAL | itlaw. Itlaw. URL: <https://www.italaw.com/cases/281> (date of access: 28.10.2025).
83. American Manufacturing & Trading, Inc. v. Republic of Zaire, ICSID Case No. ARB/93/1 | itlaw. Itlaw. URL: <https://www.italaw.com/cases/76> (date of access: 28.10.2025).
84. European American Investment Bank AG v. Slovak Republic, PCA Case No. 2010-17 | itlaw. Itlaw. URL: <https://www.italaw.com/cases/1706> (date of access: 21.03.2024).
85. Petrobart Limited v. The Kyrgyz Republic, SCC Case No. 126/2003 | itlaw. Itlaw. URL: <https://www.italaw.com/cases/825> (date of access: 12.10.2023).
86. Williams, R. (2018). "Investment Protection in Armed Conflicts: Between Stability and Sovereignty." *Cambridge Journal of International Law*.
87. Rumeli Telekom A.S. and Telsim Mobil Telekomunikasyon Hizmetleri A.S. v. Republic of Kazakhstan, ICSID Case No. ARB/05/16 | itlaw. Itlaw. URL: <https://www.italaw.com/cases/942> (date of access: 12.04.2023).
88. Consortium Groupement L.E.S.I.- DIPENTA v. République algérienne démocratique et populaire, ICSID Case No. ARB/03/08 | itlaw. Itlaw. URL: <https://www.italaw.com/cases/323> (date of access: 28.10.2025).
89. Reich, A. (2020). "Discriminatory Measures in Investment Law." *International & Comparative Law Quarterly*.
90. Occidental Petroleum Corporation and Occidental Exploration and Production Company v. The Republic of Ecuador, ICSID Case No. ARB/06/11 | itlaw. Itlaw. URL: <https://www.italaw.com/cases/767> (date of access: 28.10.2025).

91. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції (укр/рос) : Конвенція Орг. Об'єдн. Націй від 31.10.2003 : станом на 18 жовт. 2006 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c16#Text(дата звернення: 28.10.2025).
92. Конвенція Ради Європи про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, та про фінансування тероризму : Конвенція Ради Європи від 16.05.2005 : станом на 17 листоп. 2010 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_948#Text(дата звернення: 28.10.2025).
93. 50 U.S.C. - Trading with the enemy act of 1917. GovInfo | U.S. Government Publishing Office. URL: <https://www.govinfo.gov/app/details/USCODE-2011-title50/USCODE-2011-title50-app-tradingwi>(date of access: 02.11.2025).
94. Executive Order 9095—Establishing the Office of Alien Property Custodian and Defining Its Functions and Duties | The American Presidency Project. The American Presidency Project. URL: <https://www.presidency.ucsb.edu/documents/executive-order-9095-establishing-the-office-alien-property-custodian-and-defining-its>(date of access: 28.10.2025).
95. De Brabandere E. “Host States” Due Diligence Obligations in International Investment Law. Syracuse Journal of International Law and Commerce. 2015. Vol. 42, no. 2. URL: <https://surface.syr.edu/jilc/vol42/iss2/4>(date of access: 06.03.2024).
96. Brabandere E. D. Investment Treaty Arbitration As Public International Law: Procedural Aspects and Implications. Cambridge University Press, 2014.
97. Римський статут міжнародного кримінального суду : Статут Міжнар. судів від 17.07.1998 : станом на 25 жовт. 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text(дата звернення: 28.10.2025).
98. Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons. Cour internationale de Justice - International Court of Justice | International Court of Justice. URL: <https://www.icj-cij.org/case/95>(date of access: 09.01.2024).

99. Reisman W. M., Sloane R. D. Indirect Expropriation and Its Valuation in the Bit Generation. *British Yearbook of International Law*. 2004. Vol. 74, no. 1. P. 115–150. URL: <https://doi.org/10.1093/bybil/74.1.115> (date of access: 28.10.2025).
100. McDougal M. S. *The international law of war: Transnational coercion and world public order*. New Haven : New Haven Press, 1994. 872 p.
101. Isakoff P. Defining the Scope of Indirect Expropriation for International Investments // *Global Business Law Review*. – Vol. 3, No. 2, 2013. – Pp. 189–211. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://engagedscholarship.csuohio.edu/gblr/vol3/iss2/4/>
102. *Sedco, Inc. v. National Iranian Oil Company*. *Jus Mundi*. URL: <https://jusmundi.com/en/document/decision/en-sedco-inc-v-national-iranian-oil-company-and-the-islamic-republic-of-iran-award-award-no-309-129-3-tuesday-7th-july-1987>.
103. *Toto Costruzioni Generali S.p.A. v. The Republic of Lebanon*, ICSID Case No. ARB/07/12 | *italaw*. *Italaw*. URL: <https://www.italaw.com/cases/1108> (date of access: 28.05.2025).
104. Rym T. Y. Compensation for losses as a way of protection in the investment sphere of construction. *Herald of Zaporizhzhia National University. Jurisprudence*. 2020. Vol. 1, no. 4. URL: <https://doi.org/10.26661/2616-9444-2020-4.1-09>(date of access: 05.06.2023).
105. Pérez-Aznar F. Investment Protection in Exceptional Situations: Compensation-for-Losses Clauses in IIAs. *ICSID Review – Foreign Investment Law Journal*. 2017. Vol. 32, no. 3. P. 696–720. URL: <https://doi.org/10.1093/icsidreview/six010> (date of access: 09.05.2023).
106. Deroche L. War Clauses In International Investment Law. *McGill Journal of Dispute Resolution*. 2020. Vol. 7, no. 2. P. 37–67. URL: https://www.canlii.org/en/commentary/doc/2020CanLIIDocs3865#!fragment/zoupio-Tocpdf_bk_1/BQCwhgzIbcwMYgK4DsDWszIQewE4BUBTADwBdoAvbRABwEtsBaAfX2zhoBMAzZgI1TMAjAEoANMmylCEAIqJCuAJ7QA5KrERC

- <https://www.icrc.org/en/document/icrc-opinion-paper-how-term-armed-conflict-defined-international-humanitarian-law> (date of access: 13.02.2025).
115. Schreuer, Ch., *The ICSID Convention: A Commentary*, 2nd ed., Cambridge University Press, 2009, p. 603;
116. Brownlie I. *Principles of Public International Law / 7th ed.*,— Oxford; New York: Oxford University Press, 2008. — li, 784 c.
117. Happ, R. and Wuschka, S., *Horror Vacui: Or Why Investment Treaties Should Apply to Illegally Annexed Territories*, *Journal of International Arbitration*, 2016, pp. 245-268.
118. Конвенція про порядок вирішення інвестиційних спорів між державами та іноземними особами : Конвенція Орг. Об'єдн. Націй від 18.05.1965 : станом на 16 берез. 2000 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_060#Text(дата звернення: 02.11.2025).
119. *Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts* : of 26.07.2001. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2017/11/55.pdf>(date of access: 16.04.2024).
120. SCHREUER C. *Fair and Equitable Treatment in Arbitral Practice*. *The Journal of World Investment & Trade*. 2005. P. vii–386. URL: <https://doi.org/10.1163/221190005x00118> (date of access: 28.10.2025).
121. Stahn, *The Law and Practice of International Territorial Administration*, 2008
122. Bottini G., Reinisch A. *International Investment Law*. — Oxford : Oxford University Press, 2013. — 452 c.
123. UNCC at a glance | UNCC. Home | UNCC. URL: <https://uncc.ch/uncc-glance>(date of access: 21.05.2023).
124. Городиський І. Досвід Компенсаційної комісії ООН та висновки для відшкодування Україні. Центр права і політики імені Станіслава Дністрянського. URL: <https://dc.org.ua/news/dosvid-kompensaciyanoi-komisiyi-oon-ta-vysnovky-dlya-vidshkoduvannya-ukrayini>(дата звернення: 07.06.2023).
125. Van Harten, *Investment Treaty Arbitration and Public Law*, OUP, 2007

126. C. Greenwood, “The Eritrea–Ethiopia Claims Commission,» *International & Comparative Law Quarterly*, 2008
127. Cases | PCA-CPA. PCA-CPA. URL: <https://pca-cpa.org/en/cases/71/> (date of access: 22.05.2023).
128. Rym T. Y. Compensation for losses as a way of protection in the investment sphere of construction. *Herald of Zaporizhzhia National University. Jurisprudence*. 2020. Vol. 1, no. 4. URL: <https://doi.org/10.26661/2616-9444-2020-4.1-09>(date of access: 05.06.2023).
129. Pérez-Aznar F. Investment Protection in Exceptional Situations: Compensation-for-Losses Clauses in IIAs. *ICSID Review – Foreign Investment Law Journal*. 2017. Vol. 32, no. 3. P. 696–720. URL: <https://doi.org/10.1093/icsidreview/six010> (date of access: 09.05.2023).
130. Paulsson J. *The Idea Of Arbitration*. Oxford University Press, USA, 2013.
131. Newcombe A., Paradell L. *Law and Practice of Investment Treaties Standards of Treatment*. The Netherlands : Kluwer Law International, 2009. 73 p.
132. Reinisch, A. (2008). *International Protection of Investments: The Role of International Investment Agreements*. *Max Planck Yearbook of United Nations Law*, Vol. 12, pp. 197–226
133. Expanding political risk insurance a partnership approach to grow private investment. *Multilateral Investment Guarantee Agency World Bank Group*. URL: [https://www.miga.org/sites/default/files/2020-12/MIGA%20Partnership%20Handbook%20\(Final%20Version\).pdf](https://www.miga.org/sites/default/files/2020-12/MIGA%20Partnership%20Handbook%20(Final%20Version).pdf).
134. Sauvant, K.P. (2009). *Yearbook on International Investment Law & Policy 2008–2009*. Oxford University Press, pp. 239–245
135. Rogers, C. (2021). *Political Risk Insurance and Investment Law: Implications for International Law and Development*. Routledge, pp. 101–123
136. Wälde, T.W. (2005). *Investment Arbitration under Energy Charter Treaty and Investment Insurance: Mutual Reinforcement*. *Journal of World Energy Law & Business*, Vol. 1(1), pp. 55–66

137. Papanastasiou T.-N. The Implications of Political Risk Insurance in the Governance of Energy Projects: The Case of Japan's Public Insurance Agencies. *Public Actors in International Investment Law*. Cham, 2021. P. 155–178. URL: https://doi.org/10.1007/978-3-030-58916-5_9(date of access: 02.11.2025).
138. Nexi Group's Annual Financial Report for the financial year 2023. Nexi Group. URL: <https://www.nexigroup.com/content/dam/corp/downloads/investors/financial-statements/2023/2023-EN-nexi-financial-statement.pdf>(date of access: 10.12.2024).
139. United Nations Charter (full text). United Nations. URL: <https://www.un.org/en/about-us/un-charter/full-text>.
140. Paparinskis M. Investment Treaty Arbitration and the (New) Law of State Responsibility. *European Journal of International Law*. 2013. Vol. 24, no. 2. P. 617–647. URL: <https://doi.org/10.1093/ejil/cht025>(date of access: 02.11.2025).
141. Perkowski M., Gruszewska E. Interpretation of Bilateral Treaties for the Promotion and Protection of Foreign Investments. *Studies in Logic, Grammar and Rhetoric*. 2013. Vol. 32, no. 1. P. 89–109. URL: <https://doi.org/10.2478/slgr-2013-0006>(date of access: 02.11.2025).
142. Code pénal : Code du 01.03.1994. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/article_lc/LEGIARTI000006417218 (date d'accès : 14.03.2023).
143. Brottsbalk : of 21.12.1962 no. 1962:700. URL: <https://lagen.nu/1962:700#A1>(date of access: 15.03.2023).
144. Lepirkumu uzraudzības birojs. Paziņojumu meklēšana. URL: <https://info.iub.gov.lv/lv/meklet/q/Conexus%20Baltic%20Grid/wr/40103058465/> (date of access: 12.09.2023).
145. Border Security in Estonia. G4S. URL: <https://www.g4s.com/news-and-insights/insights/2022/07/06/border-security-in-estonia>(date of access: 13.08.2023).
146. The Montreux Document on Pertinent International Legal Obligations and Good Practices for States related to Operations of Private Military and Security

- Companies during Armed Conflict : Document of 17.09.2008. URL: https://www.icrc.org/en/doc/assets/files/other/icrc_002_0996.pdf (date of access: 16.08.2023).
147. Draft of a possible Convention on Private Military and Security Companies (PMSCs): Draft of a possible Convention of 05.07.2010 no. A/HRC/15/25. URL: https://www2.ohchr.org/english/bodies/hrcouncil/docs/15session/A.HRC.15.25_en.pdf (date of access: 16.08.2023).
148. Горовенко, Тютюнник. Приватні воєнні компанії: міжнародний досвід і можливі шляхи його реалізації в країні. Наука і оборона. 2013. № 3. . 32–39. URL:http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_fie_name=PDF/nauio_2013_3_7.pdf (дата звернення: 07.09.2023).
149. Isenberg D. After 20 years, Pentagon still lacks control over hired guns. Responsible Statecraft. URL: <https://responsiblestatecraft.org/2021/08/06/after-20-years-pentagon-still-lacks-control-over-hired-guns/>(date of access: 13.09.2023).
150. Private Security Industry Act 2001 : Act of 11.05.2001 no. 2001 CHAPTER 12 : as of 30 September 2023. URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2001/12/contents>(date of access: 30.09.2023).
151. How the Blackwater pardons could have a lasting impact: ‘The Americans got away with it’. PBS News. URL: <https://www.pbs.org/newshour/world/how-the-blackwater-pardons-could-have-a-lasting-impact-the-americans-got-away-with-it>(date of access: 08.11.2024).
152. Private Military Contractor Salary. ZipRecruiter. URL: <https://www.ziprecruiter.com/Salaries/Private-Military-Contractor-Salary>(date of access: 27.10.2025).
153. Як в Україні зростає попит на приватні військові компанії - BBC News Україна. BBC News Україна. URL:

- <https://www.bbc.com/ukrainian/features-60678213> (дата звернення: 02.11.2023).
154. Extraction / Protective Agents – Ukraine. SILENT PROFESSIONALS. URL: <https://silentprofessionals.org/jobs/extraction-protective-agents-ukraine/> (date of access: 21.11.2023).
155. Guiding Principles on Business and Human Rights. United Nations. URL: https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/publications/guidingprinciple_sbusinesshr_en.pdf(date of access: 22.11.2023).
156. Ukraine | International Investment Agreements Navigator | UNCTAD Investment Policy Hub. Home | UNCTAD Investment Policy Hub. URL: <https://investmentpolicy.unctad.org/international-investment-agreements/countries/219/ukraine>(date of access: 06.09.2023).
157. Угода між Урядом України та Урядом Французької Республіки про взаємне сприяння та взаємний захист інвестицій : Угода Каб. Міністрів України від 03.05.1994 : станом на 26 січ. 1996 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/250_414#Text(дата звернення: 02.11.2024).
158. Договір до Енергетичної Хартії та Заключний акт до неї. Протокол до Енергетичної Хартії з питань енергетичної ефективності і суміжних екологічних аспектів : Договір Орг. Об'єдн. Націй від 17.12.1994 : станом на 24 січ. 2023 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_056#Text(дата звернення: 03.11.2023).
159. Угода між Урядом України та Урядом Республіки Білорусь про сприяння та взаємний захист інвестицій : Угода Україна від 14.12.1995 : станом на 6 груд. 1996 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/112_694#Text (дата звернення: 02.11.2023).
160. Угода між Урядом України та Урядом Королівства Швеція про сприяння та взаємний захист інвестицій : Угода Королівство Швеція від 15.08.1995 : станом на 1 берез. 1997 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/752_706#Text (дата звернення: 02.11.2023).

161. Угода про сприяння та взаємний захист інвестицій між Україною та Королівством Нідерландів : Угода Королівство Нідерландів від 14.07.1994 : станом на 26 лют. 1997 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/528_716#Text (дата звернення: 02.11.2025).
162. Угода між Урядом України та Урядом Ліванської Республіки про сприяння та взаємний захист інвестицій : Угода Каб. Міністрів України від 25.03.1996 : станом на 2 берез. 2000 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/422_001#Text(дата звернення: 03.11.2023).
163. Угода між Кабінетом Міністрів України і Урядом Російської Федерації про заохочення та взаємний захист інвестицій : Угода Каб. Міністрів України від 27.11.1998 : станом на 27 січ. 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_101#Text(дата звернення: 03.11.2024).
164. Угода між Україною та Боснією і Герцеговиною про заохочення і взаємний захист інвестицій : Угода Україна від 13.03.2002 : станом на 18 листоп. 2003 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/070_001#Text(дата звернення: 03.11.2024).
165. Угода між Урядом України та Урядом Об'єднаних Арабських Еміратів про сприяння та захист інвестицій : Угода Об'єдн. Араб. Емірати від 22.01.2003 : станом на 18 верес. 2003 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/784_002#Text (дата звернення: 02.11.2023).
166. Угода між Україною і Федеративною Республікою Німеччина про сприяння здійсненню і взаємний захист інвестицій : Угода Україна від 15.02.1993 : станом на 29 черв. 1996 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/276_415#Text(дата звернення: 03.11.2024).
167. Угода між Україною та Швейцарською Конфедерацією про сприяння та взаємний захист інвестицій : Угода Швейц. Конфедерація від 20.04.1995 : станом на 21 січ. 1997 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/756_003#Text(дата звернення: 03.11.2024).

168. Угода між Україною та Японією про сприяння та захист інвестицій : Угода Україна від 05.02.2015 : станом на 3 черв. 2015 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392_037#Text(дата звернення: 03.11.2024).
169. Угода між Урядом України та Урядом Держави Кувейт про сприяння та взаємний захист інвестицій : Угода Україна від 12.01.2002 : станом на 6 лют. 2003 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/414_004#Text(дата звернення: 03.11.2024).
170. Угода між Урядом України та Урядом Королівства Марокко про заохочення та взаємний захист інвестицій : Угода Каб. Міністрів України від 24.12.2001 : станом на 11 лип. 2002 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/504_003#Text(дата звернення: 03.11.2024).
171. Угода між Урядом України та Урядом Республіки Польща про взаємне заохочення та захист інвестицій : Угода Каб. Міністрів України від 12.01.1993 : станом на 14 верес. 1993 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/616_169#Text(дата звернення: 03.11.2024).
172. Угода між Урядом України та Урядом Його Величності Султана і Янг Ді-Пертуана Брунею Даруссаламу про сприяння та взаємний захист інвестицій : Угода Каб. Міністрів України від 18.06.2004 : станом на 4 квіт. 2006 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/096_002#Text(дата звернення: 03.11.2024).
173. Угода між Урядом України та Урядом Республіки Корея про сприяння та взаємний захист інвестицій : Угода Україна від 16.12.1996 : станом на 16 жовт. 1997 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/410_001#Text(дата звернення: 03.11.2024).
174. Угода між Урядом України та Урядом Ісламської Республіки Іран про взаємне сприяння та захист інвестицій. Протокол : Угода Україна від 22.05.1996 : станом на 11 квіт. 1997 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/364_719#Text(дата звернення: 03.11.2024).
175. Угода між Урядом України та Урядом Держави Ізраїль про взаємне сприяння та захист інвестицій : Угода Держава Ізраїль від 24.11.2010 :

- станом на 1 черв. 2011 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/376_045#Text(дата звернення: 03.11.2024).
176. Угода між Урядом України та Урядом Республіки Сінгапур про сприяння та взаємний захист інвестицій : Угода Респ. Сінгапур від 18.09.2006 : станом на 19 квіт. 2007 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/702_002#Text(дата звернення: 03.11.2024).
177. Угода між Урядом України та Урядом Королівства Саудівська Аравія про сприяння та взаємний захист інвестицій : Угода Королівство Сауд. Аравія від 09.04.2008 : станом на 18 лют. 2009 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/682_003#Text(дата звернення: 03.11.2024).
178. Угода між Україною та Португальською Республікою про сприяння та взаємний захист інвестицій : Угода Україна від 25.10.2000 : станом на 26 груд. 2002 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/620_003#Text(дата звернення: 03.11.2024).
179. Resolution adopted by the General Assembly on 14 November 2022. General Assembly. United Nations. URL: https://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/a_res_es_11_5.pdf(date of access: 03.11.2024).
180. Головна - Реєстр збитків для України - Register of Damages instance. Реєстр збитків для України. URL: <https://rd4u.coe.int/uk/>(дата звернення: 03.11.2024).
181. Репарації: міжнародний Реєстр збитків. Державні послуги онлайн | Дія. URL: <https://diia.gov.ua/services/categories/gromadyanam/reparyatsii-mizhnarodnyi-reiestr-zbytkiv>(дата звернення: 03.11.2024).
182. Council of Europe. Реєстр збитків для України відкриється для подання заяв 2 квітня 2024 року. Реєстр збитків для України. URL: <https://rd4u.coe.int/uk/-/register-of-damage-for-ukraine-to-open-for-claims-submission-on-2-april-2024>(дата звернення: 03.11.2025).

183. Категорії заяв, які можуть бути внесені до реєстру. Реєстр збитків для України. URL: [https://rd4u.coe.int/documents/358068/424646/Board-RD4U\(2027\)07-Rev1-UA+-+Категорії+збитків+\(із+змінами\).pdf/b5e42de8-edfe-a1ac-3497-346dc9f946d9?t=1743666488170](https://rd4u.coe.int/documents/358068/424646/Board-RD4U(2027)07-Rev1-UA+-+Категорії+збитків+(із+змінами).pdf/b5e42de8-edfe-a1ac-3497-346dc9f946d9?t=1743666488170)(дата звернення: 04.11.2024).
184. Форма та правила подання заяви. реєстр збитків, завданих агресією Російської Федерації проти України. URL: [https://rd4u.coe.int/documents/358068/424503/RD4U+Board\(2024\)54-UA+-+Категорія+Заяв+В1.6+Інші+втрати+майна.pdf/a210f032-0991-6c8a-1cbc-330a68b1aca7?t=1743665698139](https://rd4u.coe.int/documents/358068/424503/RD4U+Board(2024)54-UA+-+Категорія+Заяв+В1.6+Інші+втрати+майна.pdf/a210f032-0991-6c8a-1cbc-330a68b1aca7?t=1743665698139)(дата звернення: 19.11.2024).
185. Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України, та Державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України : Закон України від 23.02.2023 № 2923-IX : станом на 11 груд. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2923-20#Text>(дата звернення: 03.01.2025).
186. Про інвестиційну діяльність : Закон України від 18.09.1991 № 1560-XII : станом на 31 жовт. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1560-12#Text>(дата звернення: 31.10.2025).
187. Промова Прем'єр-міністра України Дениса Шмигала на засіданні Уряду. Урядовий Портал. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/promova-premier-ministra-ukrainy-denysa-shmyh-alia-na-zasidanni-uriadu-28-10-22> (дата звернення: 02.04.2024).
188. У Львові звели першу чергу індустріального парку M10 Lviv Industrial Park. Львівська міська рада. URL: <https://city-adm.lviv.ua/news/economy/300541-u-lvovi-zvely-pershu-cherhu-industrialnoho-parku-m10-lviv-industrial-park> (дата звернення: 02.04.2024).

189. Дайджест відновлення України / Ukraine recovery digest. No 63. Офіс Реформ Кабінету Міністрів України. URL: https://rdo.in.ua/sites/default/files/pdf/digest63_ukr.pdf (дата звернення: 02.04.2024).
190. Про внесення змін до Закону України «Про фінансові механізми стимулювання експортної діяльності» щодо страхування інвестицій в Україні від воєнних ризиків: Закон України від 22.11.2023 р. No 3497-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3497-20#Text> (дата звернення: 05.04.2024).
191. Політики страхування – ПрАТ «ЕКА». ПрАТ «ЕКА». URL: <https://www.eca.gov.ua/produkty/polityky-strahuvannya/> (дата звернення: 05.04.2024).
192. Ukraine has been able to develop a war risk insurance infrastructure, which the government plans to expand – UkraineInvest. URL: <https://ukraineinvest.gov.ua/en/news/03-01-2024/> (date of access: 08.04.2024).
193. Unterstützung für die Ukraine. BMWK – Bundesministerium für Wirtschaft und Klimaschutz. URL: <https://www.bmwk.de/Redaktion/DE/Artikel/ukraine/unterstuetzung-fuer-die-ukraine.html> (Zugriff am: 05.04.2024).
194. Deutsche Investitionen in der Ukraine – Bundesregierung verbessert die Garantiekonditionen. BMWK – Bundesministerium für Wirtschaft und Klimaschutz. URL: <https://www.bmwk.de/Redaktion/DE/Pressemitteilungen/2023/08/20230807-deutsche-investitionen-in-der-ukraine.html> (Zugriff am: 05.04.2024).
195. Projektbeispiele. Garantien für Direktinvestitionen. URL: <https://www.investitionsgarantien.de/main-navigation/praxis-investitionsgarantien/projektbeispiele-investitionsgarantien> (Zugriff am: 05.04.2024).
196. Науково-практичний коментар до цивільного законодавства України/ ред. В. Г. Ротань. 2-ге вид. Харків : Фактор, 2010. 800 с.

197. Про охоронну діяльність : Закон України від 22.03.2012 № 4616-VI : станом на 15 черв. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4616-17#Text>(дата звернення: 30.05.2023).
198. Про затвердження переліку спеціальних засобів, придбання, зберігання та використання яких здійснюється суб'єктами охоронної діяльності : Постанова Каб. Міністрів України від 11.02.2013 № 97. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/97-2013-п#Text>(дата звернення: 09.03.2023).
199. Проект Закону про військово-консалтингову діяльність. Офіційний портал Верховної Ради України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=68041(дата звернення: 12.03.2023).
200. Кримінальний кодекс України : Кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III : станом на 11 серп. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 23.09.2023).
201. Omega Consulting Group LLC. Omega Consulting Group LLC. URL: <https://omega-consulting.com.ua/en/> (date of access: 01.08.2023).
202. Про зовнішньоекономічну діяльність : Закон України від 16.04.1991 р. № 959-XII : станом на 4 берез. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/959-12#Text>(дата звернення: 20.09.2023).
203. Цивільний кодекс України : Кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV : станом на 5 жовт. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>(дата звернення: 10.10.2025).
204. Повномасштабне вторгнення. Кримська Платформа. URL: <https://crimea-platform.org/full-scale-invasion/>(дата звернення: 21.11.2024).
205. Цірат Г. А. Міжнародний комерційний арбітраж : Навч. посіб. Київ : Алерта, 2019. 410 с.
206. Case of Ukraine and the Netherlands v. Russia (Applications nos. 8019/16, 43800/14 and 28525/20).DECISION. HUDOC - European Court of Human

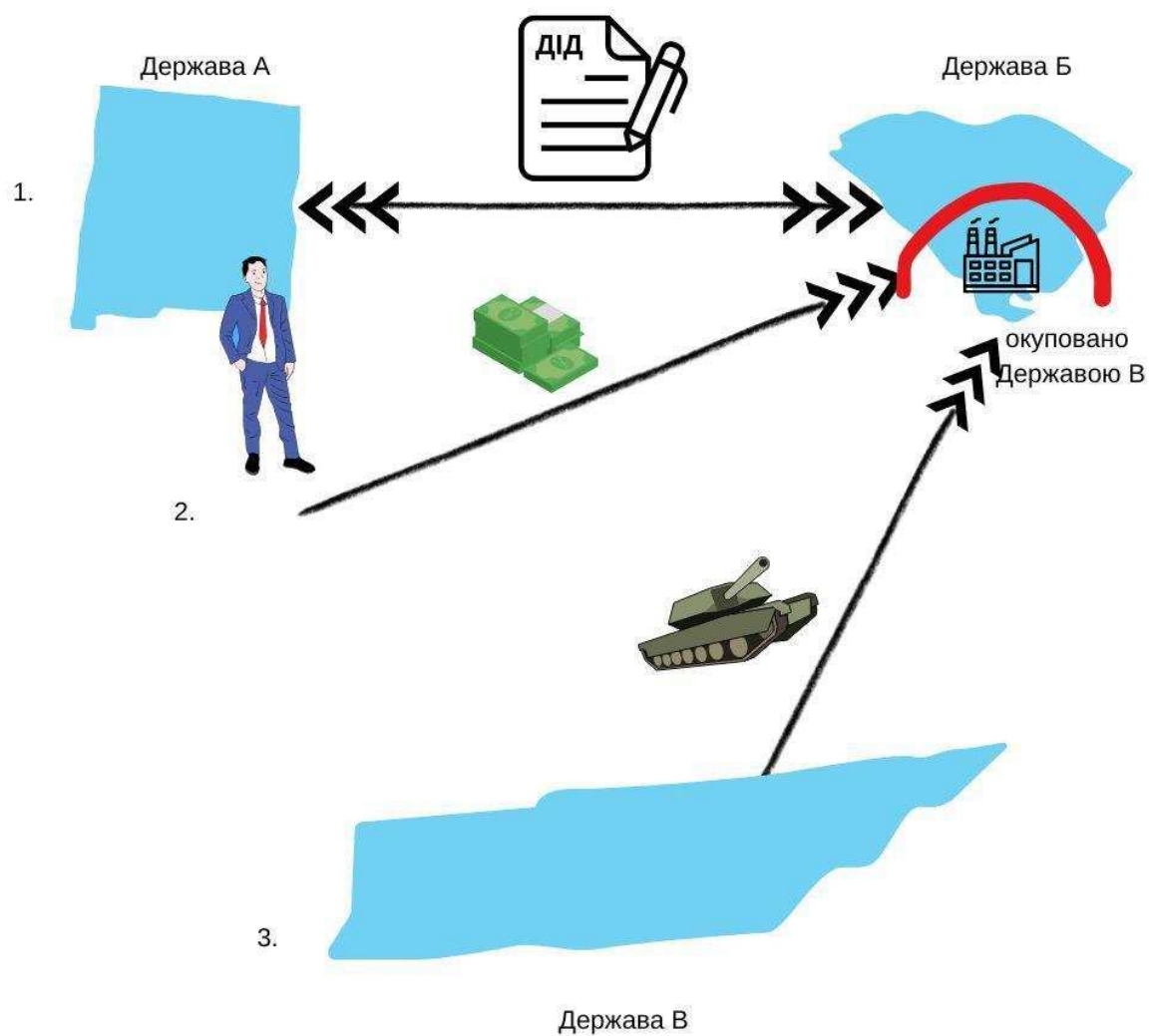
- Rights. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B"itemid":\["001-222889"\]%7D](https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B) (date of access: 03.07.2025).
207. Ukraine v. Russia (re Crimea). 2014. Case 20958/14. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:\[%22001-207622%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:[%22001-207622%22]}) (date of access: 03.07.2025).
208. Російська Федерація виключена з Ради Європ. Офіс Ради Європи в Україні. URL: <https://www.coe.int/uk/web/kyiv/-/the-russian-federation-is-excluded-from-the-council-of-europe>(дата звернення: 06.11.2024).
209. Хронологія окупації і спроби анексії Криму. Кримська Платформа. URL: <https://crimea-platform.org/occupation-chronology/>(дата звернення: 18.12.2024).
210. Limited Liability Company Lugzor and Others v. Russian Federation, PCA Case No. 2015-29 | italaw. Italaw. URL: <https://www.italaw.com/cases/6345> (date of access: 28.10.2025).
211. Press release arbitration between Limited Liability Company Lugzor and four others as claimants and the Russian Federation as respondent. Italaw. URL: <https://www.italaw.com/sites/default/files/case-documents/italaw171393.pdf>(date of access: 14.11.2024).
212. Press release arbitration between Limited Liability Company Lugzor and four others as claimants and the Russian Federation as respondent.. Italaw. URL: <https://www.italaw.com/sites/default/files/case-documents/italaw11072.pdf>(date of access: 15.11.2024).
213. Aeroport Belbek LLC and Mr. Igor Valerievich Kolomoisky v. The Russian Federation. PCA-CPA. URL: <https://pca-cpa.org/en/cases/123/> (date of access: 03.04.2025).
214. PCA press release arbitration between Aeroport Belbek LLC and Mr. Igor Valerievich Kolomoisky as claimants and the Russian Federation. PCA. URL: <https://pcacases.com/web/sendAttach/1553>(date of access: 08.11.2024).

215. PCA press release arbitration between Aeroport Belbek LLC and Mr. Igor Valerievich Kolomoisky as claimants and the Russian Federation. PCA. URL: <https://pcacases.com/web/sendAttach/2261>(date of access: 08.11.2024).
216. PJSC DTEK Krymenergo v. Russian Federation, PCA Case No. 2018-41. Jusmundi. URL: https://jusmundi.com/en/document/decision/en-pjsc-dtek-krymenergo-v-russian-federation-sunday-1st-january-2017#decision_8313(date of access: 12.12.2024).
217. Распоряжение Президента Российской Федерации от 17.03.2014 г. № 63-рп. Президент России. URL: <http://kremlin.ru/acts/bank/38197> (дата звернения: 09.10.2024).
218. Stabil, Crimea-Petrol LLC, Elefteria LLC, Novel-Estate LLC and others v. The Russian Federation, PCA Case No. 2015-35. Jusmundi. URL: https://jusmundi.com/en/document/decision/en-crimea-petrol-llc-elefteria-llc-novel-estate-llc-and-others-v-the-russian-federation-award-on-jurisdiction-monday-26th-june-2017#decision_9(date of access: 11.12.2024).
219. NJSC Naftogaz of Ukraine, PJSC State Joint Stock Company Chornomornaftogaz, PJSC Ukrigasvydobuvannya and others v. The Russian Federation, PCA Case No. 2017-16. Jusmundi. URL: https://jusmundi.com/en/document/decision/en-njsc-naftogaz-of-ukraine-pjsc-state-joint-stock-company-chornomornaftogaz-pjsc-ukrgasvydobuvannya-and-others-v-the-russian-federation-proceedings-on-quantum#decision_25821(date of access: 14.11.2024).
220. Oschadbank v. Russian Federation, PCA Case No. 2016-14. italaw. URL: <https://www.italaw.com/cases/7491>(date of access: 21.11.2024).
221. PJSC CB PrivatBank and Finance Company Finilon LLC v. Russian Federation, PCA Case No. 2015-21 | italaw. italaw. URL: <https://www.italaw.com/cases/3970>(date of access: 03.11.2024).
222. Limited Liability Company Lugzor and Others v. Russian Federation, PCA Case No. 2015-29 | italaw. italaw. URL: <https://www.italaw.com/cases/6345>(date of access: 03.11.2024).

223. PJSC Ukrnafta v. The Russian Federation, PCA Case No. 2015-34. Jusmundi. URL: https://jusmundi.com/en/document/decision/en-pjsc-ukrnafta-v-the-russian-federation-award-on-jurisdiction-monday-26th-june-2017#decision_22(date of access: 12.12.2024).
224. Everest Estate LLC et al. v. Russian Federation, PCA Case No. 2015-36 | italaw. italaw. URL: <https://www.italaw.com/cases/4224>(date of access: 03.11.2025).
225. INTEGRITES acts for Ukrenergo in the multi-million investment treaty arbitration against Russia. Italaw. URL: <https://www.italaw.com/sites/default/files/case-documents/italaw182191.pdf>(date of access: 03.11.2024).
226. Новости Донбасса. «Русская весна» 2014. Як розпалювали війну – розбір подій та ролі Росії. Новини Донбасу. URL: <https://novosti.dn.ua/article/9570-russkaya-vesna-2014-yak-rozpalyuvaly-vijnu-rozbir-podij-ta-rolj-rosiyi>(дата звернення: 20.08.2025).
227. «Марафон ненависті». Як 10 років тому Кремль організував у Донецьку «проголошення ДНР» – пролог великої війни. NV. URL: <https://nv.ua/ukr/ukraine/politics/7-kvitnya-2014-roku-v-donecku-zahopili-obladministraciyu-i-progolosili-dnr-yakiy-sogodni-den-50152370.html>(дата звернення: 17.07.2025).
228. Deutsche Welle. Чому "референдуми" у східній Україні нелегітимні – DW – 10.05.2014. dw.com. URL: <https://www.dw.com/uk/чому-референдуми-в-східній-україні-не-можна-вважати-легітимними/a-17626183>(дата звернення: 19.02.2025).
229. Радбез росії у цитатах: як Путіна «умовляли» визнати «ЛДНР». Радіо Свобода. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/radbez-rosiyi-putin-vyznannya-lndr/31714861.html>(дата звернення: 04.02.2025).

230. Rinat Akhmetov v. Russian Federation, PCA Case No. 2025-02. Jusmundi.
URL:
<https://jusmundi.com/en/document/other/en-rinat-akhmetov-v-russian-federation-press-release-of-scm-group-on-further-legal-action-against-russian-federation-tuesday-11th-april-2023>(date of access: 10.06.2025).
231. SCM v. Russia | Investment Dispute Settlement Navigator | UNCTAD Investment Policy Hub. Home | UNCTAD Investment Policy Hub. URL:
<https://investmentpolicy.unctad.org/investment-dispute-settlement/cases/1302/scm-v-russia>(date of access: 09.07.2025).
232. 2022 - початок повномасштабного вторгнення РФ в Україну. Український інститут національної пам'яті - офіційний веб-сайт. URL:
<https://uinp.gov.ua/istorychnyy-kalendar/lyutyu/24/2022-pochatok-povnomasshtabnogo-vtorgnennya-rf-v-ukrayinu>(дата звернення: 03.11.2025).
233. DeepStateMAP. DeepStateMap. URL:
<https://deepstatemap.live/#6/49.4383200/32.0526800>(date of access: 01.11.2025).

Додаток А

**СХЕМА СИТУАЦІЇ ІНВЕСТИВАННЯ НА ТЕРИТОРІЇ, ЩО ЗГОДОМ
ОПИНІЛАСЯ ПІД ОКУПАЦІЄЮ ІНШОЇ ДЕРЖАВИ**

**НАУКОВІ ПРАЦІ, В ЯКИХ ОПУБЛІКОВАНІ ОСНОВНІ НАУКОВІ
РЕЗУЛЬТАТИ ДИСЕРТАЦІЇ**

Статті у наукових фахових виданнях:

1. Zahrebelna D. I. Peculiarities of applying the 'full protection and security of investments' standard during armed conflicts in the practice of international investment arbitration. *Scientific Journal of Public and Private Law*. 2025. No. 1. P. 215–220. URL: <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2025.1.36> (date of access: 08.07.2025).
2. Загребельна Д. Статус та повноваження приватних військових та охоронних компаній при захисті іноземних інвестицій. *Український часопис міжнародного права*. 2023. № 3. С. 46–53.
3. Загребельна Д. Воєнні застереження в інвестиційних договорах у контексті створення компенсаційного механізму за наслідками російської агресії. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. No 7. С. 496–499.

Статті в інших виданнях:

4. Загребельна Д. Дотримання прав людини приватними військовими компаніями: світовий досвід та виклики для України. Збірник матеріалів III-го Всеукраїнського конкурсу наукових робіт здобувачів вищої освіти та молодих вчених з нагоди 75-річчя Загальної декларації прав людини «Бізнес і права людини в Україні: проблеми та рішення під час війни й повоєнного відновлення». 2024. С. 310–315.

Тези доповідей, матеріалів науково-практичних конференцій

5. Zahrebelna D. Features of the application of self-defence as a form of investment protection during armed conflicts. *Modern Perspectives on Global Scientific*

Solutions : Collection of Scientific Papers of the 6th International Scientific and Practical Conference, 29 December 2025. Bergen, 2025. P. 260–265.

6. Zahrebelna D. Peculiarities of investment protection against expropriation during armed conflicts. *Теорія модернізації в контексті сучасної світової науки* : збірник наукових праць з матеріалами міжнародної наукової конференції, 26 груд. 2025. Вінниця, 2025. С. 99–105.
7. Загребельна Д. І. Особливості захисту іноземних інвестицій шляхом страхування під час збройної агресії РФ проти України. *Збірник наукових статей за матеріалами їх-х харківських міжнародно-правових читань до 100-ліття з дня народження професора В. С. Семенова* : зб. наук. ст., м. Харків, 24 трав. 2024 р. Харків, 2024. С. 100–104.
8. Загребельна Д. Двосторонні безпекові угоди як засіб реагування на безпекові виклики сьогодення. «Україна-НАТО: спільні безпекові виклики (до 75-ї річниці підписання Північноатлантичного договору» матеріали міжнар. науково-практ. конф., м. Ужгород, 9 квітня. 2024 р. С. 60–65.
9. Загребельна Д. Зобов'язання держав перед іноземними інвесторами під час військової окупації. *Актуальні проблеми міжнародного та європейського права. погляд молодих вчених* : Матеріали студент. науково-практ. конф., м. Львів, 19 жовт. 2023 р. С. 112–116.
10. Загребельна Д. Поняття «самооборони» як способу захисту прав іноземних інвесторів. *Шевченківська весна – 2023* : Матеріали Міжнар. науково-практ. конф. студентів, аспірантів та молодих вчен., м. Київ, 26 квіт. 2023 р. С. 72–75.
11. Тропін З., Загребельна Д. Особливості формування правових позицій держав у міжнародних інвестиційних арбітражах на підставі ДЕХ. *Збірник тез доповідей Міжнародної науково-практичної конференції «Економіка, фінанси, облік та право: актуальні проблеми теорії та практики»*, м. Полтава, 14 трав. 2022 р. С. 69–70.

Прийняті до друку в наукових фахових виданнях України:

12. Тропін З., Загребельна Д. Підходи до врегулювання конфлікту правових режимів при захисті інвестицій у період збройних конфліктів. Актуальні проблеми міжнародних відносин. 2025 р.